

VEZE MEĐU NAMA

Društveni kapital u Bosni i Hercegovini



Izveštaj o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu 2009.



VEZE MEĐU NAMA

Društveni kapital u Bosni i Hercegovini

UNDP je globalna mreža za razvoj Ujedinjenih nacija, koja zagovara promjene i povezivanje zemalja kroz znanje, iskustvo i resurse u cilju pomaganja ljudima da izgrade bolji život. UNDP postoji u 166 zemalja, radi sa njima na njihovim vlastitim odgovorima na globalne i nacionalne razvojne izazove. Razvijajući lokalne kapacitete oni se oslanjaju na ljude iz UNDP-ja i na našu široku mrežu partnera.

Copyright © 2009

Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) u Bosni i Hercegovini, Maršala Tita 48, 71000, Sarajevo.

Supervizor: Armin Sirčo

Voditelj tima autora i glavni autor: Nicola Nixon

Glavni konsultant: Anthony Heath

Autor poglavlja: Stephanie Roels

Saradnici: (abecednim redom): Lucia Desigis, Miroslav Divčić, Hans Fridberg, Marija Ignjatović, Karla Koutkova

Stručna recenzija: Alma Dedić, Marina Dimova, Amie Gaye, Maja Marjanović, Christine McNab, Paola Pagliani, Mirela Ibrahimagić, Marija Ignjatović, Susanne Milcher, Sara Nikolić, Renata Radeka, Arlett Stojanović

Štampa: Arch Design doo

ISBN: 978-92-95042-98-8

Predgovor

Izuzetno mi je zadovoljstvo predstaviti vam UNDP-ovu reprezentativnu publikaciju – Izveštaj o humanom razvoju za Bosnu i Hercegovinu za 2009. godinu. Ovaj izveštaj ulazi u jedno novo područje istražujući, po prvi put, odnos između društvenog kapitala, socijalne uključenosti i humanog razvoja u Bosni i Hercegovini (BiH).

Uprkos napretku postignutom od završetka sukoba koji su u BiH trajali od 1992. do 1995. godine, društveno tkivo ove zemlje je još uvijek nejasno i narušeno. Nivo društvenog povjerenja je izrazito nizak. Suprotno onome što bi se moglo pretpostaviti – da će, s proticanjem vremena od završetka sukoba, stepen povjerenja i društvene kohezije rasti – činjenice ukazuju da se tokom nekoliko proteklih godina stepen povjerenja smanjuje. Ovakvo nizak nivo društvenog povjerenja u BiH se manifestira kao značajan izazov u razvoju, posebno u odnosu na nastojanja zemlje da se u skorijoj budućnosti pridruži EU.

Društveno povjerenje je nešto što društva vezuje i pomaže njihovom funkcioniranju. Ovo čini međusobne i interakcije ljudi s institucijama i pružaocima usluga jednostavnijim i efikasnijim. Nedostatak povjerenja, s druge strane, čini ove procese daleko težim. Povjerenje je, skupa s građanskim sudjelovanjem i normama reciprociteta ključna komponenta društvenog kapitala te skupa predstavljaju one karakteristike društva koje olakšavaju saradnju među ljudima koja rezultira uzajamnom dobrobiti. Pojam društvenog kapitala stoga izrasta iz pretpostavke o važnosti veza: da je razumijevanje različitih konstalacija društvenih mreža te funkcioniranja uobičajenih društvenih veza od izuzetne važnosti za tumačenje – te u konačnici interveniranje u svrhu promjene – širih društvenih procesa.

Izveštaj nalazi da društveno tkivo BiH, umjesto kohezije i solidarnosti – karakteriziraju podijeljenost i rascjepkanost. U BiH je prisutna mreža lokaliziranih, snažnih veza koja se zasniva na snažnim porodičnim odnosima. Takve snažne veze imaju i svojih prednosti – u teškim vremenima npr. mogu osigurati potrebnu podršku. U tom je smislu očito da ljudi u BiH unutar ovih bliskih mreža paze na i brinu jedni o drugima.

Mreže koje oko sebe imaju ljudi s višim stepenom obrazovanja su raznolikije, što naglašava važnost jačanja sistema obrazovanja u BiH i povećanja stope retencije stanovništva u BiH. Pa ipak, za dobrobit je šireg društva potrebno uraditi puno više kako bi se izgradile šire, u većoj mjeri integrirajuće i dalekosežnije veze koje uključuju pripadnike drugih zajednica, nacionalnosti, društvenih klasa i obaju spolova.

Prilično optimistično i u suprotnosti s uobičajenom predodžbom o BiH – u izveštaju se uočava i to da ljudi kao najznačajnije tenzije u zemlji doživljavaju tenzije između bogatih i siromašnih, a ne one između različitih etničkih skupina, što se pak nadovezuje na nalaz da su danas ratna dešavanja ljudima daleko manje značajna nego prije tri godine, te da sada većina ljudi jednostavno nastoji nastaviti sa svojim životima.

Jako je malo ljudi koji nemaju mreže podrške – premda problemi ljudi bez ovakvih veza u društvu kakvo je BiH koje je uveliko organizirano oko usko isprepletenih i povezanih zajednica mogu biti posebno teški. U društvu u kojem u takvoj mjeri dominiraju porodične i bliske neposredne veze, nedostatak istih može život učiniti izuzetno teškim. U izveštaju se analizira stepen nedostatka društvenih veza i sa zabrinutošću konstatira da među starijim osobama u BiH postoji daleko veći rizik od društvene izolacije. Takvu vrstu izolacija treba posebno imati na umu kod ocjenjivanja oblika društvene isključenosti.

I konačno, izveštaj se bavi i pozitivnim i negativnim efektima društvenog kapitala na šire procese demokratizacije i društvenu koheziju. Istraživanje ispituje članstvo u klubovima, društvima, organizacijama i udruženjima u BiH ili „članstvo i rad u udruženjima“. Na pozitivnoj strani, civilno se društvo percipira kao nešto što osigurava osnovu za u većoj mjeri premošćujuće i raznolike društvene veze, te je kao takvo u većoj mjeri inkluzivno. Jačanje društvenog života u BiH bi pomoglo prevazilaženju nekih od značajnijih društvenih podjela. Nasuprot tome, izveštaj istražuje i slabosti odnosno negativne strane društva koje je u tolikoj mjeri zasnovano na porodičnim vezama te potencijal takvih veza u smislu stvaranja i reproduci-

ranja neravnopravnosti i nejednakosti kroz nepotizam, klijentelizam i kronizam.

Istraživanje društvenog kapitala – kako pokazuje ovaj izvještaj – može unaprijediti razumijevanje prepreka koje isključuju i marginaliziraju različite društvene skupine. Državne i entitetske vlasti u BiH već kroz različite strategije nastoje rješavati pitanje društvene isključenosti u BiH, a kroz rezultate prezentirane u ovome izvještaju nastoji se dati doprinos takvim nastojanjima. Nadamo se da će ovaj izvještaj podstaknuti debatu o načinima putem kojih je moguće ojačati članstvo i rad u udruženjima te smanjiti društvenu isključenost u BiH.

Jasno je da izgradnja veza između podijeljenih i homogenih mreža za zemlju predstavlja ogroman izazov, posebno uzimajući u obzir kontekst tekuće političke i utjecaj globalne finansijske krize. Unapređenje društvene kohezije, dijelom i kroz izgradnju inkluzivnog društvenog kapitala je pak od životne važnosti za buduću stabilnost i prosperitet zemlje.



Christine McNab
Rezidentna predstavica UNDP-a

Zahvala

Duboko smo zahvalni brojnim osobama koje su na različite načine doprinijele realizaciji ovog izvještaja. Imali smo izuzetnu sreću da potrebne ulazne podatke dobijemo od predstavnika vlasti u BiH, njenih institucija, organizacija civilnog društva i akademske zajednice u samoj zemlji i izvan nje. Odbor zadužen za izradu ovog izvještaja, koji se tokom cijele njegove pripreme redovito sastajao činili su predstavnici Direkcije za ekonomsko planiranje, Federalnog zavoda za statistiku FBiH, Republičkog zavoda za statistiku RS, Centra za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu i Asocijacije Alumni Centra za postdiplomske studije na Univerzitetu u Sarajevu.

Izuzetno smo zahvalni i što smo tokom cijelog procesa izrade izvještaja imali mogućnost da se oslonimo na smjernice i savjete profesora Anthonyja Heatha sa Katedre za sociologiju na Univerzitetu u Oksfordu. Profesor Heath je usmjeravao i vodio izradu upitnika i analizu podataka, a istovremeno je i autor dijelova izvještaja.

Željeli bismo također zahvaliti brojnim drugim osobama i organizacijama koje su pružile vrijedne ulazne podatke za potrebe ovog izvještaja.

Sve greške su isključivo naše.

Tim UNDP-a BiH za izradu NHDR-a: (abecednim redom) Klelija Balta, Asja Čengić, Mersiha Čurčić, Lucia Desigis, Gyongyver Jakab, Dženan Kapetanović, Karla Koutkova (UNV), Christine McNab, Amna Muharemović, Nicola Nixon, Stephanie Roels (UNV), Peter van Ruysseveldt, Eldar Sarajlić, Armin Sirčo, Tarik Zaimović.

Upravni odbor: (abecednim redom) Emina Ajkunić, Federalni zavod za statistiku FBiH; Ivan

Barbalić, ACIPS; Faris Čengić, Federalni zavod za statistiku FBiH; Envesa Hadžić-Kovač, Ured UN RC; Enes Hadžiefendić, Federalni zavod za statistiku FBiH; Aida Hasić-Karabegović, DEP; Sanel Huskić, ACIPS; Mirela Ibrahimagić, DEP; Radoslav Latinčić, Republički zavod za statistiku RS; Tatjana Ljubić, ACIPS; Ljerka Marić, DEP; Milka Miholjčić, Republički zavod za statistiku RS; Sara Nikolić, ACIPS; Bogdana Radić, Republički zavod za statistiku RS; Mediha Skulić, Federalni zavod za statistiku FBiH; Dejan Vanjek, ACIPS; Stela Vasić, Ured predsjedavajućeg Vijeća ministara BiH; Selma Zahirović, DEP; Lajla Zaimović, ACIPS; Miroslav Živanović, Centar za ljudska prava, Univerzitet u Sarajevu.

Stručna recenzija: (abecednim redom) Alma Dedić, UNDP; Marina Dimova, UNDP; Amie Gaye, HDRO; Maja Marjanović, UNDP; Christine McNab, UNRC BiH; Paola Pagliani, HDRO; Mirela Ibrahimagić, DEP; Marija Ignjatović, UNDP; Susanne Milcher, UNDP RBEC; Sara Nikolić, ACIPS; Renata Radeka, UNDP; Arlett Stojanović, UNDP.

Za njihovu pomoć i doprinos zahvalni smo i: (abecednim redom) Mehmedu Agiću, iz udruženja Obrazovanje gradi BiH; Damiru Ahmetoviću, iz UNDP-a, Jesse Bernstein, iz UNHCR-a BiH; Miodragu Bosiću, iz LAG-a Doboj; Dini Đipi, iz Prism Researcha; Jasminki Džumhur, ombudsmanu za ljudska prava BiH; Jovanu Divjaku, iz udruženja Obrazovanje gradi BiH, Anni Gueorguievoj, iz Svjetske banke; Peteru Håkanssonu, sa Univerziteta u Lundu; Randyju Hodsonu, sa Državnog univerziteta u Ohaju; Jugoslavu Jevđiću, iz Omladinskog komunikativnog centra iz Banjaluke; Nadi Jovanović, iz Udruženja oboljelih od mišićne distrofije iz Doboja; Husniji Kamberoviću, iz Instituta za historiju; Marini Katnić-Bakaršić, sa Filozofskog fakulteta; Nermine Kodžaga, iz organizacije Vaša prava; Snježani

Kojić Hasanagić, iz Prism Research-a; Michaeli Lednovej, iz UNDP RBEC-a; Borislavu Mariću, iz Udruženja gljivara i ljubitelja prirode; Branislavu Mikuliću, iz Eurofounda; Adisi Pamuk, iz udruženja Oaza; Pauli Pickering, sa College of William and Mary koledža; Scottu Pohlu, iz UNHCR –a

BiH; Mariji Prskalo, iz Mostimuna; Robertu Putnamu, sa Univerziteta u Harvardu; Tomu Sanderu, sa Univerziteta u Harvardu; Andrewu Shipley, sa Univerziteta u Oksfordu; Hjalmaru Sigmarssonu, iz UNIFEM-a BiH; Goranu Tinjiću, iz Svjetske banke; Erwinu Tionsenu, iz Svjetske banke.

Sadržaj

PREDGOVOR	3
ZAHVALA	5
SKRAĆENICE	9
PRVO POGLAVLJE: UVOD I KONTEKST 11	
RAZVOJNI KONTEKST	13
ŠTA JE DRUŠTVENI KAPITAL?	17
ČEMU ISTRAŽIVANJE DRUŠTVENOG KAPITALA ZA BIH?	18
ISTRAŽIVANJE DRUŠTVENOG KAPITALA ZA ČINJENIČNO ZASNOVANE POLITIKE	19
CILJ IZVJEŠTAJA	20
OSNOVNI REZULTATI	22
DRUGO POGLAVLJE: DRUŠTVENI KAPITAL, HUMANI RAZVOJ I SOCIJALNA UKLJUČENOST 23	
VRIJEDNOST DRUŠTVENIH VEZA	25
MAKRO, MEZO I MIKRO DRUŠTVENE VEZE	25
VRSTE DRUŠTVENIH VEZA	27
DRUŠTVENI KAPITAL IZ PERSPEKTIVE HUMANOG RAZVOJA	28
RANIJA ISTRAŽIVANJA O DRUŠTVENOM KAPITALU	30
PRISTUP	30
TREĆE POGLAVLJE: DRUŠTVENE VEZE U BOSNI I HERCEGOVINI 33	
DRUŠTVENE MREŽE: VEZE S PORODICOM, KOMŠIJAMA I ŠIROM ZAJEDNICOM	35
GENERALIZIRANO I PARTIKULARIZIRANO POVJERENJE	39
GENERALIZIRANO I PARTIKULARIZIRANO POVJERENJE - TRENDOVI KROZ VRIJEME	42
ZAKLJUČCI	45
ČETVRTO POGLAVLJE: UGROŽENOST I NEDOSTATAK DRUŠTVENIH VEZA 47	
UVOD	49
UTJECAJ NEDOSTATKA DRUŠTVENIH VEZA NA MATERIJALNU DEPRIVACIJU	53
ISKUSTVO S NEDOSTATKOM DRUŠTVENIH VEZA: REZULTATI ISTRAŽIVANJA U FOKUS GRUPAMA	54
ZAKLJUČCI	59
PETO POGLAVLJE: INKLUZIVNI DRUŠTVENI KAPITAL: RAD I ČLANSTVO U UDRUŽENJIMA U BIH 61	
TREĆI SEKTOR: CIVILNO DRUŠTVO I NEVLADINE ORGANIZACIJE	64
VOLONTERSTVO	69
POLITIČKO SUDJELOVANJE	72
ZAKLJUČCI	74

ŠESTO POGLAVLJE: ISKLJUČUJUĆI DRUŠTVENI KAPITAL: ŠTELA I LIČNE VEZE**77**

PREDODŽBE O ŠTELI	80
ŠTELA I PRISTUP USLUGAMA	84
ŠTELA, MITO, KORUPCIJA I ISKLJUČENOST	89
ZAKLJUČCI	91

SEDMO POGLAVLJE: ZAKLJUČCI I PREPORUKE**93**

PREPORUKE	95
1. JAČANJE ČLANSTVA I RADA U UDRUŽENJIMA	96
2. RAD NA RJEŠAVANJU PROBLEMA DRUŠTVENE ISKLJUČENOSTI	97
ZAKLJUČCI	99

STUDIJE SLUČAJA O INKLUZIVNOM DRUŠTVENOM KAPITALU**101****ANEKSI****105**

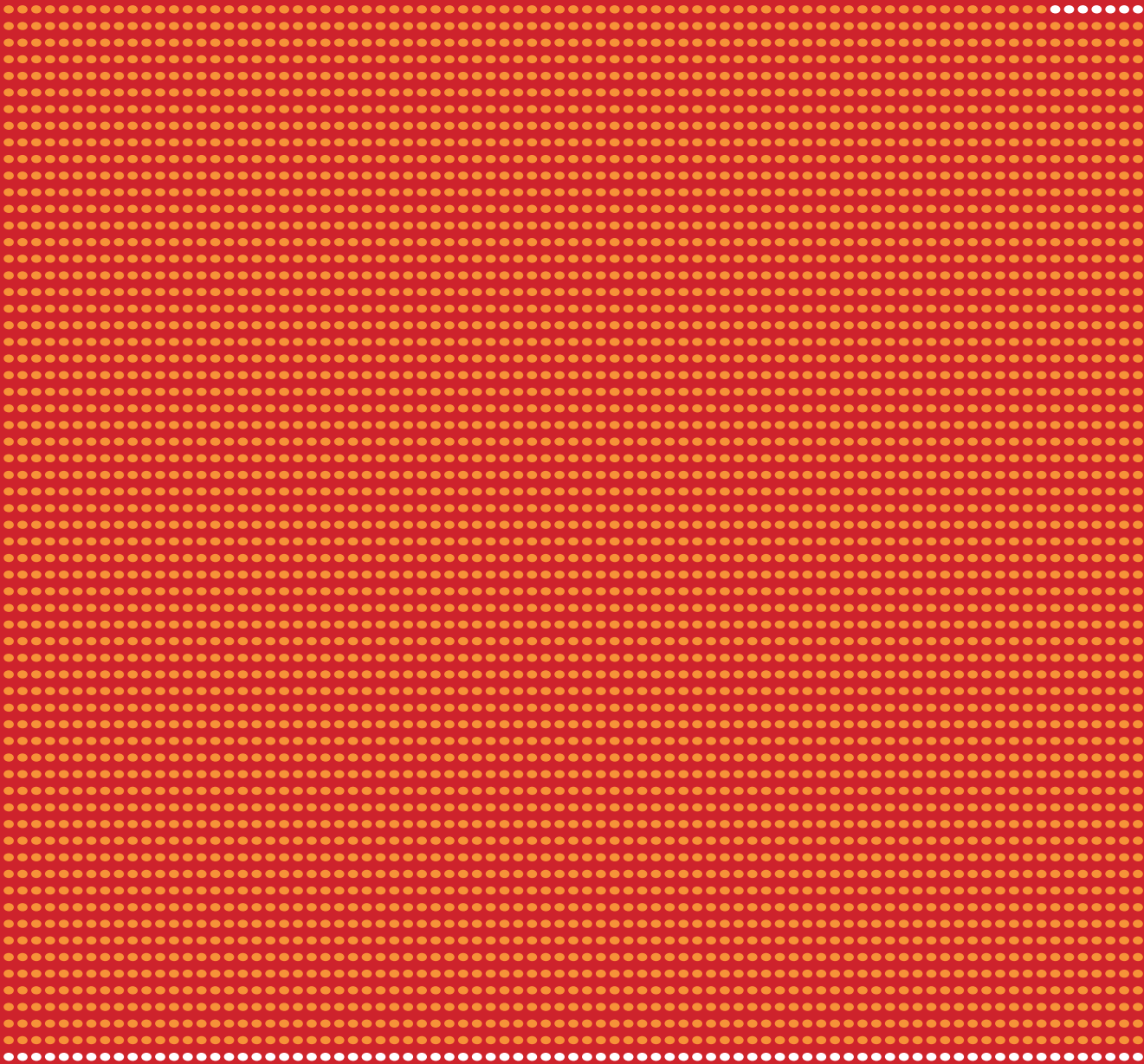
1. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	107
2. INDEKSI HUMANOG RAZVOJA ZA BIH ZA 2008./9.	111
3. LOGISTIČKA REGRESIJA I DODATNE TABELE	119
4. UPITNIK	126

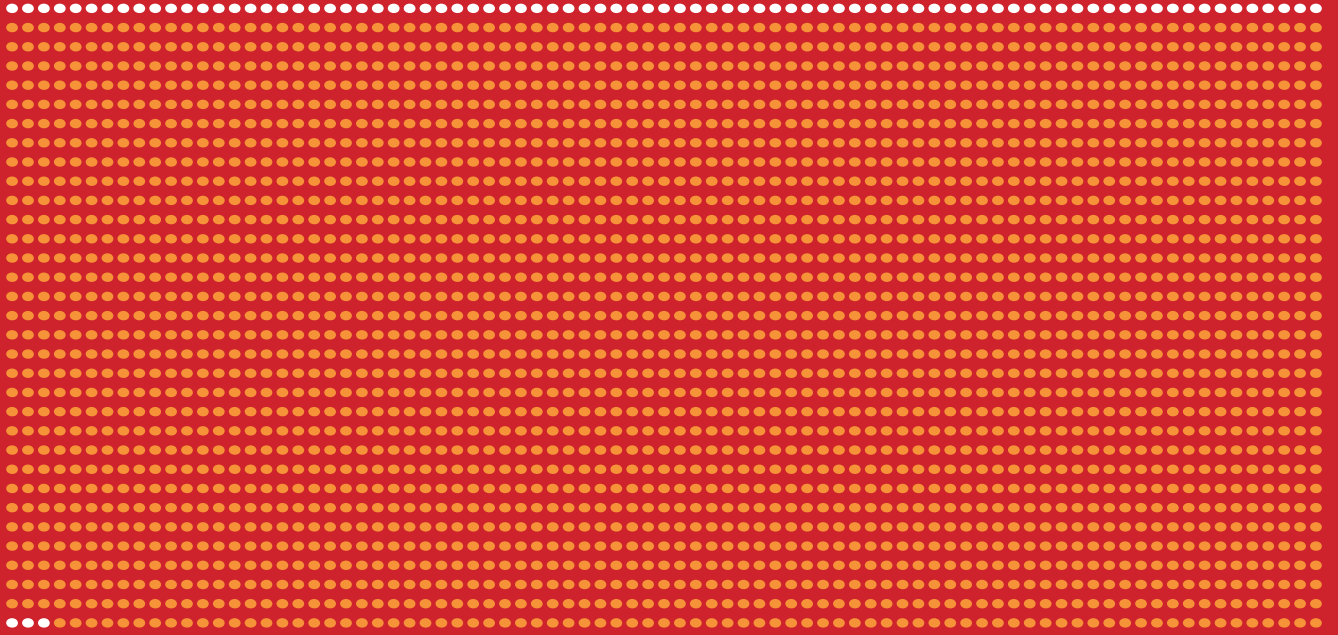
LITERATURA**143**

Skraćenice

BAM	Konvertibilna marka Bosne i Hercegovine, valuta
BD	Brčko distrikt BiH
BDP	Bruto domaći proizvod
BiH	Bosna i Hercegovina
CIS	Zajednica nezavisnih država
CSO	Organizacija civilnog društva
EC	Evropska komisija
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovina
BJRM	Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija
GDI	Indeks razvoja prema spolu
GEM	Mjerilo osnaživanja spolova
HBS	Anketa o potrošnji domaćinstava
HDI	Indeks humanog razvoja
HDR	Izveštaj o humanom razvoju
HDRO	Ured za izvještaje o humanom razvoju
HPI	Indeks siromaštva
IBHI	Nezavisni biro za humanitarna pitanja
IDP	Interno raseljene osobe
ILO	Međunarodna organizacija rada
IMF	Međunarodni monetarni fond
LFS	Istraživanje o radnoj snazi
MDG	Milenijumski razvojni cilj
MZ	Mjesna Zajednica (vijeće lokalne zajednice)
NHDR	Nacionalni izvještaj o humanom razvoju
NVO	Nevladine organizacije
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OHCHR	Ured visokog komesara za ljudska prava
OHR	Ured visokog predstavnika
OSCE	Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi
RS	Republika Srpska
SPP	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
SEE	Jugoistočna Evropa
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
UNESCO	Organizacija UN za obrazovanje, nauku i kulturu
UNHCR	Visoki komesar UN za ljudska prava
UNICEF	Fond UN za djecu
USAID	Američka agencija za međunarodni razvoj
WB	Svjetska banka
WHO	Svjetska zdravstvena organizacija

Uvod i kontekst





1

Uvod i kontekst

Razvojni program Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini je, 2007. godine, uz podršku Vlade Kraljevine Holandije, proveo široku procjenu društvenog i političkog zdravlja Bosne i Hercegovine (BiH). Izveštaj je objavljen pod nazivom Glas tihe većine, i jedna je od najobuhvatnijih studija provedenih u BiH nakon okončanja sukoba 1995. godine. Rezultat ovog istraživanja bio je zapanjujući – „apsolutna slabost društvenih veza zasnovanih na uzajamnom povjerenju i solidarnosti.“¹ Kako je utvrdio ovaj izvještaj, društveno povjerenje u BiH „praktično ne postoji“. Ovaj nacionalni izvještaj o humanom razvoju (NHDR) nastoji detaljnije istražiti taj nedostatak povjerenja. Ovaj cilj postiže kroz inkorporiranje društvenog povjerenja u širi koncept društvenog kapitala time procjenjujući različite aspekte i dimenzije društvenih veza i odnosa u BiH. Istraživanje koje opisujemo u izvještaju nastoji pružiti daleko veće razumijevanje veza koje vežu društvo u BiH – nezvaničnih porodičnih i komšijskih odnosa kao i zvaničnih udruženja, klubova i organizacija. Analizirajući društvene veze, nastojimo napraviti ključnu razliku među onim mrežama koje osiguravaju osnove za veću društvenu uključenost i one koje doprinose oblicima diskriminacije, marginalizacije i isključenosti. Pri tome izvještaj prezentira dokaze o društvenom kapitalu te daje niz preporuka za politike koje se na ovim dokazima zasnivaju, a mogu osigurati osnovu za poboljšanja na planu uključenosti najugroženijih, povećanje društvene kohezije i djelovanje na unapređenje humanog razvoja u BiH.

RAZVOJNI KONTEKST

Naredna sekcija opisuje neke od osnovnih aspekata političkog, ekonomskog i društvenog konteksta u BiH, na osnovu najnovijih dostupnih podataka. Osim što osigurava ilustrativnu sliku opće situacije za potrebe ostatka izvještaja, kroz ovo se poglavlje detaljnije analiziraju oni elementi trenutne situacije u BiH u kojima je vidljiva fragmentiranost, rascjepkanost i podijeljenost, s obzirom da su upravo to značajke od

najveće važnosti za studiju koja kao svoje polazište uzima nizak nivo društvenog povjerenja.

Politička situacija

Četrnaest godina nakon završetka rata koji je trajao od 1992.-1995., BiH je prevazišla nestabilnost neposrednog postkonfliktnog perioda (bez obzira na trenutne političke podjele) i ušla u mirniji period svog razvoja, s planovima za budućnost u Evropskoj uniji (EU). Zemlja je zvanično „potencijalni kandidat“ za članstvo, a pristupanje EU joj osigurava jasan pravac za napredak i razvoj. Značajna većina stanovništva budućnost zemlje vidi u EU.² U ovom razdoblju relativne stabilnosti, obim neophodnih reformi je ogroman i predstavlja veliki izazov. Skorijih je godina vidljivo više konkretnih znakova posvećenosti reformama: krajem 2006. godine je s NATO-om potpisan sporazum Partnerstvo za mir, a u junu 2008. godine je potpisan Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SPP) s Evropskom komisijom.

Uprkos ovakvim pozitivnim znacima, tempo reformi u zemlji je užasno spor. Ustavna reforma, premda se generalno smatra ključnom, ostaje osjetljivo pitanje, posebno u smislu pravca koji bi ova reforma trebala zauzeti. Postojeće ustavno ustrojstvo, sadržano u Dejtonskom mirovnom sporazumu, je nepotrebno složeno, nefleksibilno i skupo. Takvo ustrojstvo osim toga rezultira strukturama za donošenje odluka koje su neefikasne i u kojima nije osigurana odgovornost. Kao takve, one nisu u mogućnosti osigurati osnove za efikasno odlučivanje ili reformu kojom bi se zemlji omogućio brži napredak na njenom putu ka Evropskoj uniji. Delegacija Evropske komisije (EC) u BiH je zahtijevala da zemlja uspostavi „funkcionalnije i održivije institucionalne strukture“³ no od momenta kada je Parlamentarna skupština u 2006. godini odbacila paket ustavnih promjena nije bilo ozbiljnih pokušaja da se Ustav izmijeni.

Politička je arena strukturirana kroz Dejtonski sporazum. Ovaj sporazum, koji je označio kraj rata u BiH je zemlji 1995. godine dao novi Ustav i imao je za cilj

¹ UNDP i ORI (2007), str. 3 i 13.

² UNDP i ORI (2007). 71% ispitanika navelo je da budućnost zemlje vide u EU.

³ Komisija Evropske zajednice (2008).

jednako prilagođavanje „trima konstitutivnim narodima BiH“. Uprkos takvoj namjeri, Dejtonski se sporazum danas može smatrati izvorom podjela, s obzirom da je ova tripartitna struktura toliko „ukopana“ u svaki aspekt struktura vlasti. Rotirajuće se predsjedništvo i centralne vlasti biraju na način koji zahtijeva striktan balans između konstitutivnih naroda. Ustav tako npr. određuje da se:

Predsjedništvo Bosne i Hercegovine sastoji od tri člana: jednog Bošnjaka i jednog Hrvata, koji se svaki biraju neposredno sa teritorije Federacije, i jednog Srbina, koji se bira neposredno sa teritorije Republike Srpske.

Logika na kojoj se ovakva ustavna struktura zasniva jeste garantirati trima konstitutivnim narodima zastupljenost, paralelno podstičući saradnju po zajedničkim državnim pitanjima. Suprotno ovoj namjeri, ovu garanciju pripadnici svake od etničkih grupa koriste kako bi osigurali svoj specijalni status te je tako usmjerena na štetu države. Ustavna struktura osim toga aktivno isključuje „ostale“ manjine koje se ne smatraju jednim od tri konstitutivna naroda te stoga njihovi predstavnici ne dolaze na različite političke funkcije.⁴ Struktura glasačkog tijela i političkih institucija tako čvrsto utemeljena na etničkom identitetu je sobom donijela i političko sudjelovanje i organiziranje zasnovano na istim etničkim linijama. Većina političkih stranaka u BiH su grupirane oko jedne od triju konstitutivnih grupa, te je to jednostavno jedini način da se na ustavan način stekne politička moć. Venecijanska komisija Vijeća Evrope mišljenja je da je ustavno ustrojstvo BiH „zacementiralo“ etničke podjele te narušilo osjećaj zajedništva.⁵

Ovakva se fragmentiranost možda može smatrati i najvećom preprekom reformama i napretku u BiH.⁶ Na državnom se nivou konsenzus postiže jako teško; čak se i prijedlozi sačinjeni s dobrim namjerama tretiraju s nepovjerenjem, a u čisto tehnička pitanja uvlače se „nacionalni interesi“. Zabrinutost u vezi s budućom političkom stabilnošću uzrokovala je i ponovnu odgodu zatvaranja Ureda visokog predstavnika (OHR) u 2009. godini.⁷ Pokretačka snaga iza nekolicine postignutih kompromisa bili su izgledi za pristupanje EU. Trenutna situacija jasno stoji protiv uspostave i razvoja raznolikog i kohezivnog društva ili većeg nivoa političkog, institucionalnog ili društvenog povjerenja u BiH.

Ekonomska situacija

Skorijih je godina ekonomsku situaciju u BiH karakterizirao stabilan makroekonomski rast. Osnovni izvor stabilnosti bilo unapređenje trgovinske integracije sa EU. Ova je integracija konkretizirana potpisivanjem SPP u junu 2008. godine, zajedno s Prijelaznim sporazumom koji se fokusirao na trgovinu i oblasti koje se na nju odnose, a koji je stupio na snagu 1. jula 2008. godine.⁸ Od 2000. BDP je rastao stabilno, u prosjeku oko 6% godišnje. Premda su zvanične stope nezaposlenosti i dalje visoke, posljednjih je godina na tom planu vidljiv trend poboljšanja.

Trenutna stopa od 23,4% (21,4% za muškarce i 26,8% za žene)⁹ je pala sa 29,0% u 2007. (26,7% za muškarce i 32,9% za žene) npr.¹⁰ Posebno je međutim zabrinjavajuća činjenica da je stopa nezaposlenosti među mladima skoro dva puta viša negoli li stopa nezaposlenosti u ukupnoj populaciji.¹¹

Tabela 1.1 Glavni makroekonomski pokazatelji za BiH

Nominalni BDP (u milijardama KM)	24.552,0	2008.
Stvarni BDP po glavi stanovnika (u KM)	6.388,0	2008.
Stvarna stopa rasta BDP-a (%/godišnje)	5,5	2008.
Bilans tekućeg računa (u % BDP-a)	-14,7	2008.
Prosječna neto plaća (u KM)	784,0	1. kvartal 2009.

⁴ Diskriminacija dopuštena Ustavom BiH je ne samo etnički, nego i teritorijalno zasnovana. To znači da samo Srbi iz RS, a ne oni iz FBiH mogu biti kandidatima za Predsjedništvo, kao i Bošnjaci i Hrvati iz Federacije, ali ne oni koji žive u RS. Ovo predstavlja kršenje ljudskih prava te stoga BiH direktno krši međunarodno pravo (više konvencija koje je zemlja ratificirala). Evropska komisija za demokraciju kroz pravo (2005).

⁵ Evropska komisija za demokraciju kroz pravo (2005).

⁶ Međunarodna krizna grupa (2009).

⁷ Zbog brige za buduću stabilnost (ne samo političku) BiH, međunarodna zajednica je još uvijek u velikoj mjeri uključena u direktno upravljanje i administriranje u državi kroz aktivni mandat OHR-a (sa ovlastima za uklanjanje osoba s javnih funkcija, čije je zatvaranje odgođeno).

⁸ Komisija Evropske zajednice (2008).

⁹ BHAS (2008a).

¹⁰ Anketa o radnoj snazi za 2008. definiše nezaposlenost na sljedeći način: „nezaposleni su osobe u dobi od 15 godina ili starije koje: (a) se u referentnom periodu nisu bavile nikakvim aktivnostima za koje su primili plaću ili naknadu; (b) su potrošile četiri sedmice (referentnu i tri prethodne) aktivno tražeći zaposlenje ili su našli posao i trebaju početi raditi u bliskoj budućnosti; (c) mogli bi početi raditi dvije sedmice nakon referentne sedmice ako bi im bilo ponuđeno zaposlenje.“ BHAS (2008a), str.12.

¹¹ BHAS (2008a). Stopa nezaposlenosti među mladima u dobi od 15 do 24 godine iznosi 47.5%.

Efekti međunarodne finansijske krize počinju se osjećati i u BiH, i dolazi do negativnog zaokreta u ukupnoj ekonomskoj situaciji. Prema zvaničnim statističkim podacima, pokazatelji ekonomskih rezultata slabe, a nivo uvoza i izvoza koji su tokom proteklih godina doživjeli impresivan rast¹² je dramatično opao, dok su cijene roba i potražnja sa tržišta EU i iz regije opale. Rast zabilježen u 2008. godini je bio niži (5,5%)¹³ negoli godinu dana ranije, a očekuje se da će BDP za 2009. godinu odražavati i negativan trend očit u platnom bilansu.

Kriza je doprinijela i opadanju priliva direktnih stranih ulaganja (FDI) te smanjivanju vanjskih kredita.¹⁶ Pa ipak, na svu sreću, monetarnu je stabilnost osiguralo djelovanje valutnog odbora –kojim je konvertibilna marka (KM) fiksnim kursom vezana za euro (1 euro = 1,95583 KM). Kamatna stopa na kredite međutim raste,¹⁷ što ulagačima i malim i srednjim preduzećima (SME) otežava pristup kreditima. Dodatna

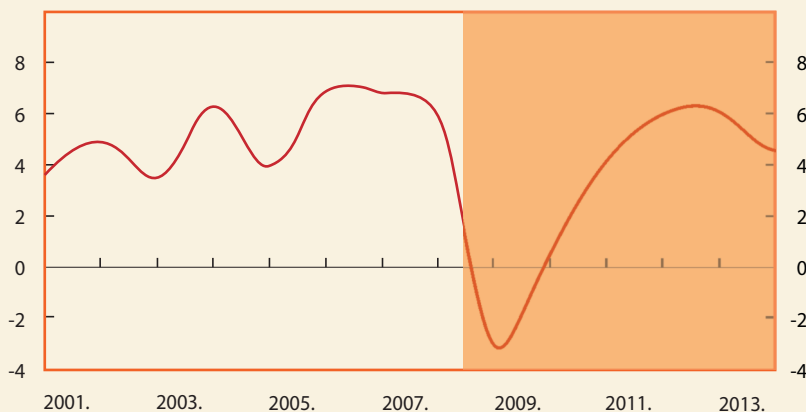
je posljedica i smanjenje novčanih doznaka iz inostranstva (koje šalju radnici na privremenom radu i dijaspora), koje su predstavljale ključnu podršku u platnom bilansu te nadopunjavale budžete domaćinstava.¹⁸ Učinak ekonomske krize je naglasio urgentnu potrebu za usaglašavanjem politika ekonomske i socijalne zaštite i njihovog provođenja kroz efikasniju saradnju na svim nivoima vlasti. Ovo je na površinu iznijelo sve prepreke koje ekonomskoj reformi postavlja složeno institucionalno ustrojstvo u BiH.

Krutim institucionalnim strukturama u BiH su ograničene i FDI i preduzetništvo. Prema procjeni Svjetske banke pod nazivom „Poslovanje u...“ (eng. Doing Business), kojom se procjenjuje jednostavnost poslovanja u određenoj zemlji prema određenom broju regulatornih i fiskalnih indikatora, BiH je rangirana kao 119. od 181 zemlje. U tabeli 1.3 možemo vidjeti da prema ovoj procjeni, BiH zauzima zadnje mjesto u regiji: Globalni rang BiH, na 119. mje-

Tabela 1.2 Ostali makroekonomski pokazatelji za Bosnu i Hercegovinu¹⁴

	2007.	2008.(proc.)	2009.(proj.)
Stvarna stopa rasta BDP-a	6,8	5,5	-3,0
Bilans tekućeg računa (u % BDP-a)	-12,7	-14,7	-9,6

Grafikon 1.1 Stopa rasta BDP-a u BiH, od 2001. godine - projekcija do 2014. godine¹⁵



¹² Vrijednost izvoza iz BiH je u 2006. godini porasla za 36%, a u 2007. za 15%. Web stranica Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, pregledana 10. augusta 2009. godine, <<http://www.bhas.ba>>.

¹³ IMF/MMF (2009), str.9.

¹⁴ IMF/MMF (2009), str.9.

¹⁵ IMF/MMF (2009), str.9.

¹⁶ UNDP i LSE (2009).

¹⁷ DEP (2009).

¹⁸ UNDP i LSE (2009).

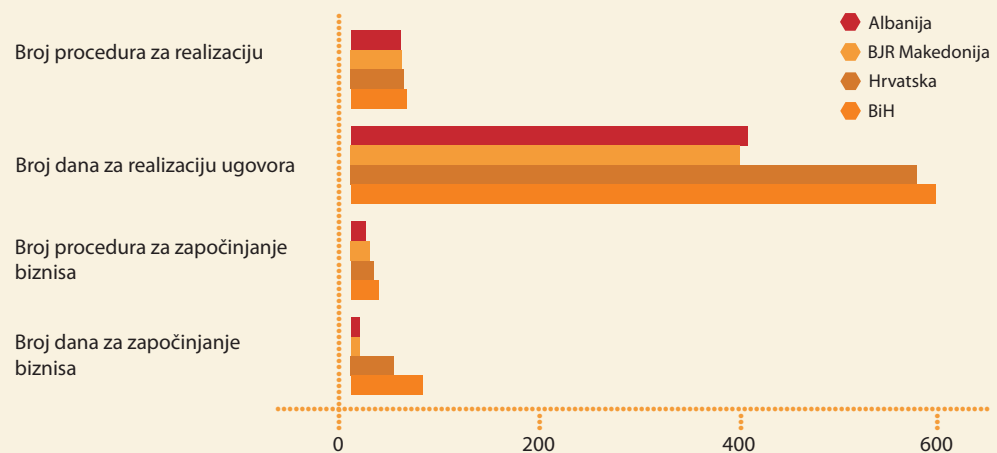
stu je znatno niži od prve sljedeće rangirane zemlje iz Jugoistočne Evrope (SEE), Hrvatske. Grafikon 1.2 pri tom još očitije ilustrira navedenu slabost.

incidenciju siromaštva domaćinstava u kojima je glava domaćinstva (po radnom statusu) penzioner (19,5%), nezaposlena ili osoba koja traži posao

Tabela 1.3 Jednostavnost poslovanja u BiH: poređenje sa zemljama u regiji

	Albanija	BJR Makedonija	Hrvatska	BiH
Ukupan globalni rang	86	71	106	119

Grafikon 1.2 Jednostavnost poslovanja: procedure po zemljama (mjerene brojem dana)



Kada se u obzir uzme da svaka procedura vjerovatno donosi određene finansijske troškove, možemo vidjeti da su „transakcijski troškovi“ u BiH stoga veoma visoki. I dok je, očito, štetna po ekonomski razvoj, obima papirologija nije nužno i iznenađenje u zemlji sa niskim nivoom povjerenja.

Siromaštvo i socijalna isključenost

Uprkos stabilnom ekonomskom rastu tokom proteklog desetljeća, siromaštvo je još uvijek široko prisutno, pri čemu gotovo jedno od pet domaćinstava (18,4%) živi ispod granice siromaštva, dok je rast sve neujednačeniji.¹⁹ Najnoviji podaci iz Ankete o potrošnji domaćinstava za 2007. godinu pokazuju visoku

(23,4%), osoba koja se brine isključivo o domaćinstvu (domaćica) (25,5%), ili osoba s invaliditetom (44,4%).²⁰ Rizik od siromaštva povećava i nizak nivo obrazovanja. Na nivo siromaštva utječe i spol glave domaćinstva: obrnuto od obrasca vidljivog drugdje, „domaćinstva u kojima su nosioci žene znatno su manje siromašna od onih u kojima su nosioci muškarci, naročito u FBiH.“²¹

Metodologija ovih procjena se temelji na anketama u domaćinstvima i mjeri životni standard kroz potrošnju domaćinstava. Domaćinstva se smatraju siromašnima ako potrošnja po članu domaćinstva padaju ispod relativne granice općeg siromaštva²² koja se

¹⁹ Gini koeficijent izračunan za BiH je u 2007. godini iznosio 0,401. UNDP (2007a), str. 189, a za 2008. smo ga izračunali sami i iznosi 0,42. Ovo ukazuje na porast nejednakosti. Uzimajući u obzir da je u 2001. godini on iznosio 2.62, vidljiv je značajan porast nejednakosti kroz proteklih sedam godina. UNDP (2008), str.282, tabela 15.

²⁰ BHAS (2007), str.59.

²¹ BHAS (2007), str.26.

²² Relativna granica općeg siromaštva vezana je za primjenu standardne evropske metodologije. U skladu s ovom metodologijom, siromaštvo je definirano kao ekvivalent potrošnje domaćinstva za potrošnju ispod standardnog praga koji je godišnje postavljen na 60% prosječnog mjesečnog ekvivalenta potrošnje domaćinstava. „...relativno siromaštvo definiše se kao nivo izdataka za potrošnju koji je niži od određenog praga, ovisno o ukupnim izdacima potrošnje cijelog stanovništva. Siromaštvo ne predstavlja samo nedostatak roba i usluga koje se smatraju esencijalnim, već nepovoljna situacija u kojoj se određena domaćinstva nalaze u poređenju s drugima: siromašni su oni koji imaju manje.“ BHAS (2007), str.10.

Tabela 1.4 Trendovi siromaštva u BiH

Siromašna domaćinstva u % ²³	2004.	2007.	Siromašni pojedinci u % ²⁴	2004.	2007.
BiH	18,1	18,4	BiH	18,3	18,2
FBiH	18,3	16,3	FBiH	18,8	17,0
RS	18,3	21,7	RS	17,8	20,1

definiira kao ekvivalent potrošnje domaćinstva ispod standardnog praga postavljenog na godišnjem nivou na 60% mjesečnog prosječnog ekvivalenta potrošnje domaćinstva (standardna EU metodologija). Tokom godina ove ankete su rezultirale u mjerama siromaštva prikazanim u tabeli 1.4.

Socijalna isključenost je kao proces šira od siromaštva i obilježavaju je brojne barijere punom sudjelovanju u društvu koje nadilaze puku materijalnu depriviranost, poput fizičkih prepreka ili predrasuda i diskriminacije, koje rezultiraju marginalizacijom specifičnih grupa. Zadnja sveobuhvatna procjena socijalne isključenosti u BiH je provedena 2007. godine, u okviru NHDR-a. U izvještaju je vidljivo da je isključenost jedan od urgentnih problema jer se više od 50% stanovništva u BiH suočava sa barem jednim od oblika isključenosti. Utvrđeno je da se 21% stanovništva nalazi u stanju krajnje isključenosti, dok je njih 47% u riziku od dugotrajne isključenosti. Posebno ugrožene su grupe poput manjinskih povratnika, Roma, starijih osoba, mladih, djece i osoba s invaliditetom. Pored toga, brojne nivoe ugroženosti dodatno jačaju rodni aspekti. Izvještaj je utvrdio da ove grupe ne samo da su u većem riziku od siromaštva mjenenog prihodima i nezaposlenosti, već imaju i daleko više teškoća u smislu pristupa javnim uslugama i sudjelovanja u političkom životu.²⁵

Imajući na umu opisani kontekst, ovaj se izvještaj bavi lokalnom i individualnom razinom. Zanima nas na koji način makro-nivo utiče na pojedinca na način da njegov status može biti pogoršan ili pak ublažen neposrednim društvenim vezama ljudi, drugim riječima, njihovim društvenim kapitalom.

ŠTA JE DRUŠTVENI KAPITAL?

Pojam društvenog kapitala proizlazi iz pretpostavke da su odnosi važni, da imaju vrijednost društvene

mreže u kojima ljudi sudjeluju i njihovi svakodnevni međusobni odnosi. Ove mreže, u koje je „upleten“ svaki pojedinac (u manjoj ili većoj mjeri) imaju svoju vrijednost u dva smisla: osiguravaju osnovu kroz koju ljudi mogu slijediti svoje pojedinačne ciljeve te istovremeno su mogući „lijepak“ koji omogućava veću društvenu koheziju.²⁶ Kao takve osiguravaju osnove za razvijanje društvene kohezije kroz „izgradnju pouzdanosti unutar društvenog okruženja, te samog društvenog okruženja, otvarajući kanale za bolje tokove informacija, te uspostavu normi i usvajanje specifičnih oblika ponašanja kojima se unapređuju, umjesto da se smanjuju društvene, ekonomske i političke interakcije.“²⁷ Društvene se mreže mogu promatrati na tri nivoa: mikro nivo koji se sastoji od porodice i prijatelja, mezo nivo koji predstavlja susjedstvo, radno mjesto i lokalne zajednice, te makro nivo – na nivou zemalja.²⁸

Društveni kapital se stoga može promatrati kao:

- Socioekonomska dobrobit - kako za pojedinca, tako i za zajednice, koja proizilazi iz svakodnevnog – uobičajenog funkcioniranja društvenih mreža.

Društvene mreže djeluju kako bi proizvele takve efekte:

- Uspostavljanjem i održavanjem normi reciprociteta. Norme reciprociteta proizvode očekivanja da će, kratkoročno ili dugoročno, dobrota, uslužnost ili usluge biti uzvraćeni.
- Njegovanjem pouzdanja u društveno okruženje. Inicijative ili rizici se mogu preduzimati na osnovu pretpostavke da će drugi reagirati na očekivani način.
- Olakšavanjem tokova informacija o raspoloživim opcijama. Informacija koja se prenosi unutar ili između društvenih mreža može uvećati znanje o raspoloživim izborima, čime se proširuju pojedinačni horizonti.

²³ BHAS (2007), str.55.

²⁴ BHAS (2007), Sarajevo str.69.

²⁵ UNDP (2007a).

²⁶ Field (2003), str.3.

²⁷ Field (2003), str.24.

²⁸ EC-DGESE (2007), str.8.

Kao takve, društvene veze osiguravaju osnove za pozitivno djelovanje pojedinca i kolektiva. Dobrobiti koje mogu proizići iz povećanog društvenog kapitala uključuju:

Društvena dobrobit:

- unaprijeđene demokratske strukture i prakse,
- snažnije i raznolikije civilno društvo,
- unaprijeđen ekonomski razvoj kroz kvalitetniju saradnju i rezultirajuće smanjenje transakcijskih troškova,
- veći nivo inovacija kroz bolje tokove informacija,
- veći ljudski kapital i kvalitetnije ljudske resurse,
- veću društvenu koheziju,
- smanjenje nivoa predrasuda i diskriminacije.

Dobrobit za pojedinca:

- veći izbor i više mogućnosti,
- viši nivo povjerenja i pouzdanja,
- viši nivo društvenog, političkog, ekonomskog i kulturnog sudjelovanja i/ili osnaživanja.

Kako ćemo detaljnije objasniti u narednom poglavlju, izgradnja društvenog kapitala može poslužiti kao uvod u unapređenje nivoa humanog razvoja, pri čemu ovo posljednje naglašava povećanje mogućnosti izbora koje ljudi imaju, te optimiziranje njihovog blagostanja. Možemo stoga društveni kapital promatrati kao „omogućavajući okvir“ kroz koji se mogu proširiti ljudske sposobnosti.

ČEMU ISTRAŽIVANJE DRUŠTVENOG KAPITALA ZA BIH?

Uprkos tome što je prošlo 14 godina od potpisivanja Dejtonskog sporazuma, postojeće stanje u društvenim odnosima u BiH može se i dalje posmatrati u prostratnom kontekstu. U dokumentu *Violent Conflict and the Transformation of Social Capital*, Colletta i Cullen su naveli sljedeću opasku koja se odnosi na posljedice sukoba unutar države:

...nasilni sukobi unutar države slabe njenu društvenu strukturu. Razdvajaju stanovništvo potkopavajući međuljudsko i društveno povjerenje, uništavajući norme i vrijednosti koje su osnova saradnje i kolektivnog djelovanja za opće dobro, i povećavajući mogućnost društvenih nesuglasica. Ovo nanosi štetu društvenom kapitalu države – normama, vrijednostima, i društvenim odnosima koji povezuju zajednicu, kao i mostovima između društvenih grupa (civilnog društva) i države – sprečavajući mogućnost kako društvenih grupa tako i države da se oporavi nakon

prekida vojnih sukoba. Čak i ako su drugi oblici kapitala aktualizirani, ekonomski i društveni razvoj će biti zaustavljen sve dok se ne obnove zalihe društvenog kapitala.²⁹

Ovakve posljedice su danas u BiH jasno vidljive. Sukob je prouzročio veliku podjelu društvenih mreža, konkretno u mreže koje su u većoj mjeri homogene.³⁰ Ova podijeljenost se još više produbila, nakon rata, elementima post-socijalističke tranzicije u kojima se poduzeća zatvaraju, nezaposlenost raste i nastavljaju se unutarnja i vanjska kretanja stanovništva.³¹ U fazi tranzicije, društveni odnosi obično se odlikuju povećanom razinom zatvorenosti grupa, najčešće bazirajući se na etnički (ili konfesionalno) definiranoj identifikaciji, što smanjuje mogućnost međuetničkih (ili međukonfesionalnih) društvenih veza. I premda je postignut relativan napredak u smislu ekonomske stabilnosti i razvoja, u društvenoj sferi očit su ostaci podijeljenosti, ali tačke rascjepa su, 14 godina nakon završetka rata, postale još dublje.

Brojne ranije studije istakle su društveno povjerenje i/ili ograničenu ili homogenu prirodu društvenih mreža u BiH kao veoma bitan problem.³²

U 2003. je Svjetska banka procjenjivala društveni kapital u BiH i prosudila je da „mreže, norme i vrijednosti omogućavaju ljudima da zajednički dođu do društvenih povlastica“ što su „bitni elementi izgradnje mira, obnove, smanjenja siromaštva i održivog razvoja“.³³ Iz ovog istraživanja je jasno da, usprkos tome da se prošlo kroz fazu fizičke rekonstrukcije neposredno poslije rata, obnova društvenih odnosa predstavlja veliki izazov, koji je veoma bitan za budućnost BiH. Istraživanje Svjetske banke bila su usmjerena su na nivo građanskog angažmana i rezultat zajedničkog djelovanja u odnosu na učinkovitost lokalnih vlasti. Bitno je da autori naglašavaju značajan društveno-vođeni razvoj za unapređenje društvene i političke stabilnosti i unapređenje kvalitete života u inače podijeljenim zajednicama.³⁴

Izabравši sličnu temu, u 2004. Balkan Analysis Group se u svom izvještaju pod naslovom „Povjerenje u tranziciji“ fokusirala na povjerenje. Ovo istraživanje bilo je usmjereno na generalizirano povjerenje: „generalizirano povjerenje“ tumači se kao uvjerenje da se većini ljudi može vjerovati, a ne da čovjek treba biti oprezan i prezati od drugih – što je nešto što smo i mi istraživali u ovom izvještaju. Slično kao i u studiji Svjetske banke, autori su istakli važnost društvenog kapitala za „uspješan i miran razvoj“ u BiH.³⁵ U prilog

²⁹ Colletta i Cullen (2000).

³⁰ Svjetska banka(2003).

³¹ Svjetska banka(2003), str.8.

³² Među ovim studijama, dvije najznačajnije su sprovedene od strane Svjetske banke (2003) i Håkansson i Hargreaves (2004).

³³ Svjetska banka(2003), str. 4.

³⁴ Svjetska banka(2003), str.5.

³⁵ Håkansson i Hargreaves (2004).

unapređenju kvalitete demokracije i jačanju društvene kohezije, „Povjerenje u tranziciji“ naglašava ekonomske troškove vezane za nedovoljno društveno povjerenje. Autori su procijenili da niska razina općeg povjerenja može zemlju koštati milione KM godišnje kao rezultat većih transakcijskih troškova.³⁶ Naknadna istraživanja, kao što je ono koje je u 2007. godini proveo UNDP i Oxford Research International, ponovo skreću pažnju na nisku razinu društvenog povjerenja.

Nadovezujući se na prethodna istraživanja, ovaj izvještaj još jednom potvrđuje činjenicu da BiH ima neobičajeno nisku razinu društvenog povjerenja u poređenju sa drugim zemljama u regiji.³⁷ Ovo detaljnije analiziramo i objašnjavamo u narednim poglavljima izvještaja koji, kao polaznu osnovu, predlaže da se u BiH u kreiranju politika odmah skrene pažnja na njegovanje onih vrsta društvenog kapitala koji bi najviše doprinio većoj socijalnoj uključenosti i koheziji.

S obzirom na nisku razinu društvenog povjerenja, podijeljenost društvene sfere i visoku razinu socijalne isključenosti, tri su razloga zbog kojih je u ovom trenutku primjerena analiza društvenog kapitala u BiH:

- Kao prvo, pokušaji promicanja ponovne izgradnje multietničke i raznovrsne zajednice bili bi unaprijeđeni boljim razumijevanjem degradacije društvene solidarnosti.
- Kao drugo, istraživanja društvenog kapitala uključuju analize kako formalnih, tako i neformalnih mreža. U pogledu formalnih mreža ili udruženja, takva istraživanja mogu razjasniti važnost funkcioniranja i efikasnosti civilnog društva u BiH. U isto vrijeme, neformalne društvene mreže – koje čine porodica, rodbina, prijatelji, komšije i poznanici – mogu imati negativne posljedice za društvo u cjelini, posebno u slučajevima gdje potiču nepotističke i klijentelističke odnose.
- Kao treće, premda se u BiH bilježi stabilan ekonomski rast u proteklih nekoliko godina, ekonomske koristi od tog rasta nejednako su raspoređene. Koncept društvenog kapitala omogućava inovativan način pristupa smanjenju siromaštva kroz promjenu fokusa sa deficitarnog (ili diskriminatornog) modela ugroženosti u kojima se siromašni ili isključeni u velikoj mjeri smatraju odgovornim za stanje u kojem se nalaze. Umjesto toga, prevladavanje siromaštva shvaćeno je, dijelom kao prevladavanje

nedostatka direktnih mreža podrške ili nedostataka društvenih veza.³⁸

ISTRAŽIVANJE DRUŠTVENOG KAPITALA ZA RAZVOJ POLITIKA UTEMELJENIH NA ČINJENICAMA

Veće zalihe inkluzivnog društvenog kapitala vode boljoj povezanosti između mikro-razine individualnih iskustva i mezo-razine institucija i udruženja³⁹ do makro-razine tvorca politika. Potencijal za stvaranje ovakvih veza čini da društveni kapital, kao konceptualni okvir, u velikoj mjeri utiče na rad organizacija kao što su OECD i Svjetska banka i vlada kao što su britanska, australska i kanadska. Evropska komisija je među onima koji su prepoznali vrijednost analize društvenog kapitala za kreiranja politike i nedavno je objavila izvještaj o stanju društvenog kapitala u EU i zemljama kandidatima.⁴⁰

Ove agencije i vlade pokazale su da istraživanja društvenog kapitala mogu pružiti osnovu za kreiranje politika koje odgovaraju sljedećem:

- Mreže i društvene veze veoma su bitan dio individualnog blagostanja i dobra su osnova za postizanje ličnih ciljeva,
- Načinima na koje su ove veze presudne za individualnu sposobnost sudjelovanja u društvenim, političkim i ekonomskim aktivnostima,
- Načinima na koje funkcioniranje mreža može direktno doprinijeti ukupoj koheziji i društveno-ekonomskom razvoju društva.

Koristi nastale iz većeg fokusa na društveni kapital u socijalnoj politici uključuju, između ostalog:

- **Podrška onima koji su u većem riziku od društvene isključenosti** – po definiciji, postoji vjerovatnoća da su pojedinci i grupe koji proživljavaju socijalnu isključenost odsječeni od društvenih veza koje bi im omogućile da u potpunosti sudjeluju u društveno-ekonomskom i političkom životu svojih zajednica. Otvorenost određenih društvenih mreža (ili nedostatak iste) može imati značajan utjecaj na kreiranje politike koja se odnosi na društvenu i ekonomsku integraciju pojedinca u riziku od marginalizacije, kao što su manjine, nezaposleni, osobe sa invaliditetom, starije osobe, Romi i druge manjine, itd.⁴¹

³⁶ Håkansson i Hargreaves (2004) i Keefer i Knack (1997).

³⁷ Rezultat našeg istraživanja potvrdili su u Glasu tihe većine, gdje je nivo povjerenja u BiH prikazan kao jedan od najnižih u regiji. UNDP i ORI (2007).

³⁸ Field (2003), str.116.

³⁹ Field (2003), str.7.

⁴⁰ EC-DGESE (2007)

⁴¹ Canadian Policy Research Initiative(2005)

- **Promicanje društvene kohezije na nivou lokalne zajednice** – akcenat je stavljen na pronalaznje najefikasnijih načina kojima bi građani, pružaoci usluga, institucije i organizacije zajednički stvorili veze za razvoj održivih promjena uvjeta života i dobrobiti za sve članove zajednice. Istraživanja društvenog kapitala fokusirana su više na koordinirani pristup pružanju usluga, donošenju odluka i rješavanju problema, koji se temelji na prepoznavanju uloge formalnih i neformalnih mreža.⁴²

Instrumenti koji su na raspolaganju vladama za pomoć u izgradnji pozitivnog društvenog kapitala kreću se od gesta političke podrške do konkretnih oblika direktne finansijske pomoći članstvu i radu u udruženjima.⁴³

Istraživanje društvenog kapitala također može doprinijeti da se stekne uvid u to gdje je vladina politika već indirektno uticala na stvaranje društvenih veza – kod npr. stambenih, obrazovnih ili transportnih politika, ili gdje je direktno uticala na promicanje aktivnosti izgradnje društvenog kapitala, kako u pružanju pomoći mrežama ili olakšavanju javno-privatnih partnerstava. Samom svijesću o vrstama društvenog kapitala koji rezultira iz implementacije politika, tvorci politika mogu izbjeći i jačanje postojećih isključujućih (ekskluzivnih) veza, a time i poticanje favoriziranja ili korupcije. Na kraju, vlade moraju biti svjesne mogućnosti da nenamjerno ugroze postojeće izvore društvenog kapitala.⁴⁴

Istraživanja društvenog kapitala za potrebe politika u drugim zemljama i kontekstima identificirala su brojna područja za pozitivne intervencije, kao što su područje prostornog planiranja javnih površina i mjesta okupljanja, ili finansijska, pravna i porezna podrška civilnom društvu i volonterima, ili dovođenju interneta u nerazvijena područja. Preporuke koje dolaze iz ovakvih analiza vode direktno isticanju važnosti pokretanja lokalnih društvenih mreža kako bi se potakla socijalna uključenost i unaprijedio razvoj društva. Prema tome društvene politike mogu raditi na stvaranju većih mogućnosti za pojedince da u većoj mjeri participiraju u društvu.⁴⁵

Dok u svakom slučaju postoji značajan potencijal za intervencije politika na izgradnji ili obnovi društvenog kapitala, vlasti moraju biti izuzetno promišljene u pogledu ograničenja do koje mjere mogu intervenirati u ovoj oblasti. Postoje brojne karakteristike društvenog kapitala – spontanost stvaranja veza i subjektivitet uključen u dinamiku mreže, na primjer – koje nisu otvorene za vanjske intervencije vlasti, i u velikoj mjeri ne bi ni trebali biti. Kako ćemo pak vi-

djeti u sedmom poglavlju, uloga vlasti može se sastojati u osiguravanju omogućujućeg okruženja za unapređenje određenih mreža, dok rade na rješavanju negativnih efekata drugih vrsta društvenog kapitala. Markiranjem oblasti gdje intervencije vlasti nemaju velikih izgleda za značajniji utjecaj, istraživanje društvenog kapitala može doprinijeti i efikasnijoj raspodjeli skromnih vladinih resursa.

CILJ IZVJEŠTAJA

Ovim se izvještajem nastoje artikulirati obrisi društvenih veza i mreža u BiH, nezvaničnih ali i zvaničnih i njihove implikacije po socio-ekonomski razvoj zemlje. Počinje opisom konceptualnog okvira: porijekla i razmjera pojma društvenog kapitala, te načina na koji se društveni kapital odnosi na ekonomski razvoj, humani razvoj i socijalnu uključenost - pri čemu ovaj zadnji pojam predstavlja konceptualnu osnovu programa socijalne politike EU. Imajući na umu dati kontekst, treće se poglavlje bavi analizom općih trendova i dimenzija društvenih veza u današnjoj BiH, nivoom društvenog povjerenja i oblicima lokaliziranog reciprociteta. I dok se treće poglavlje bavi snagom i dinamikom društvenih mreža u koje su ljudi uvezani, četvrto poglavlje nastoji ispitati šta se dešava kada ljudi bivaju izostavljeni iz ovih mreža, kada ljudi bivaju „društveno neumreženi“. Ovdje se rezultati istraživanja provedenog u fokus grupama koriste kako bi se ilustrirale teškoće s kojima se suočavaju oni čije su veze slabe, te koji su stoga izloženiji društvenoj isključenosti. S aspekta društvenih veza, brojne se grupe mogu smatrati za grupe pod rizikom, a u četvrtom poglavlju istražujemo njihova iskustva, posebno iskustva interno raseljenih osoba (IDP) i manjinskih povratnika.

Nakon ispitivanja prednosti i slabosti društvenih mreža i veza, izvještaj nastoji identificirati sredstva kroz koja se na bolji način može spoznati šira dobrobit od ovih mreža, te na koji se način mogu smanjiti pogubni efekti drugih. U naredna dva poglavlja istražujemo razmjere mogućnosti stvaranja inkluzivnijeg društvenog kapitala, kroz stvaranje heterogenih i raznolikih mreža, identificirajući potencijale za smanjenje učinka društvenih mreža i veza koje su u većoj mjeri „isključive“ te time stvaraju i potiču stvaranje jednakosti. Stoga peto poglavlje detaljno analizira političko i građansko sudjelovanje, dok šesto poglavlje istražuje oblike nepotizma i klijentelizma koji nastaju kao rezultat zatvorenih mreža.

Završno, sedmo poglavlje izvještaja se temelji na rezultatima istraživanja i motivirano je perspektivom

⁴² Canadian Policy Research Initiative(2005)

⁴³ EC-DGESE (2007), str.10.

⁴⁴ Field (2003), str.135.

⁴⁵ Canadian Policy Research Initiative(2005).

humanog razvoja, a nudi i set preporuka za potrebe politika.

Ovaj izvještaj o društvenom kapitalu tako predstavlja odgovor na nekoliko zacrtanih ciljeva. Namjera mu je, prije svega, potaknuti veće razumijevanje programa kako humanog razvoja tako i društvene uključenosti i njihova značaja za izgradnju ujednačenije i pravičnije budućnosti u BiH. Stoga nastoji nadograditi se na aktivnosti institucija vlasti po pitanju društvene uključenosti demonstrirajući dodatnu dimenziju

iz koje se može promatrati i poimati socijalna isključenost. Drugo, nastoji dati doprinos u unapređenju razumijevanja različitih oblika ugroženosti i siromaštva u BiH, ne samo kroz kvantitativnu procjenu nego i osiguravajući glas nekima od onih koji spadaju u kategorije koje su u većoj mjeri marginalizirane. I konačno, izvještaj osigurava činjeničnu osnovu za izradu budućih politika u BiH, posebno politika u domeni civilnog društva, volonterstva i društvene odgovornosti.

OSNOVNI REZULTATI

Karakteristike društvenog kapitala u BiH

- BiH je društvo kojim dominiraju jake porodične/rodbinske veze.
- Veća je izvjesnost da će ljudi vrijeme provoditi sa i vjerovati svojoj bližoj društvenoj mreži koju čine porodica, prijatelji i bliski prijatelji. Po tome nema gotovo nikakvih razlika po etničkoj pripadnosti, starosti, spolu ili entitetskoj pripadnosti.
- Skupinu koja se najviše ističe u smislu slabijih društvenih veza predstavljaju manjine koje žive u većinskom području.
- Svega nekih 10% ljudi smatra da se ljudima može vjerovati.
- Ljudi vjeruju da se najznačajniji nivo društvene tenzije odnosi na tenzije između bogatih i siromašnih (88%), potom između uprave i radnika (86%), te zatim između različitih nacionalnosti (79%).

Društvene veze su važne

- Oni koji imaju slabije društvene veze imaju manje ljudi na koje se mogu osloniti za pomoć, te su izoliraniji i imaju manje povjerenja.
- Skupine za koje postoji veća vjerovatnoća da će biti pogođene društvenom izolacijom uključuju interno raseljene osobe (IDP), manjinske povratnike, starije osobe, žene u ruralnim područjima, te ljude s nižim stepenom obrazovanja.
- Najveće šanse da će biti društveno neumrežene imaju starije osobe.
- Veće šanse da će biti društveno neumrežene imaju osobe iz RS negoli iz FBiH.
- Društveno neumrežene osobe posjeduju niži nivo društvenog kapitala i u većoj su mjeri materijalno deprivirane.

Društvene mreže i uključenost

- Stepem učlanjenosti u udruženja u BiH je izuzetno nizak (17,5%), a još je manji broj (10,5%) onih koji sebe opisuju kao aktivne članove.
- Stopa članstva u udruženjima se povećava sa nivoom obrazovanja.
- Gotovo dva puta više muškaraca nego žena su članovi udruženja.
- Čini se da članovi udruženja imaju inkluzivnije i raznolikije društvene veze.
- Svega 4,5% ispitanika je odgovorilo da su u posljednjih 12 mjeseci volontirali, ali je zabilježen značajan nivo „prikrivenog volonterstva“ u visokim nivoima altruističnog, uzajamnog ponašanja.

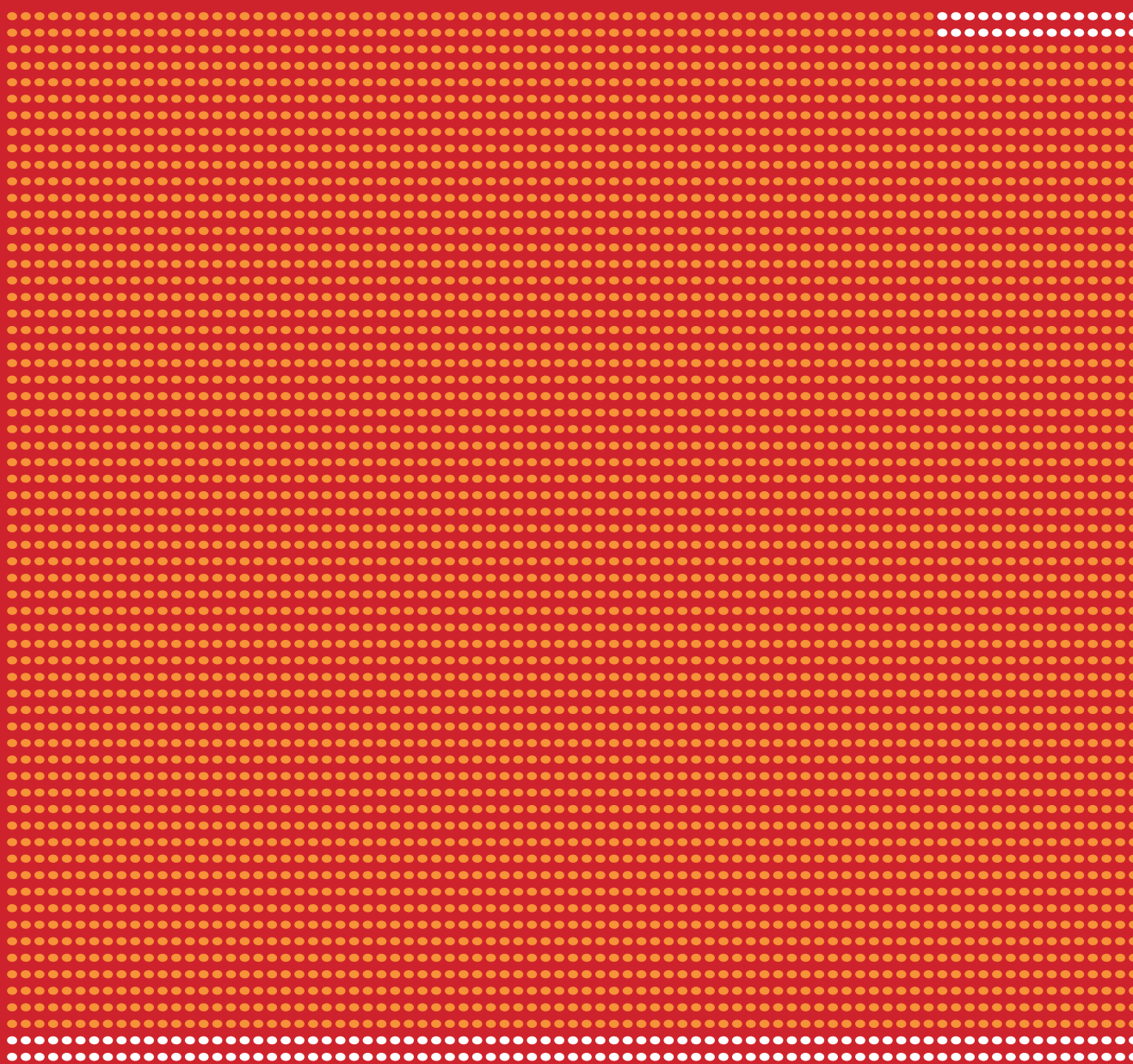
Društvene mreže i isključenost

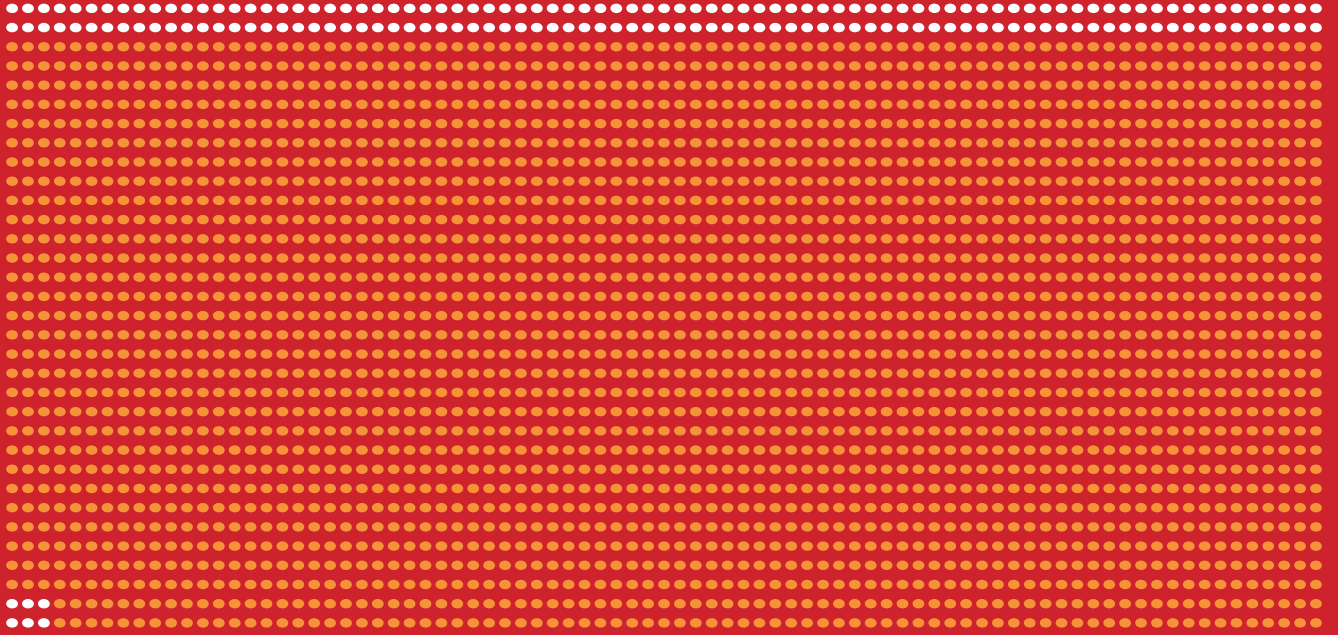
- Korištenje *štele* – ličnih i porodičnih veza – je široko rasprostranjeno kroz sve slojeve društva i prisutno u većini odnosa između ljudi i pružalaca usluga u BiH.
- 95% ispitanika u istraživanju je izjavilo da je posjedovanje „štele“ uvijek ili ponekad korisno za pristupanje osnovnim socijalnim uslugama.
- 85,7% ljudi lične veze vidi kao jedini način da se dobije posao, a većina ljudi u traženju zaposlena koristi porodične veze.
- Korištenje *štele* ne ograničava samo pristup i uzrokuje nejednakosti unutar društva nego u znatnoj mjeri oduzima moć jedinki (pojedincu).

**Društveni kapital, humani razvoj
i socijalna uključenost**



2





2

Društveni kapital, humani razvoj i socijalna uključenost

Da bi se procijenili različiti aspekti društvenog kapitala u BiH, važno je razumjeti nešto malo o porijeklu i obimu koncepta i načina na koji se oni koriste u novijoj literaturi, posebno onoj vezanoj za razvoj. U ovom poglavlju ćemo se baviti samo time, a nakon toga razmotrit ćemo povezanost i isprepletenost koncepta društvenog kapitala, humanog razvoja i socijalne uključenosti. Ovdje diskutiramo o tome da društveni kapital mora biti koncipiran na poseban način, u skladu sa svojim efektima, da bi se uskladio sa ostala dva konceptna okvira.

VRIJEDNOST DRUŠTVENIH VEZA

Ideja da društvene veze imaju vrijednost vuče svoje korijene iz ranih socioloških učenja. Pišući sredinom 19. stoljeća, Alexis de Tocqueville bio je impresioniran sklonošću ka građanskom volonterskom udruživanju u Americi, opisujući ove pojave kao „umjetnost udruživanja“. Za de Tocquevillea, volonterska građanska društva bavila su se predimenzionirano individualiziranim karakteristikama savremenog života. U svom propagiranju građanskih društava, de Tocqueville je naglašavao političku funkciju društvenih veza: način na koji one doprinose kvalitetnijem funkcioniranju demokratije.⁴⁶ Značaj formalnih društava i njihov doprinos kvalitetu demokratskih procesa tema je koja je uveliko prisutna i u novijoj literaturi o društvenim vezama, naročito u literaturi američkog politologa, Roberta Putnama.

Koncept društvenog kapitala upravo je u Putnamovoj inovativnoj studiji osnova naslijeđa građanskog udruživanja u Italiji našao širu publiku. Citirajući de Tocquevillea, u djelu *Kako demokraciju učiniti djelotvornom?* (*Making Democracy Work*) Putnam je identificirao „rezonantnost društvenog života“ kao „ključnu komponentu djelotvornih lokalnih vlasti“⁴⁷ Mjerenjem razine društvenog života, te društvenog i institucionalnog povjerenja, Putnam je došao do za-

ključka da su područja sa niskim društvenim kapitalom bila vođena od strane najmanje uspješnih vlada, sa visokim nivoom korupcije i neefikasnosti. Stoga se počeo baviti padom sudjelovanja u politici, građanskim udruženjima, religijskim organizacijama, profesionalnim organizacijama i sindikatima kao i – također značajnim, neformalnim druženjem.⁴⁸

Kroz svoj rad, Putnam je artikulirao brojne definicije društvenog kapitala. U djelu *Bowling Alone*, on je objasnio:

Dok se fizički kapital odnosi na fizičke objekte, a ljudski kapital na značajke pojedinaca, društveni kapital se odnosi na veze između pojedinaca – društvene mreže i norme reciprociteta i pouzdanosti koje iz njih proizilaze. U tom smislu je društveni kapital usko vezan za ono što neki zovu „građanska vrlina“. Razlika je u tome što „društveni kapital“ usmjerava pažnju na činjenicu da je građanska vrlina najmoćnija kada je inkorporirana u gustu mrežu recipročnih društvenih odnosa. Društvo sa mnoštvom vrijednih, ali izoliranih pojedinaca ne obiluje nužno društvenim kapitalom.⁴⁹

U novije vrijeme Putnam je preferirao ono što je nazvao „uskom i drskom“ definicijom društvenog kapitala: „društvene veze i s njima povezane norme reciprociteta i pouzdanosti“.⁵⁰ Ove ćemo definicije koristiti u daljem tekstu.

MAKRO, MEZO I MIKRO DRUŠTVENE VEZE

Putnamov koncept društvenog kapitala ističe vrijednost društvenih veza po funkcioniranju demokratije na makro nivou. Iz ove perspektive, priroda i funkcija društvenih veza proučavaju se u skladu sa načinom na koji one funkcioniraju (ili ne) radi generiranja povjerenja i društvene kohezije u okviru datog društva. Tamo gdje postoje veći nivoi društvenog kapitala, postoji i jača društvena kohezija kroz veći stepen sudjelovanja i jače društvene veze, a sve to doprinosi

⁴⁶ Fukuyama (1991).

⁴⁷ ONS (2001), str.9.

⁴⁸ Putnam (1996).

⁴⁹ Putnam (2001).

⁵⁰ Putnam (2007).

djelotvornijoj demokratskoj praksi. S druge strane, tamo gdje je vidljiv nedostatak društvenog kapitala, vjerovatno je da će biti vidljivo i zatvaranje u malim, izolovanim i homogenim mrežama kao što su bliske porodične veze, te nedostatak kohezije.

Brojni su i drugi teoretičari koji su doprinijeli promišljanjima o tome kako društveni kapital može biti konceptualiziran i primijenjen. Slično Putnamu i Francis Fukuyama je razmatrao koristi društvenog kapitala na makro-nivou. Fukuyama je istraživao relativni ekonomski učinak različitih društava, u skladu sa različitim nivoima povjerenja u okviru tih društava. Kao takav, njegov rad naglašava važnost društvenog kapitala za ekonomski razvoj⁵¹ i te zastupa ideju da „ekonomska funkcija društvenog kapitala reducira transakcijske troškove povezane sa formalnim mehanizmima koordinacije poput ugovora, hijerarhija, birokratskih pravila i slično“.⁵² Tamo gdje postoji nizak nivo povjerenja, postizanje koordinirane akcije između grupa ljudi je teže i uključuje „dodatne transakcijske troškove monitoringa, pregovora, sporova i provedbe formalnih ugovora“.⁵³ Fukuyama, poput Putnama, također naglašava važnost društvenog kapitala – koji se manifestira u snažnom civilnom društvu – u funkcioniranju savremenih liberalnih demokratija.

Američki sociolog James Coleman više se koncentrirao na manifestaciju društvenog kapitala na mezo nivou – on je više zainteresiran za grupe, društva, organizacije, institucije i načine na koji njihove strukture olakšavaju određene akcije pojedinaca unutar strukture.⁵⁴ Za Colemana, društveni kapital svodi se na sposobnost ljudi da rade zajedno u grupama. Shodno tome, on identifikira tri glavna elementa društvenog kapitala – povjerenje, mreže obaveza i reciprociteta, i tokovi informacija.

Drugi je pak američki sociolog, Mark Granovetter, u međuvremenu više razmatrao koristi određenih vrsta društvenih mreža za pojedince, posebno u smislu olakšavanja toka informacija.⁵⁵ Fokusirajući se na mikro nivo, on je sagledavao način na koji pojedinci profitiraju od toka informacija kroz slabije društvene veze, kao prilikom traženja zaposlenja. Za Granovettera, društveni kapital je najdjelotvorniji kada postoji veliki broj slabih veza koje nadovezuju društvene mreže jednu na drugu i pružaju osnovu za prenos informacija duž cijele društvene strukture. Kroz njihovu

sposobnost da prenose informacije, veliki broj slabih veza može omogućiti bolji razvoj ljudskih resursa i inovacija.

Dakle, kao što možemo vidjeti, postoje mnogobrojne različite dimenzije društvenog kapitala. Putnam i Fukuyama nastoje istaknuti makro nivo vlasti i širih kolektiviteta. Coleman je više zainteresiran za srednji nivo i funkcioniranje društvenog kapitala unutar zajednica, posebno unutar obrazovnog sistema. I na kraju, Granovetter se više fokusira na mikro nivo pojedinaca i na njihove neposredne društvene veze. Dok Putnamove i Colemanove teze pružaju osnovu za tumačenje potencijalnih pozitivnih rezultata različito generiranih društvenih mreža, Granovetter daje kritičku distancu za razumijevanje gdje te mreže prelaze u područje nepotizma, kronizma i klijentelizma.

Svaka od ovih perspektiva može biti upotrijebljena za identifikiranje potencijalnih efekata određenih vrsta društvenih veza. Ovi efekti mogu se osjetiti unutar zajednice – kroz unapređenje demokratije, društvene kohezije i ohrabrujućeg ekonomskog razvoja – ili preko pojedinca, kroz proširivanje izbora i mogućnosti, osnaživanja položaja i unapređenje humanog razvoja. Društveni kapital stoga može da se promatra kao važan resurs za društveni, ekonomski, politički i humani razvoj. Važno je napomenuti da kod definiranja društvenog kapitala kao „resursa“, bilo za pojedince ili kolektive, koristi koje se mogu identifikirati uključuju, i premašuju, finansijske (npr. povećanje BDP-a ili finansijski uspjeh pojedinca). Potencijal za direktni novčani profit je samo jedna dimenzija potencijalnih manifestacija društvenog kapitala. Ukupna korist od primjene koncepta društvenog kapitala je činjenica da on „pomjera fokus analize sa ponašanja pojedinaca na modele relacija između pojedinaca, društvenih jedinica i institucija.“⁵⁶

Ko međutim profitira od društvenog kapitala? Veoma se često nagovještava da što je više društvenih veza i mreža to bolje – društvene mreže su „odnosi u kojima svi dobijaju – te da su pojedinačne dobiti, interesi i profiti istoznačni sa grupnim dobitima, interesima i profitima.“⁵⁷ Jasno je da to nije slučaj: nepotizam je najočitiji primjer. Umjesto toga, važno je razmotriti način na koji o moći pregovaraju na različite načine različiti pojedinci uvezani u različite mreže. Društvene mreže konceptualiziraju se kao resursi – koji se mogu koristiti na mnoštvo različitih

⁵¹ Fukuyama (1996).

⁵² Fukuyama (1991).

⁵³ Fukuyama (1991).

⁵⁴ Coleman (1988).

⁵⁵ Granovetter (1973), str. 1360.

⁵⁶ Schuller, Baron i Field (2000), str.35. Naravno, kao i bilo koji konceptualni okvir, pojam društvenog kapitala također ima svoje nedorečenosti. Ističe se npr. „elastičnosti“ i nedorečenost ovog pojma - kako ističe Evropska komisija, društveni kapital u navratima „ostaje notorno neodređen, loše definiran i sporan termin“. Ipak, EC ističe i da ovo odražava prisustvo zdrave debate o teorijskom značenju i praktičnoj važnosti koncepta EC-DGESE (2007), str.4.

⁵⁷ DeFilippis (2001), str. 800.

načina čiji su ukupni rezultati ili pozitivni ili negativni - više nego sama imovina pojedinca ili zajednice. Pravi se jasna razlika između inkluzivnog i isključujućeg društvenog kapitala⁵⁸ i različitih utjecaja raznih vrsta mreža i relacija.

VRSTE DRUŠTVENIH VEZA

Dakle, društvene veze nisu same po sebi izvor društvenog dobra. Mreže, kroz svoju vlastitu dinamiku moći, mogu isključivati i osporavati jednako značajno kao što i uključuju i omogućuju. One mogu proizvesti podjele jednako kao i jačati koheziju.⁵⁹ Stoga je važno napraviti razliku između različitih vrsta društvenih veza.

Tri različite vrste društvenog kapitala često se razlikuju prema prirodi odnosa koje sadrže. To su:

1. Povezujući društveni kapital

- Horizontalni odnosi (veze) – povezuju ljude na osnovu sličnosti;
- Stvoren odnosima srodstva⁶⁰, bliskih prijatelja i susjeda, etno-religijskih i etničkih grupa;
- Teži ka društvenoj ekskluzivnosti, jačanju ekskluzivnih identiteta i održavanju homogenosti među članovima.⁶¹

Ovdje se može napraviti razlika između dva različita tipa povezujućih mreža relevantnih za kontekst BiH: familijarne mreže zasnovane na srodničkim odnosima i etnički-bazirane mreže zasnovane na predodžbama zajedničkih etničkih historija, iskustava i identiteta.

2. Premošćujući društveni kapital

- Horizontalni odnosi – povezuju ljude iz različitih okruženja;
- Proizveden iz slabijih veza kao što su poznanstva, površna prijateljstva i radni odnosi;
- Teži većoj inkluzivnosti kroz veću težnju ka raznolikosti i heterogenosti

3. Spajajući društveni kapital

- Vertikalni odnosi – povezuju ljude sa međusobno drugačijim društvenim položajem i razlikama u smislu moći;
- Proizveden iz odnosa sa ljudima koji su na poziciji autoriteta i/ili vlasti, kao što su predstavnici javnih i privatnih institucija.

Svaka od ovih mreža daje različite rezultate, neke negativne i neke pozitivne.

U smislu pozitivnih rezultata, porodične povezujuće veze su na primjer, korisne za pojedince tamo gdje im osiguravaju izvor podrške u teškim vremenima. Rezultati našeg istraživanja pokazuju da se ljudi u BiH za pomoć i podršku često okreću svojim porodicama. Ovdje vidimo da su pojedinci vjerovatno u stanju iskoristiti takve mreže u vremenima krize, kao npr. bolesti ili finansijskih teškoća.

Slično tome, premošćujuće veze mogu doprinijeti boljem toku informacija, osigurati osnovu za građansko udruživanje i, kroz poticanje veće raznovrsnosti, omogućiti bolju društvenu koheziju. Poznanstva i članstva u sekundarnim društvima posebno su važan izvor društvene solidarnosti i daju osnovu za zdravo i funkcionalno civilno društvo.⁶²

Konačno, važne su i spajajuće veze. One omogućavaju veći stepen političkog sudjelovanja, kroz političko osnaživanje i reducira mogućnosti elitizma, klijentelizma i koncentracije moći unutar određenih nivoa društvenih slojeva.

Pored toga, u svakom slučaju ove mreže mogu proizvesti i društveno štetne efekte.

Tako npr. povezujuće – porodične veze, koje za pojedince često stvaraju prednosti, imaju potencijala i za negativne posljedice. Društvo koje je sačinjeno od izoliranih i homogenih porodičnih mreža ima znatne izgleda da sadrži npr. visoke nivoe nepotizma i korupcije, gdje su tokovi informacija i norme reciprociteta ograničene unutar određenih mreža. Unutar takvih mreža, gdje norme obaveza i reciprociteta ograničavaju prava ili slobode pojedinca (na primjer u proširenim porodičnim mrežama u kojima se porodične obaveze guše prijavljivanje nasilja u kući), posljedice po pojedinca mogu biti izuzetno štetne. Slično tome, tamo gdje se pojedinci oslanjaju na porodične veze za njegu i pomoć, teret ovih zadataka može češće pasti na ženske članove mreže nego na muške članove, tako stvarajući nejednake odnose moći unutar porodice. Povezujuće mreže bazirane na pojmovanju etničkog identiteta, imaju potencijala da podupiru etničke podjele kroz primjenu normi koje legitimiziraju predrasude i diskriminaciju prema drugim grupama.

Spajajuće mreže, kroz koje pojedinci imaju formalne ili neformalne veze sa onima na položajima od moći, također mogu biti mač sa dvije oštrice. Takve mreže, premda nose i mogućnost povećavanja političke moći pojedinca, uključuju i opasnost od jačanja klijentelizma i korupcije, kao u slučaju kada se ovi od-

⁵⁸ Zahvaljujemo Pauli Pickering koja nam je ukazala na razliku između inkluzivnog i ekskluzivnog (uključujućeg i isključujućeg) društvenog kapitala.

⁵⁹ Field (2003), str.3.

⁶⁰ Termin „srodstvo“ općenito upućuje na odnose izgrađene na familijarnim vezama

⁶¹ Field (2003), str.32.

⁶² Field (2003), str.33.

nosi koriste za usluge ili neprimjereno utiču na političko odlučivanje. Upravo kod spajajućih veza je najočitija razlika između odnosa korisnih za pojedinca, a štetnih za društvo. I premošćujući kapital ima svojih loših strana. Značaj premošćujućih veza je upravo u njihovoj raznolikosti. Međutim, upravljanje dinamičkom raznolike grupe može predstavljati problem. Raznolikost sama po sebi nekada limitira vrijednost zajedničke osnove na kojoj je zasnovana komunikacija, ili jednostavno čini je vremenski zahtjevnijom. Ovo posebno može biti slučaj kod velikih mreža koje uključuju članove iz različitih zemalja, koji nisu u stanju da se sastaju redovno ili koji na primjer komuniciraju elektronski.

Prema tome, tip veza ne govori nam nužno ništa o stepenu do kojeg mreža može biti korisna ili štetna. Kao što Coleman navodi, društveni kapital mora biti „definiran po svojoj funkciji.“⁶³ Različiti tipovi društvenog kapitala omogućavaju različite aktivnosti unutar društvene strukture. Identificiranje tipa aktivnosti kojeg olakšava određena mreža je neophodno – kao što ćemo vidjeti u daljem tekstu – za tumačenje društvenog kapitala u svjetlu humanog razvoja i društvene uključenosti. U toj mjeri je posebno korisno razdvojiti pojmove inkluzivnog (uključujućeg) i ekskluzivnog (isključujućeg) društvenog kapitala.

- **Inkluzivni društveni kapital** stoga možemo definirati kao društveni kapital stvoren u društvenim mrežama koje su otvorene i bez ograničenja pristupa novim članovima, gdje se nova članstva stimuliraju. Nivoi raznolikosti koji rezultiraju iz takvih mreža trebaju se razmatrati u odnosu na spol, rasu i etničku pripadnost, klasu, dob i druge relevantne elemente različitosti.
- **Ekskluzivni društveni kapital** s druge strane može se shvatiti kao društveni kapital stvoren u zatvorenim mrežama, gdje pristup mreži zahtijeva skupe aktivnosti osoba koje nisu članovi, ili je „isključivo zasnovan na neostvarivim društvenim obilježjima kao što je rasa, porodična pripadnost, društvena klasa, itd., što otežava ili onemogućuje prijem novih članova.“

Dok povezujuće mreže nastoje biti više ekskluzivne i premošćujuće više inkluzivne, veoma je važno ne pomiješati ove pojmove već se fokusirati na širi utjecaj određenih vrsta veza u odnosu na društvo u cjelini. Tada postaje moguće objediniti sve prednosti društvenog kapitala. Iz perspektive politika zamisao je stoga da se sagledaju načini za ublažavanje negativnih efekata određenih oblika društvenih veza, si-

multano kreirajući mehanizme za stimuliranje pozitivnih efekata drugih. Ovaj pristup ćemo pojasniti naknadno u izvještaju.

DRUŠTVENI KAPITAL IZ PERSPEKTIVE HUMANOG RAZVOJA

Humani razvoj, socijalna uključenost ...

„Humani razvoj“ je paradigma na kojoj se temelji rad UNDP-a. Djelovanje potaknuto humanim razvojem ima za cilj da stvori:

...okruženje u kojem ljudi mogu razviti svoj puni potencijal i voditi produktivne, kreativne živote u skladu sa svojim potrebama i interesima. ...Prema tome, razvoj se odnosi na proširenje izbora koji ljudi imaju da vode svoje živote koje smatraju vrijednim, i stoga predstavlja znatno više od pukog ekonomskog rasta, koji je samo sredstvo – veoma važno doduše – za proširenje mogućnosti izbora koje ljudi imaju.⁶⁵

Pristup humanog razvoja ima za cilj da poveća mogućnost izbora kroz izgradnju ljudskih sposobnosti, shvaćeno kao „spektar stanja u kojima ljudi mogu raditi ili onoga što mogu biti u životu.“ Ekspanzija mogućnosti izbora može uključivati pružanje „boljeg pristupa znanju, kvalitetnijoj prehrani i zdravstvenim uslugama, sigurnijim prihodima, sigurnosti od kriminala i fizičkog nasilja, zadovoljavajućeg slobodnog vremena, političkih i kulturnih sloboda, i osjećaja učešća u aktivnostima zajednice.“⁶⁶

Socijalna uključenost nastaje iz intelektualne tradicije različite od one na iz koje proizlazi humani razvoj, ali dijele slične brige. Pojam društvene uključenosti razvijao se unutar konteksta nastojanja Evropske unije da ublaži stopu siromaštva i nezaposlenosti, i u tom kontekstu je najjasnije obrađena. Socijalna uključenost ima za cilj da riješi problem socijalne isključenosti, definirane kao:

... proces kojim su određeni pojedinci gurnuti na margine društva i spriječeni da učestvuju u potpunosti u društvu zbog svog siromaštva ili nedostatka osnovnih sposobnosti i mogućnosti cjeloživotnog učenja ili kao rezultat diskriminacije. Ovo ih udaljava od zaposlenja, prihoda i obrazovanja, kao i od mreža i aktivnosti u društvu i zajednici. Oni nemaju adekvatan pristup moći i tijelima zaduženim za odlučivanje, te se stoga osjećaju nemoćno i nesposobno da preuzmu kontrolu nad svojim odlukama koje utječu na njihov svakodnevni život.⁶⁷

Socijalna isključenost kao višedimenzionalni fenomen uključuje deprivaciju na ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj i/ili političkoj sceni. Procesi socijalnog

⁶³ Coleman (1988), str.95-120.

⁶⁴ Allen (2000). Također vidjeti Pickering (2007), str.112.

⁶⁵ UNDP, web stranica HDRO, pregledano 30. jula 2009., <<http://hdr.undp.org/en/humandev>>.

⁶⁶ Ul Haq, M., web stranica HDRO, pregledano 30. jula 2009.<<http://hdr.undp.org/en/humandev>>

⁶⁷ Vijeće Evropske unije (2004).

uključivanja stoga pokušavaju razriješiti ove nedostatke. Evropska komisija socijalnu uključenost definiše kao „proces koji osigurava da oni koji su u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti dobiju prilike i neophodne resurse da u potpunosti učestvuju u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu, te da uživaju standard življenja i blagostanje koji se smatraju normalnim u društvu u kojem oni žive.“⁶⁸ Ovdje je ona shvaćena u relativnom smislu, ali je u drugim slučajevima Evropska komisija također definirala socijalnu uključenost kao „pravo pojedinca da njegov život bude povezan i s njegovim bivanjem članom zajednice.“⁶⁹

Prednost koncepta socijalne uključenosti/isključenosti nad pristupom baziranim na siromaštvu i drugim materijalnim uskraćivanjima je njihovo fokusiranje na procese, tj. dinamiku interakcije između pojedinca i njenog ili njegovog društvenog, pravnog i ekonomskog razvoja. Pitanje da li je osoba u mogućnosti da ravnopravno učestvuje u matičnom društvu vodi ka identifikiranju barijera ka tom učešću. Ove barijere mogu biti institucionalne (diskriminacija, nedostatak infrastrukture ili odsustvo usluga, ili u slučaju osoba s invaliditetom, one mogu značiti nedostatak fizičkog pristupa zgradama ili školama), zatim barijere u zajednici (predrasude, marginalizacija), ili lične barijere (nedostatak obrazovanja, povlačenje, odbacivanje ili strahovi). Različite populacijske grupe mogu iskusiti različite i oblike ugroženosti koji se mogu i ispreplitati, ili se mogu suočiti sa različitim barijerama koje zahtijevaju različite strategije za njihovo prevazilaženje.⁷⁰

Ako ih promatramo u odnosu na humani razvoj, sličnosti između dva koncepta su jasne. Oba imaju za cilj da poboljšaju izbor i prilike kroz kreiranje podsticajnog okruženja. Ova okruženja se dijelom stvaraju kroz uklanjanje barijera za učešće i uključivanje u zajednice i društva. U kontekstu Evropske unije, shvaća se da razvoj i ublažavanje siromaštva nadilaze ekonomski razvoj, a socijalna uključenost se koristi kako bi se ovakvo proširenje simboliziralo – isto kao što se ljudski razvoj širi i izvan pukog ublažavanje materijalne uskraćenosti.

... i društveni kapital

Za naš je rad ovdje važno da društveni kapital – mreže i veze u kojima ljudi učestvuju – možemo shvaćati u odnosu na okvire kako socijalne uključenosti tako i humanog razvoja, jer oba ova okvira smještaju blagostanje ljudi unutar društvenog konteksta i uvode interakciju pojedinca sa zajednicom i društvom kao ključ u poimanju njihovog blagostanja. Ovdje je ključna razlika koju smo napravili između gore navedenog inkluzivnog i isključujućeg društvenog kapitala.

Inkluzivni društveni kapital – otvorene mreže koje podstiču raznovrsna članstva – doprinose humanom razvoju povećanjem mogućnosti izbora i prilika za članove zajednice u kojoj ovaj društveni kapital postoji. Inkluzivni društveni kapital pruža mogućnosti za pojedinca da razvije svoje sposobnosti i proširi slobodu izbora. Viši nivoi društvenog povjerenja također se mogu promatrati i kao jedan od elemenata u uslovima podsticajnog okruženja za razvijanje prilika koje predstavljaju suštinu humanog razvoja. Jačanje inkluzivnih mreža protivi se socijalnoj isključenosti omogućavanjem većeg učešća grupa koje bi u protivnom bile izostavljene. Heterogene mreže, posebno kada se zasnivaju na slabim vezama, pokazalo se, poboljšavaju protok informacija u društvu (Granovetter). Kao takve, ove mreže imaju kapacitet da pruže osnovu za veće i kvalitetnije mogućnosti izbora.

Društvene mreže međutim istovremeno mogu utjecati i na ravnopravnost u pristupu uslugama – poslovima na primjer – omogućavajući pristup jednima, a isključujući druge. Uzimamo u obzir važnost identifikiranja i reduciranja isključujućeg društvenog kapitala – zatvorenih mreža koje ograničavaju pristup drugima – koje imaju tendenciju povećanja nejednakosti, nekima ograničavaju mogućnosti izbora i prilika, reduciraju učešće i osnaženost, i reduciraju povjerenje – kako društveno tako i institucionalno. Reduciranjem efekata ovih vrsta društvenih mreža reduciraju se nejednakosti i osigurava se da se mogućnosti šire na jednak način kroz cijelo društvo, tako doprinoseći humanom razvoju i većoj uključenosti.

Društveni kapital i ekonomski razvoj

Vrste društvenih veza uobičajenih unutar društva također mogu direktno utjecati na ekonomski razvoj tog društva. Kao i kod ostalih formi kapitala, društveni kapital je produktivan; on omogućava postizanje određenih rezultata koji bez njega ne bi bili mogući. Element povjerenja kod društvenog kapitala možda je najjasnija ilustracija njegove važnosti za ekonomski razvoj. Visok nivo povjerenja – unutar i kroz različite grupe – može pomoći u reduciranju troškova transakcija između tih grupa. Obrnuto, nizak nivo povjerenja između grupa može podstaći stvaranje nepotrebnih i dugotrajnih procedura i birokratije, tako povećavajući troškove transakcija. Da ilustriramo, možda nije začuđujuće naći u društvu, kakvo je BiH, sa tako niskim nivoima društvenog povjerenja, kompleksne i predugo procedure za recimo, pokretanje biznisa u BiH, koje u prosjeku podrazumijevaju 12 odvojenih procedura i 60 dana trajanja procesa (kao što je navedeno u prvom poglavlju).⁷¹

⁶⁸ Vijeće Evropske unije (2004).

⁶⁹ Townsend (1979), str.31.

⁷⁰ Rosenberg (2008).

⁷¹ Svjetska banka (2009). Postoji ranije istraživanje koje povezuje niže nivoe društvenog kapitala, i duge i kompleksne administrativne procedure /vidjeti npr. Knack i Keefer (1997)/. U BiH će biti potrebno provesti dodatna istraživanja kako bi se ova veza preciznije utvrdila, posebno uzimajući u obzir naslijeđe prethodnog društvenog sistema koji je također bio visoko birokratiziran.

S druge strane, rasprostranjene raznolike društvene mreže imaju druge direktne ekonomske prednosti. One mogu, na primjer na kvalitetniji način negoli one zatvorene, tijesno povezane mreže pospješiti inovacije, jer su heterogene mreže mnogo uspješnije u olakšavanju tokova informacija. Kao takve, one mogu služiti za uvođenje novih ideja i novih tehnologija, poboljšavajući na primjer produktivnost. Osim brojnih indirektnih koristi za ekonomski razvoj zajednice, unapređenje nivoa društvenog kapitala ima i direktne ekonomske prednosti, kako smo to ovdje ukratko ilustrirali.

RANIJA ISTRAŽIVANJA O DRUŠTVENOM KAPITALU

Prije udubljanja u analizu istraživanja koje je provedeno za ovaj izvještaj, korisno je kratko se podsjetiti na rezultate sličnih istraživanja o društvenom kapitalu ili društvenom povjerenju, koja se provode od 2000. godine. Kao što smo naveli u prvom poglavlju, elementi društvenog kapitala – povjerenje, mreže i reciprocitet – predmet su brojnih studija u BiH. Osim dokumenta Svjetske banke *Local Level Institutions and Social Capital* (2002.) i *Balkan Analysis Group „Povjerenje u tranziciji“* (2004.), postoji i više akademskih studija kao i nedavni izvještaj Friedrich Ebert fondacije iz 2009. godine⁷², koji se posebno fokusiraju na društveno povjerenje. U nastavku navodimo neke od ključnih rezultata ovih ranijih istraživanja.

Studija Svjetske banke iz 2002. godine imala je namjeru procijeniti promjenu u dinamici bliskih društvenih veza prije i poslije rata. Kvantitativno istraživanje analiziralo je broj poziva prijateljima, susjedima, kolegama i porodici u poređenju sa brojem poziva prije rata, i procjenjivalo nivo reciprociteta unutar društvenih mreža (finansijska pomoć, darivanje hrane i roba, te saradnja sa susjedima u izgradnji i rekonstrukciji kuća i javnih prostora) u poređenju sa periodom prije rata.⁷³ Izvještaj otkriva da je na društveni kapital u velikoj mjeri utjecao rat kroz pad neformalnog socijaliziranja – druženja, naročito između različitih etničkih grupa. Osim toga se navodi i da je nivo druženja znatno više opao među kolegama i susjedima, posebno među onima drugačije etničke pripadnosti, nego među rođacima i bliskim prijateljima.⁷⁴

U uslovima društvenog života, kvalitativne komponenta studije iz 2002. godine pokazala je opadanje nivoa članstva u udruženjima, volonterizma i povje-

renja u društva. Mi smo također otkrili nizak nivo članstva u udruženjima tokom našeg istraživanja, i gotovo nepostojeće nivo formalnog i organizovanog volonterstva.

Jedina značajna promjena između izvještaja iz 2002. godine i našeg istraživanja provedenog u 2008. godini je ta da je u prethodnom periodu ključni društveni rascjep bio duž nacionalnih linija, posebno među interno raseljenim osobama, povratnicima i domaćim stanovništvom, sa posebnim težištem na zaposlenost, pomoć i pristup socijalnoj skrbi. Čini se da se stanje do određenog stupnja smirilo pogotovo u proteklim godinama, i kao što će biti pokazano u trećem poglavlju najznačajnije društvene tenzije sada su prisutnije između bogatih i siromašnih, negoli između etničkih skupina.

Kod detaljne procjene različitih vrsta povjerenja, *Balkan Analysis Group* objavila je 2004. godine dokument „*Trust in Transition: Generalised Trust in Bosnia & Herzegovina – Povjerenje u tranziciji: generalizirano povjerenje u Bosni i Hercegovini.*“ Taj izvještaj je procjenjivao različite vrste društvenog i institucionalnog povjerenja i uz zabrinutost naglasio 12%-ni pad povjerenja u BiH od 1998. godine.⁷⁵ Premda autori prikazuju da je generalizirano povjerenje u BiH veoma nisko, uvođenjem zamjenskih varijabli „različitosti“ također su pokazali da ovi niski nivoi nisu isključivo vezani za etnicitet.⁷⁶ Stoga, analiza u izvještaju *Povjerenje u tranziciji* na neki način „pobija ideju da pojedinci u Bosni i Hercegovini gaje nepopustljivo nepovjerenje ljudi druge nacionalnosti.“⁷⁷ U našem istraživanju smo replicirali neke od ovih mjera različitosti i dobili slične rezultate.

I na kraju, Friedrich Ebert fondacija je 2008. godine objavila kratak izvještaj baziran na anketi sa 1966 ispitanika. Istraživanje je proučavalo generalizirano povjerenje, povjerenje različitih grupa i društvenu distancu. Po drugi put, ispitujući opći naglasak na „tri konstitutivna naroda“, studija iz 2009. godine procijenila je i nivo do kojeg su ljudi otvoreni za kontakt sa drugima manjinama kao što je romska manjina, i pokazalo se da je daleko veći nivo predrasuda usmjeren prema ovoj grupi nego prema ostalim konstitutivnim narodima.

PRISTUP

Ako ga razmatramo unutar konceptualnog okvira humanog razvoja i socijalne uključenosti i u svjetlu

⁷² Šalaj (2009).

⁷³ Svjetska banka - ECSSD (2002), str.9 – 33.

⁷⁴ Svjetska banka - ECSSD (2002), studija nije procjenjivala da li se udio miješanih brakova tokom vremena promijenio.

⁷⁵ Håkansson i Hargreaves (2004), str.9.

⁷⁶ Håkansson i Hargreaves (2004), str.9.

⁷⁷ Håkansson i Hargreaves (2004), str.9.

značajnog broja istraživanja na datu temu proteklih godina, istraživanje društvenog kapitala ima mogućnosti pružiti uvid u podjele u BiH društvu kao i u efekte marginalizacije na izostavljenu populaciju. Stoga ono može nagovijestiti put naprijed ka rješavanju ovih podjela.

U daljem nam je tekstu cilj upravo to. U tome se oslanjamo na rezultate sveobuhvatnog istraživanja provedenog na reprezentativnom uzorku od 1623 ispitanika u novembru 2008. Istraživanje je procjenjivalo prirodu društvenih veza, nivo i vrstu recipročnih relacija, različite oblike društvenog povjerenja, percepciju društvenih tenzija, oblike članstva u udruženjima, volonterstvo i političko sudjelovanje.⁷⁸ Kroz cijeli proces analize svi podaci su bili raščlanjeni prema spolu i procjenjivani u odnosu na značajne razlike i nejednakosti i primjetne ili znakovite sličnosti. Podatke na takav način predstavljamo kroz cijeli izvještaj.⁷⁹ Većina podataka je, pored toga, bila raščlanjena prema dobi, nacionalnosti, obrazovanju, ur-

banim/ruralnim naseljima, nivou prihoda i entitetu.

Istraživanje je nadopunjeno serijom diskusija u fokus grupama koje su posebno proučavale isključene grupe, kao što su nezaposlene žene, izolirani stariji ljudi, interno raseljene osobe i manjinski povratnici. Diskusije u fokus grupama su provedene i sa predstavnicima organizacija civilnog društva - kako bi se u potpunosti razumjele poteškoće sa kojima se treći sektor u BiH suočava, što je suštinski fokus ovog izvještaja. I konačno, nastojali smo dati i primjere koji ilustriraju inkluzivni društveni kapital kroz studije slučaja koje predstavljamo u završnom dijelu izvještaja. Ove studije, sa fokusom na udruženja (formalna ili neformalna) pokazuju raznolike i ravnopravne mreže koje mogu poslužiti kao modeli za strategije i praksu u budućnosti. One teže da omoguće primjere autonomnih, funkcionalnih, raznolikih mreža širom zemlje i nadamo se, mogu poslužiti kao inspiracija za buduće strategije, projekte, programe i aktivnosti.

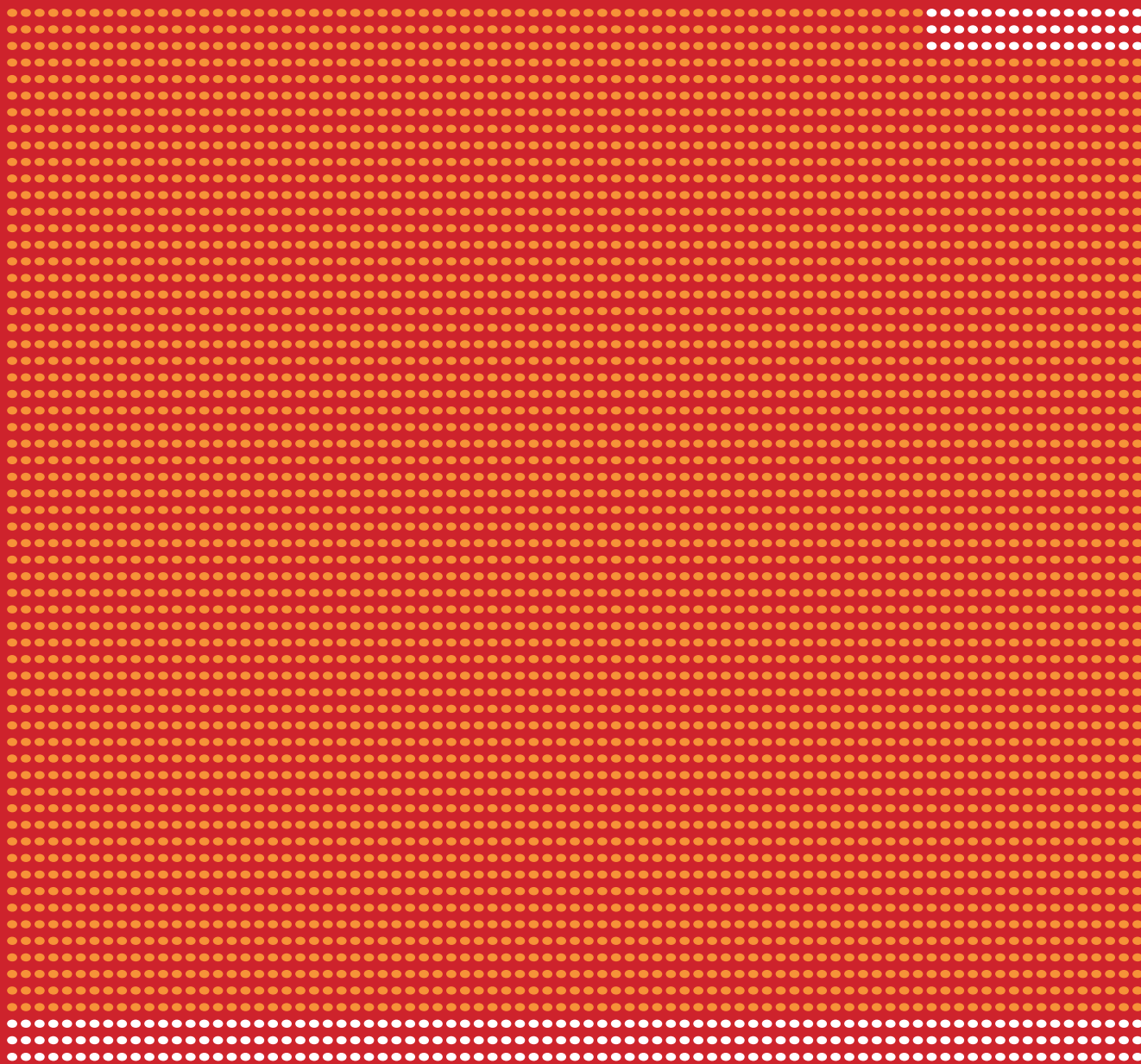
⁷⁸ Vidjeti detaljniji metodološki izvještaj u Aneksu 1

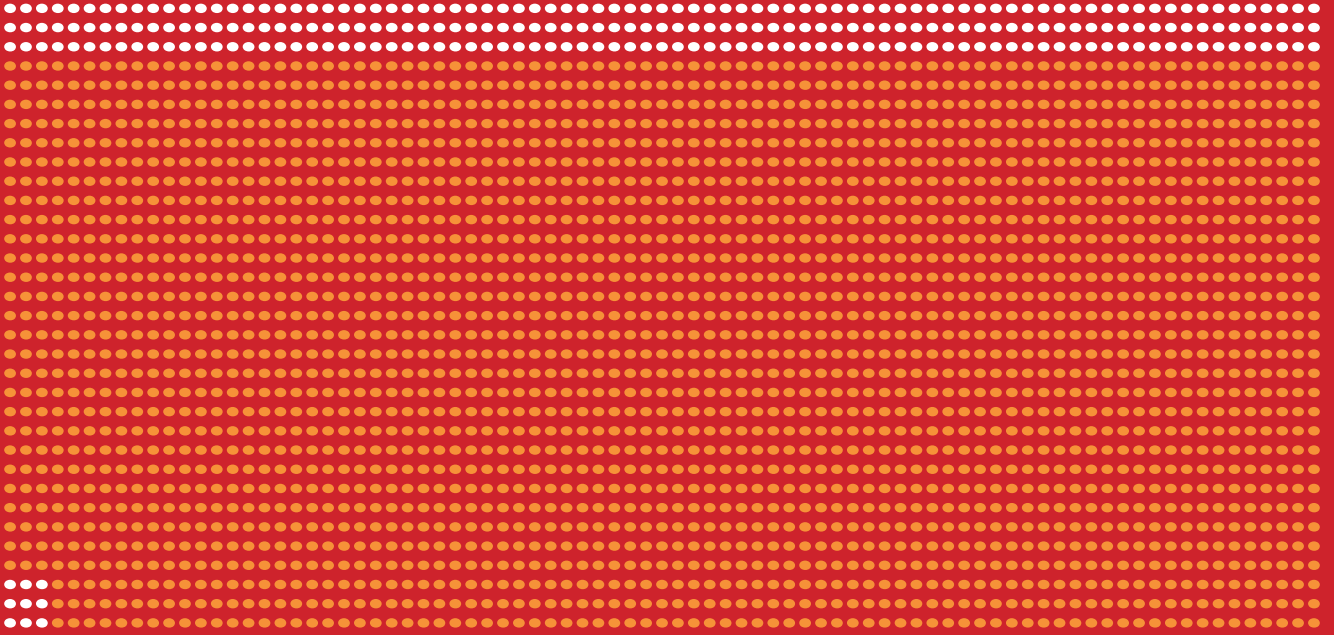
⁷⁹ Tamo gdje podaci nisu predstavljeni raščlanjeni prema spolu, to je zbog toga što nema značajne razlike između odgovora muškaraca i žena.

Društvene veze u Bosni i Hercegovini



3





3

Društvene veze u Bosni i Hercegovini

Kako smo opisali u drugom poglavlju, društveni kapital proizlazi iz prirode društvenih odnosa i može se definirati kao norme reciprociteta i povjerenja koje nastaju kada su ljudi uključeni u mreže međusobno povezanih društvenih odnosa. U drugom smo poglavlju ustanovili i razliku između povezujućeg, premošćujućeg i spajajućeg društvenog kapitala, te smo skrenuli pažnju na moguću dvojaku prirodu društvenog kapitala. Primijetili smo da društveni kapital može biti od koristi onima koji su uključeni u društvene mreže, ali predstavlja prepreku osobama koje nisu članovi ovih mreža, isključujući ih iz potencijalne dobrobiti od članstva. Mogu biti izvorom društvene solidarnosti i kohezije, ali i nepotizma i kronizma. Društvene veze vjerovatno najveću dobrobit donose društvu, ako okupljaju ljude sa svih različitih životnih puteva u široku mrežu odnosa, umjesto u društveno rascjepkane ili podijeljene veze.

U narednim dijelovima ovog poglavlja koristimo ove ideje kako bismo opisali obrasce društvenih veza u savremenoj BiH. Potom se osvrćemo i na obrasce povjerenja, norme reciprociteta i društvenu koheziju koja proističe iz ovih obrazaca.

DRUŠTVENE MREŽE: VEZE S PORODICOM, KOMŠIJAMA I ŠIROM ZAJEDNICOM

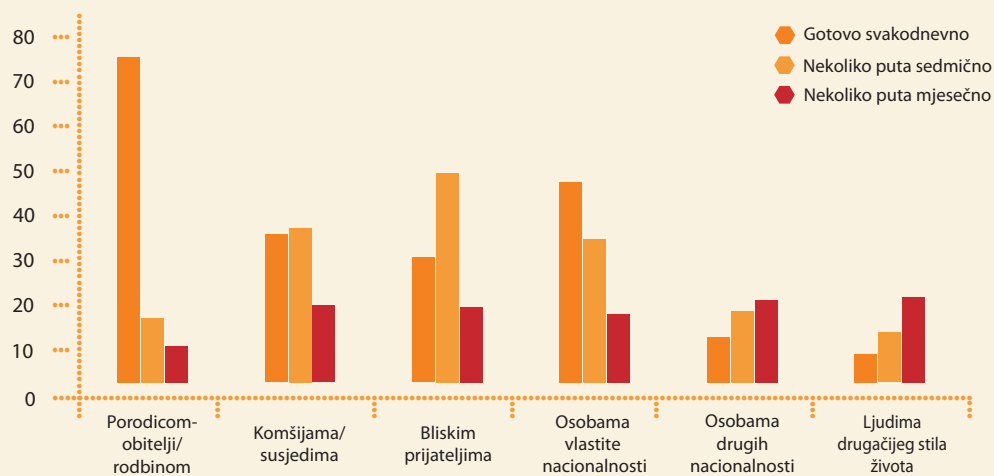
U našem istraživanju iz 2008. godine postavili smo niz pitanja o prirodi društvenih veza među ljudima. Jedno od posebno znakovitih pitanja bilo je koliko kontakta su ispitanici imali sa porodicom i rodbinom, komšijama, bliskim prijateljima, ljudima svoje nacionalnosti, ljudima drugih nacionalnosti, te ljudima drugačijeg načina života. Za prve četiri vrste možemo reći da predstavljaju različite aspekte povezujućeg društvenog kapitala, dok peta predstavlja premošćujući društveni kapital, dok se zadnja vrsta može promatrati kao spajajući društveni kapital. Tabela 3.1 daje pregled rezultata.

Tabela 3.1 i grafikon 3.1 daju jasnu sliku iz koje je vidljivo da je povezujući društveni kapital – dakle veze sa porodicom, komšijama, bliskim prijateljima i pripadnicima vlastite etničke skupine – daleko prisutniji nego premošćujući ili spajajući društveni kapital - koji uključuje ljude drugih nacionalnosti ili drugačijeg načina života. Vidljiva je jasna podjela, pri čemu oko tri četvrtine ispitanika članove porodice, komšije,

Tabela 3.1 Vrijeme koje se provodi sa porodicom, komšijama i širom zajednicom

Koliko često provodite vrijeme sa sljedećim grupama?

U %	Gotovo svakodnevno	Nekoliko puta sedmično	Nekoliko puta mjesečno	Rijetko	Nikada	Ne zna/ ne želi odgovoriti	Ukupno
Porodicom/obitelji/rodbinom	72,4	13,1	9,6	4,1	0,3	0,4	100%
Komšijama/susjedima	31,7	33,7	17,5	13,8	2,0	1,1	100%
Bliskim prijateljima	27,8	46,1	17,4	4,9	2,1	1,7	100%
Pripadnicima iste nacionalnosti	44,6	30,5	16,0	6,3	0,7	1,7	100%
Pripadnicima drugih nacionalnosti	11,6	15,8	20,8	35,1	12,6	4,1	100%
Osobama drugačijeg stila života	7,9	13,4	20,3	39,3	12,3	6,8	100%

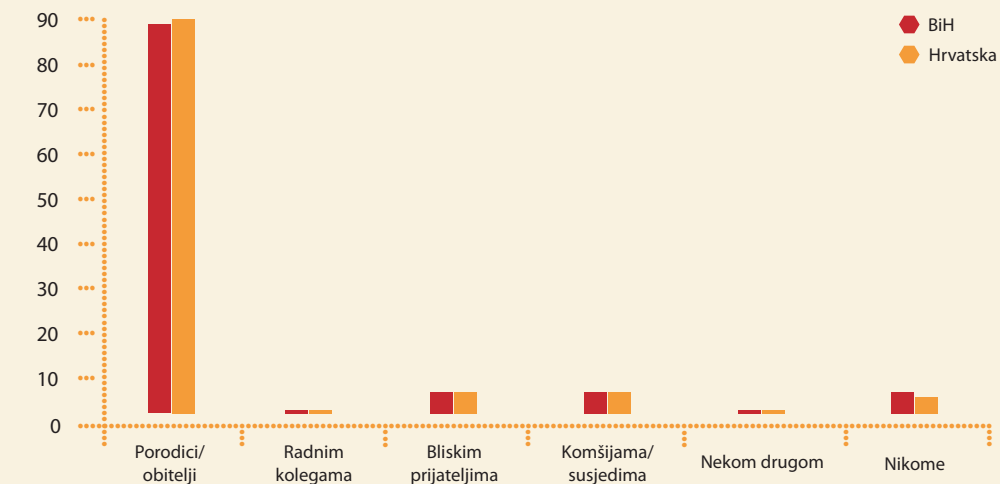
Grafikon 3.1 Često provode vrijeme sa porodicom, komšijama i širom zajednicom

bliske prijatelje ili ljude vlastite nacionalnosti viđaju nekoliko puta svake sedmice ili gotovo svaki dan, dok većina rijetko provodi vrijeme s ljudima drugih nacionalnosti ili drugačijih načina života.

Najjače veze, kako se čini pak su one sa porodicom i bliskim prijateljima. Postavili smo određena dodatna pitanja o tome kome se ljudi obraćaju u različitim teškim situacijama. Neka od ovih pitanja su replicirana iz istraživanja o kvaliteti života⁸⁰ koja su provedena

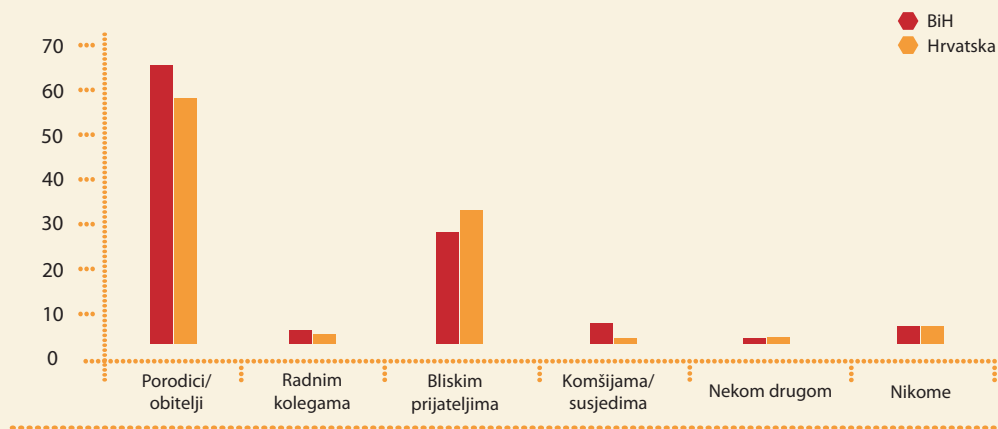
u drugim zemljama u regiji. To nam daje uvid u jačinu ovih veza. Kako možemo vidjeti u grafikonima 3.2a do 3.2c, i na ovom planu dominira porodica.

I premda je najjasnija pojedinačna poruka koja se izvodi iz prethodnog grafikona da na ovome planu prevladava porodica, začuđujuće je koliko je malo ljudi odgovorilo da se nemaju kome obratiti (ili pak da ne znaju kome bi se obratili). Svega tri posto ih je izjavilo da nemaju nikoga (ili ne znaju) kome bi se

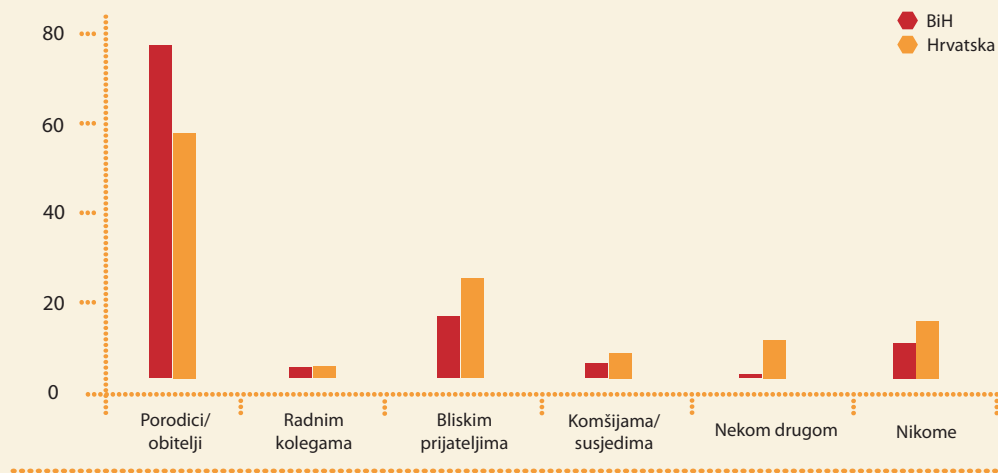
Grafikon 3.2 Jačina društvenih veza**3.2a - Kome se obraćate kada ste bolesni ili kada vam je potrebna pomoć?**

⁸⁰ Quality of Life Survey (Istraživanje o kvaliteti života) je proveo Eurofound, Evropska fondacija za unapređenje uslova života i rada, u svim državama članicama EU, 2003. i 2007. godine i mjeri uslove života te percepciju kvalitete života. 2007. godine je istraživanje prošireno te je obuhvatilo BJR Makedoniju, Hrvatsku i Tursku. Vidjeti: <http://www.eurofound.europa.eu/>.

3.2b - Kome se obraćate kada trebate s nekim porazgovarati?



3.2c - Kome se obraćate kada vam je hitno potrebno 1000 KM?



obratali u slučaju bolesti i svega pet posto njih je isto odgovorilo po pitanju kome bi se obratili ako bi s nekim trebali porazgovarati. Ova se stopa međutim penje na skoro dvanaest posto u odgovoru na pitanje koje se odnosi na dostupnost finansijskim sredstvima, što ilustrira neka od ograničenja ovakvog oblika povezujućeg društvenog kapitala: vrsta pomoći koju ove bliske veze mogu osigurati ovisit će o resursima raspoloživima unutar mreže, te u određenom smislu, posebno finansijskom, ovi resursi znaju biti prilično ograničeni.⁸¹

Zanimljivo je da se slika iz BiH ne razlikuje mnogo od one u Hrvatskoj, u kojoj je također vidljiva dominantnost jakih porodičnih veza.

Utvrđili smo i da se ovakvi obrasci snažne povezanosti s porodicom i dominantnosti povezujućeg dru-

štvenog kapitala nad premošćućim ili spajajućim ponavljaju i u FBiH i u RS. Obrazac je manje-više jednako dominantan među Bošnjacima, Hrvatima i Srbima, među ženama i među muškarcima. Tabela 3.3 ilustrira odsustvo razlike među glavnim grupama na ovom planu.

Ukupna je slika stoga zapanjujuće jednoobrazna. Čini se da postoji zajednički obrazac povezujućeg društvenog kapitala i relativni nedostatak premošćućeg ili spajajućeg – a takvo je stanje manje-više dominantno u svim dijelovima bh. društva. Postoje međutim određene manje razlike koje vrijedi spomenuti. Najprije vrijedi spomenuti da su premošćućuci i spajajućuci društveni kapital, u određenoj mjeri prisutniji među urbanim nego ruralnim stanovništvom, te među mlađim nego starijim ljudima. To ukazuje da se slika BiH, kao zemlje u kojoj dominiraju snažne po-

⁸¹ Na ova se konkretna pitanja osvrćemo u četvrtom poglavlju, u diskusiji o nedostatku društvenih veza.

Tabela 3.3 Sličnosti i razlike među grupama: sa kime osobe provode vrijeme⁸²

Provode vrijeme sa... gotovo svaki dan ili nekoliko puta sedmično

U %	Porodicom	Bliskim prijateljima	Komšijama/susjedima	Pripadnicima iste nacionalnosti	Pripadnicima drugih nacionalnosti	Osobama sa različitim načinom života	N
Svi	75,4	72,2	67,2	76,1	29,1	24,0	1600
Muškarci	74,4	73,2	75,6	75,6	31,3	23,2	784
Žene	76,4	71,2	68,0	76,5	26,9	24,8	816
FBiH	77,0	71,7	62,5	71,0	30,0	25,7	933
RS	72,2	72,8	74,2	84,6	27,9	22,7	634
Brčko distrikt ⁸³	86,5	80,5	67,8	67,8	26,2	6,8	118
Bošnjaci	77,6	70,7	62,7	72,6	28,1	23,8	658
Srbi	72,8	73,2	74,4	84,3	26,1	22,7	634
Hrvati	75,9	76,7	65,0	70,5	32,5	24,6	240
Pripadnici etničke većine na datoj lokaciji	75,8	73,1	68,4	78,6	25,5	22,7	1334
Pripadnici etničke manjine na datoj lokaciji	65,4	56,4	59,7	51,2	47,0	29,9	131
Iz etnički ujedinjene zajednice	84,0	81,0	66,8	78,2	49,6	31,1	111
Urbano	75,3	68,5	53,0	71,5	33,5	30,5	686
Ruralno	75,5	75,0	77,8	79,5	25,8	19,1	914
Mlađi od 30	74,0	81,5	51,2	78,4	30,9	30,6	367
30 do 65	79,7	72,5	69,4	75,5	30,2	24,3	758
Stariji od 60	68,7	64,0	76,4	75,5	26,1	18,3	457

rodične veze, većinom odnosi na starije generacije ruralnog stanovništva, te da će se takva slika u budućnosti možda promijeniti, kako se zemlja bude urbanizirala i kako budu stasavale nove generacije.

Drugo, možemo napraviti razliku između ljudi koji žive u područjima u kojima njihova etnička skupina predstavlja većinu i onih koji u području gdje žive predstavljaju manjinu. Imamo i treću kategoriju ljudi koji smatraju da u području u kojem žive postoji nacionalni „balans“ između njihove i druge etničke skupine. Kako vidimo iz tabele 3.4, veća vjerovatnoća da

će posjedovati premošćujući društveni kapital odnosi se na osobe koji su u svom području pripadnici manjinskog naroda (što bez sumnje odražava veće mogućnosti, odnosno više prilika da se u lokalnoj sredini susreću ljudi drugih nacionalnosti). Kod njih je međutim vidljivo i slabije prisustvo snažnih veza. Ne možemo sa sigurnošću tvrditi koji su procesi koji bi mogli biti dijelom uzroka ovakve situacije. Prisustvo snažnih veza s porodicom vjerovatno znači da nema potrebe za premošćujućim društvenim vezama ili pak dostupnost premošćujućih društvenih veza čini da se osobe manje oslanjaju na vlastitu porodicu.

⁸² U tabeli 3.3 smo kombinirali odgovore „gotovo svakodnevno“ i „nekoliko puta sedmično“

⁸³ Svi su podaci prije analiziranja bili ponderirani, ali su u slučaju podataka iz Brčko distrikta ovi ponderi uklonjeni, jer smo time dobili veći uzorak ovih ispitanika – u ovom slučaju n=118. Isto vrijedi za sve rezultate iz izvještaja koji se odnose na Brčko distrikt.

Tabela 3.4 Vremensko poređenje - sa kim ljudi provode vrijeme (2003. i 2008.)

% onih koji gotovo svakodnevno ili barem nekoliko puta sedmično provode vrijeme sa	Porodicom	Bliskim prijateljima	Komšijama	Pripadnicima iste nacionalnosti	Pripadnicima drugih nacionalnosti	Osobama sa različitim stilom života	N
Povjerenje u tranziciji - 2003.	91,4	61,9 ⁸⁴	75,4	60,4	30,4	25,7	1858
Podaci za NHDR - 2008.	75,4	72,2	67,2	76,1	29,1	24,0	1600

Posjedujemo i određene (ograničene) podatke o vremenskim trendovima u vezi s povezujućim, premošćujućim i spajajućim društvenim kapitalom. Isto pitanje (s nekoliko vrlo malih izmjena u formulaciji) korišteno je i u studiji – *Povjerenje u tranziciji* iz 2003. godine (o čemu smo raspravljali u prvom poglavlju).

Kada se vrše poređenja sa studijama koje su provedene u različito vrijeme, uvijek je potreban dodatni oprez, zbog mogućih razlika u metodologiji korištenoj kod definiranja uzorka, prakse na terenu, itd.⁸⁵ Pa ipak, situacija u 2008. godini je, kako se čini, veoma slična onoj od prije pet godina. Ako ništa drugo, u 2003. godini je dominacija snažnih veza sa porodicom, nad svim drugim izvorima društvenog kapitala bila još izraženija. Uzroci nekih od razlika mogu biti manje promjene u formulaciji u ove dvije ankete, ali je u oba istraživanja primjetna ograničenost premošćujućeg i spajajućeg društvenog kapitala, bez znaka promjena kroz vrijeme.

Tako ukupno uzevši BiH možemo okarakterizirati kao društvo koje se zasniva na snažnim vezama, premda uglavnom vezama sa porodicom, zajedno s drugim vrstama „lokalnih“ veza sa prijateljima i komšijama. BiH međutim nije i društvo s velikim udjelom premošćujućeg i spajajućeg društvenog kapitala. Društveno tkivo BiH, naprotiv, obilježavaju rascjepkanost i podijeljenost umjesto kohezije i solidarnosti. Čini se da premda BiH, umjesto širih, a slabih veza koje uključuju članove drugih zajednica, naroda i društvenih klasa, posjeduje samo mrežu lokaliziranih snažnih društvenih veza.

GENERALIZIRANO I PARTIKULARIZIRANO POVJERENJE

Teoretičari društvenog kapitala pretpostavljaju da će se obrazac društvenih veza odražavati i u obrascima društvenog povjerenja. Odsustvo širih mreža, premošćujućih i spajajućih veza, nas navodi da očeku-

jemo da će tzv. generalizirano povjerenje u BiH biti na niskom nivou, što su potvrdile i prethodne studije.

Standardno pitanje koje se odnosi na „generalizirano povjerenje“ koje se kroz mnogo godina postavljalo ljudima u mnogim različitim zemljama glasi: „generalno govoreći, biste li rekli da se većini ljudi može vjerovati ili pak, kad su u pitanju drugi ljudi, nikad nije dovoljno opreza?“ Tabela 3.5 pokazuje da se svega 10% naših ispitanika složilo s tvrdnjom da se „većini ljudi može vjerovati.“ Za potrebe poređenja smo u izvještaj uvrstili tabelu sa odgovarajućim stopama za određeni broj drugih zemalja iz Svjetske studije vrijednosti – *World Value Survey*, iz perioda od 2005., do 2008. godine, a iz datih je poređenja vidljivo da je ova stopa, u poređenju sa drugim evropskim i zapadnim društvima izuzetno niska, premda ne i najniža.

Kako je utvrđeno ranijim istraživanjima, u skandinavskim je zemljama, poput Švedske i Finske prisutan najviši stepen generaliziranog socijalnog povjerenja, sa skoro dvije trećine ispitanih koji su odgovorili da se većini ljudi može vjerovati. U drugim zapadnim zemljama, poput SAD i Velike Britanije, ova stopa pada na oko jedne trećine i nastavlja padati do jedne petine u bivšim komunističkim zemljama, poput Poljske i Bugarske. BiH u tom smislu dolazi nešto iza svojih susjeda, Slovenije i Srbije, ali ne tako nisko kao zemlje u kojima je povjerenje najniže, poput Ruande, Turske i Trinidada i Tobaga.

U svojoj analizi ranijih ciklusa *Svjetske studije vrijednosti* (*World Values Survey*), Delhey i Newton (2005.) su ustanovili da je povjerenje najveće u skandinavskim zemljama, što su povezali sa nasljeđem protestantskih vrijednosti. Također su ustanovili da je visok stepen povjerenja izražen u bogatijim i ravnopravnijim društvima i onima koje karakterizira kvalitetnija vlast (mjereno npr. po odsustvu korupcije). Za razliku od toga, ustanovili su da na smanjenje povje-

⁸⁴ Ovaj omjer nije strogo usporediv sa rezultatima istraživanja – *Povjerenje u tranziciji* s obzirom da je kod odgovora glasilo „drugim ljudima koje dobro poznajete, a nisu vam bliski prijatelji“ (Håkansson i Hargreaves (2004).

⁸⁵ Ovo će u BiH vjerovatno biti posebno problematično s obzirom na nepostojanje okvira uzorka ili popisa i prilagođavanja rezultata.

Tabela 3.5 Generalizirano povjerenje - u BiH i u drugim zemljama

S kojom se izjavom najviše slažete?

	Većini se ljudi može vjerovati	Nikad dovoljno opreza kad su u pitanju drugi ljudi	Ne zna/ ne želi odgovoriti	Ukupno	
	%	%	%	%	N
Švedska	65,2	30,7	4,1	100	1003
Finska	58,0	40,5	1,5	100	1014
SAD	39,1	60,3	0,6	100	1249
Velika Britanija	30,0	68,3	1,7	100	1041
Bugarska	19,6	68,7	11,7	100	1001
Poljska	18,1	77,3	4,4	100	1000
Slovenija	17,5	78,9	3,7	100	1037
Srbija	13,6	75,4	11,0	100	1220
BiH	9,9	86,9	3,2	100	1600
Peru	6,2	92,4	1,4	100	1500
Turska	4,8	94,6	0,5	100	1346
Ruanda	4,8	94,6	0,6	100	1507
Trinidad i Tobago	3,8	95,9	0,2	100	1002

Izvor: WVS 2005-08.⁸⁶

renja utiču etničke podjele. Važno je, međutim napomenuti da ovakvi obrasci nisu i obavezni te da bi siromašnija i ravnopravnija društva mogla imati različite rezultate. Unatoč tome, Delhey i Newton (2005.) su zaključili da je:

Nepostojanje etničkih podjela također važno, vjerovatno zbog toga što je ljudima istog etničkog porijekla lakše da vjeruju jedni drugima. Bogatija i ekonomski ravnopravnija društva su društva povjerenja, iako se čini da bogatstvo ima više veze s tim nego ravnopravnost. Konačno, dobra vlast je ključna strukturna osnova povjerenja. Demokratske i nekorumpirane vlade stvaraju institucionalnu strukturu u kojoj su pojedinci ponašaju na način dostojan povjerenja i mogu očekivati da će se drugi ponašati na isti način.⁸⁷

Ako pogledamo ostale zemlje na dnu tabele 3.5, čini se da države u kojima su se nedavno dogodili nasilni unutrašnji sukobi ili oružane pobune imaju posebno nizak stepen povjerenja. U tom smislu, rezultati za BiH ni na koji način nisu neočekivani ili predstavljaju

iznimku. Moglo bi se raspravljati o tome da li su oni posljedica nedavnog nasilja, kontinuirane etničke podjele ili neefikasne vlasti. S druge strane, dok bi ovi faktori mogli objasniti ovakve obrasce, oni jasno ukazuju da se pitanjem slabog povjerenja u BiH treba pod hitno pozabaviti.

Pitanje o generaliziranom povjerenju u tabeli 3.5 ipak ne daje cjelovitu sliku. Kad ljudi odgovaraju na pitanje o generaliziranom povjerenju, tada vjerovatno u mislima imaju ljude koje ne poznaju dobro. Kad se jasno razluči na koga se odnosi, onda imamo sliku koja je u većoj mjeri diferencirana. U tabeli 3.6 su prikazani rezultati nakon podjele na nešto što bismo mogli nazvati „specifična“ ili „partikularizirana“ povjerenja u porodicu, prijatelje, komšije, itd., nasuprot „generaliziranom“ povjerenju.⁸⁸

Ovdje je vidljivo da 83% ispitanika vjeruje svim ili većini članova porodice, 61% vjeruje bliskim prijateljima – što je puno više od 10% kod generaliziranog

⁸⁶ Ovo poređenje grupa treba promatrati uzimajući u obzir razlike u metodologiji između našeg istraživanja i Svjetske studije vrijednosti.

⁸⁷ Delhey i Newton, 2005., str. 323.

⁸⁸ Ispitanike smo pitali da li vjeruju svima, većini, nekima ili nikome u svakoj od specificiranih grupa. U tabeli 3.6 kombinirali smo prve dvije kategorije – svi i većina.

Tabela 3.6 Specifično - partikularizirano povjerenje u BiH

% onih koji vjeruju svima ili većini u navedenoj grupi	Porodica	Bliski prijatelji	Komšije	Pripadnicima iste nacionalnosti	Pripadnicima druge nacionalnosti	Ljudi s drugačijim statusom
Ukupno BiH u 2008.	82,7	61,1	33,5	21,3	11,0	8,7

povjerenja. Pojedinačne vrijednosti za povjerenje u komšije padaju i prilično su niske – samo 21% za one iz iste etničke grupe. Još su manje, 11% i 9%, za one iz drugih etničkih grupa i ljude sa drugačijim stilom življenja, tim redom, vrijednosti koje su vrlo slične onoj od 10%, za generalizirano povjerenje. Dakle, u BiH postoji visok stepen povjerenja u porodicu i prijatelje, srednji nivo povjerenja u susjede, dok je malo povjerenje za ljude „izvana“ – one koji nisu porodica i susjedi.

Ovakvi rezultati usko su povezani sa onim prikazanim u tabeli 3.1, sa primjerima društvenih veza unutar ovih istih grupa. Postoji pak jedna primjetna razlika između ove dvije tabele – povjerenje unutar vlastite etničke grupe. Dok su ispitanici naveli da provode dosta vremena sa pripadnicima svoje etničke grupe (što uvelike može uključivati članove njihove porodice i lokalne zajednice), nisu iskazali značajan nivo povjerenja prema drugim pripadnicima njihove etničke grupe. Ovo podupire našu interpretaciju da je povjerenje u BiH u osnovi lokalizirano i bazirano na jakim vezama sa porodicom, prijateljima i drugim članovima lokalne zajednice. Ne proteže se na jake veze ili povjerenje prema ljudima izvan lokalne zajednice, čak ni onima koji su iste nacionalnosti.

U potvrdu ovakvog tumačenja, utvrdili smo i postojanje snažnog osjećaja pripadnosti svom lokalnom području. 77% ispitanika osjeća pripadnost – snažnu ili relativno snažnu – svom neposrednom komšiluku/susjedstvu. Ovakvo tumačenje potvrđuje tabela

3.7, koja prezentira određenu mjeru nečega što možemo nazvati „iskustvenim“ povjerenjem. Naše smo ispitanike pitali slažu li se ili ne sa svakom od sljedeće četiri tvrdnje:

- „Većina ljudi bi lagala kada bi imali koristi od toga“
- „Ako vam ispadne novčanik, neko/netko ko to vidi će vam ga vratiti“
- „Ljudi su spremni da iskoriste one sa kojima rade“
- „Ako imate problem, obično ima neko ko će vam pomoći“

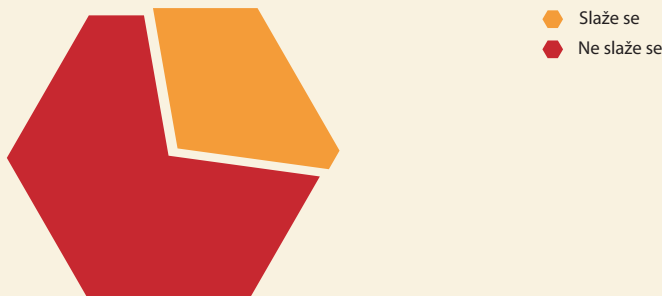
Nešto manje od 90% naših ispitanika se složilo (bilo u većoj ili manjoj mjeri) da će ljudi lagati kad od toga mogu imati koristi, ukazujući na isti niski nivo povjerenja kao kod pitanja koje se odnosilo na generalizirano povjerenje. Znatno je više povjerenja međutim iskazano kod tvrdnje da će vam ljudi ovdje (tj. u lokalnoj zajednici – u komšiluku) vratiti vaš novčanik (33%), te veoma visok nivo povjerenja u vezi s tvrdnjom da će se, ako imate problem, tu naći neko ko će vam pomoći. Kako smo vidjeli ranije, taj „neko“ obično je član porodice.

Nisko generalizirano povjerenje se odražava i u visokom stepenu percipiranih napetosti među društvenim grupama.

Naše smo ispitanike upitali: U svim državama ponekad postoje tenzije između društvenih grupa. Prema vašem mišljenju, koliko postoji tenzija između svake od sljedećih grupa u BiH?

Table 3.7 Iskustveno povjerenje

Slaganje sa sljedećim izjavama u %	Jako slažu	Donekle slažu	Donekle ne slažu	U velikoj mjeri ne slažu	Ne zna/ne želi odgovoriti	Ukupno
Većina ljudi bi lagala ako od toga mogu imati koristi	49,4	39,0	4,4	1,3	5,8	100
Ako ovdje isпустite novčanik ili torbicu, neko ko to vidi će vam ih vratiti	6,3	27,0	34,1	23,4	9,2	100
Ljudi s kojim radite su vas spremni iskoristiti	34,1	48,5	7,8	1,4	8,2	100
Ako imate problem, obično ima neko ko će vam pomoći	34,0	49,5	8,9	2,1	5,6	100

Grafikon 3.3 Iskustveno povjerenje: "Ako ovdje isпустите novčanik ili torbicu, neko/netko ko to vidi će Vam ga vratiti"

Pregled rezultata dajemo u tabeli 3.8.

Tabela 3.8 Predodžba postojanja značajnih ili blažih tenzija među društvenim grupama

	Bogatim i siromašnim	Menadžmentom i radnicima	Različitim nacijama i etničkim skupinama	Starima i mladima	Ljudima iz urbanih i ruralnih grupa	Muškarcima i ženama
BiH	87,9	85,6	78,6	77,5	76,6	67,7

Ovdje se mogu povući zanimljive paralele sa slikom koja govori o odsustvu partikulariziranog povjerenja u ljude drugih nacionalnosti ili drugačijeg načina života. Tabela 3.6 pokazuje da je povjerenje u ljude drugačijeg stila života čak i niže od povjerenja u ljude drugih nacionalnosti. Slično tome, tabela 3.8 pokazuje da su napetosti između bogatih i siromašnih (88% ispitanika registrira tenzije) i između rukovodstva i radnika (86%) čak i veće od napetosti koje ispitanici uočavaju između različitih etničkih grupa (79%). Drugim riječima, BiH ne možemo opisati kao društvo u kojemu postoje samo glavne linije razdvajanja među različitim nacijama i etničkim grupama, posebice, među tri konstitutivna naroda. Druge značajne linije razdvajanja u društvu postoje između bogatih i siromašnih te među rukovodstva i radnika. Ovaj se pak nalaz poklapa sa našim ranijim nalazima o slabim integrirajućim društvenim vezama, čak i unutar etničkih skupina.

Pored toga, kao i kod obrasca društvenih veza, ovi se obrasci protežu na cijelu zemlju i primjenjivi su jednako na stanovnike RS jednako kao i na one iz FBiH.⁸⁹ Jednako se, manje-više, odnose i na Srbe i na Hrvate i na Bošnjake, na muškarce i žene, na mlade i stare. Ovi su problemi zajednički za cijelu BiH i nisu ograničeni na određeni, poseban segment društva. Tabela 3.9 daje nam pregled stanja.

Jedino značajno odstupanje od opšteg obrasca, kao i kod obrasca društvenih veza predstavljenog u tabeli 3.3. u tekstu iznad, vidljivo je kod osoba koje u svom lokalno području predstavljaju manjinu. Kod ovih je pojedinaca vidljiva tendencija da imaju znatno niži stepen povjerenja u prijatelje i komšije, a u određenom stepenu i u porodicu. Oni pak, s druge strane, pokazuju nešto veći stepen povjerenja nego tipičan građanin BiH u pripadnike drugih nacionalnosti i osobe s drugačijim stilom života. Ove manjine naravno i dalje ne vjeruju pretjerano pripadnicima drugih etničkih skupina - svega 17% ih je reklo da vjeruju svim ili većini pripadnika drugih nacionalnosti - tako da se i dalje radi o prilično niskom nivou povjerenja. Ovaj je rezultata i dalje znatno viši nego u drugim dijelovima bh. društva.

GENERALIZIRANO I PARTIKULARIZIRANO POVJERENJE – TRENDOVI KROZ VRIJEME

Pitanje koje se odnosi na generalizirano povjerenje je u proteklih deset godina u BiH postavljano više puta. Ono što bi bilo za očekivati je da se mogu pronaći barem neki dokazi poboljšanja, s obzirom da su rat i ratno naslijeđe kao prošlost izbljedili. Tabela 3.10 međutim ne pokazuje značajniji napredak. Trend je, može se reći, u najmanju ruku opadajući.

⁸⁹ Cifre za Brčko distrikt moramo tretirati sa velikim oprezom jer se radi o malome uzorku.

Tabela 3.9 Sličnosti i razlike u nivou partikulariziranog povjerenja po grupama

% onih koji vjeruju svima ili većini iz navedene grupe	Porodica	Bliski prijatelji	Komšije	Pripadnici iste nacionalnosti	Pripadnici drugih nacionalnosti	Ljudima koji vode drugačiji život	Gen. pov.
Ukupno BiH	82,7	61,1	33,5	21,3	11,0	8,7	9,9
FBiH	83,4	59,3	33,6	21,3	11,0	8,8	8,5
RS	81,0	63,2	33,0	21,0	10,9	9,0	12,2
Brčko distrikt (118)	92,4	69,5	45,8	32,2	10,2	1,7	5,1
Bošnjaci	81,6	58,5	33,1	20,9	10,8	9,1	7,4
Hrvati	83,5	56,6	34,9	20,7	12,3	7,7	11,2
Srbi	83,4	64,6	33,6	22,3	10,2	8,8	12,2
Pripadnici etničke većine na datoj lokaciji	83,2	63,0	35,3	22,1	10,5	8,8	10,5
Pripadnici etničke manjine na datoj lokaciji	77,0	44,4	25,9	22,2	16,7	12,0	9,2
Iz etnički ujednačene zajednice	85,0	60,1	24,7	13,7	11,0	6,1	2,7
Muškarci	81,4	61,7	34,1	18,8	9,9	7,9	8,7
Žene	84,0	60,4	33,0	23,7	12,0	9,6	11,0
Urbano	81,0	57,1	26,1	16,9	10,4	8,3	9,6
Ruralno	84,0	64,1	39,1	24,7	11,4	9,1	10,1
Mlađi od 30	88,1	71,9	25,5	19,0	10,4	9,6	8,9
30 do 65	81,7	58,8	30,3	18,3	9,0	7,3	9,8
Stariji od 60	80,9	56,3	45,7	28,3	15,0	10,6	10,6

Tabela 3.10 Generalizirano povjerenje kroz vrijeme

S kojom se od sljedećih izjava najviše slažete	Većini se ljudi može vjerovati	Nikad dovoljno opreza kad su u pitanju drugi ljudi	Ne zna/ne želi odgovoriti	Ukupno (veličina uzorka)		Izvor
Godina istraživanja	%	%	%	%	N	
1998.	26,9	68,2	4,9	100	1200	Svjetska studija vrijednosti
2001.	15,6	83,2	1,2	100	1200	Svjetska studija vrijednosti
2003.	14,5	84,2	1,3	100	1857	Balkan Analysis group
2006.	7,2	91,8	1,0	100	3580	UNDP / ORI
2008.	9,9	86,9	3,3	100	1600	UNDP

Kako smo već naveli, postoji određena opasnost u poređenju rezultata različitih istraživanja, zbog različitih problema u vezi s utvrđivanjem uzorka i razlikama u metodologiji uzorkovanja tako da se možda i ne bi trebali puno baviti ovim opadajućim trendom. Čini se ipak, da stopa za 1998. godinu odskoče, premda je moguće da odražava razdoblje optimizma neposredno nakon okončanja nasilja. Od 2001. godine naovamo, stope su konzistentno niske.

Sliku neznatnih stvarnih promjena ili u krajnjoj liniji, opadanja povjerenja potvrđuju i odgovori na pitanja koja se odnose na partikularizirano povjerenje postavljena u studiji iz 2003. godine. Ovdje možemo vidjeti da je kod pet grupa za koje se može napraviti poređenje, nivo povjerenja u 2008. godini nešto niži nego u 2003.

Daleko optimističniju sliku daju odgovori na pitanje o utjecaju rata na svakodnevni život. Ispitanicima je i 2005. i 2008. godine postavljeno pitanje „Koliko je Vama lično značajno ono što se dešavalo od 1992. do

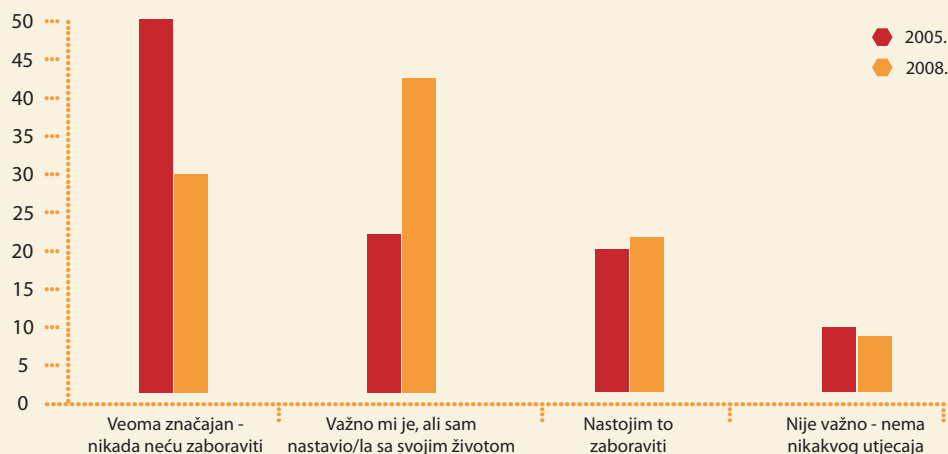
1995. godine – Kakav utjecaj ratna dešavanja imaju na Vaš svakodnevni život?“ Ponuđeni mogući odgovori su bili „veoma značajan – nikada neću zaboraviti“, „važno mi je, ali sam nastavio sa svojim životom“, „nastojim to zaboraviti“ i „nije važno – nema nikakvog utjecaja“. Grafikon 3.4 pokazuje promjenu do koje je došlo vremenom.

Vidljiv je veliki pad u percepciji značaja ratnih dešavanja, pri čemu je došlo o značajne promjene odgovora – od „veoma važno, nikada neću zaboraviti“ do „važno je, ali sam nastavio sa svojim životom“. Štaviše, provjere koje smo proveli su pokazale da se ova promjena odnosi na sve dijelove društva u BiH – dakle, do nje je došlo svugdje i jednako je očita i u RS-u i u FBiH, među muškarcima kao i među ženama, itd. To je možda i najpoticajniji pozitivan rezultat na koji smo dosad u ovom poglavlju naišli i sugerira da je pravo vrijeme za nove inicijative i pomake koji mogu poslužiti kako bi se obnovio društveni kapital i povjerenje.

Tabela 3.11 Partikularizirano povjerenje kroz vrijeme

% onih koji vjeruju svim ili većini pripadnika navedenih grupa	Porodica	Bliski prijatelji	Komšije	Pripadnici iste nacionalnosti	Pripadnici drugih nacionalnosti	Ljudima koji vode drugačiji život
Ukupno BiH 2003.	84,9	n/a	48,5	25,7	13,6	14,6
Ukupno BiH 2008.	82,7	61,1	33,5	21,3	11,0	8,7

Grafikon 3.4 Utjecaj ratnih dešavanja na svakodnevni život⁹⁰ (2005. u poređenju s 2008.)



⁹⁰ Podaci za 2005. godinu su UNDP-ovi (2005.).

ZAKLJUČCI

Glavni nalazi o društvenom kapitalu i povjerenju u BiH su:

- BiH je društvo koje karakterizira povezujući društveni kapital i snažne veze s porodicom, te u manjem stepenu, sa prijateljima i komšijama. Premošćujući i spajajući društveni kapital su daleko slabiji. BiH je po prirodi lokalno društvo koje se temelji na porodici.
- U skladu sa obrascem društvenih veza, BiH je društvo sa niskim stepenom generaliziranog povjerenja. Ovakav nizak stepen povjerenja se odnosi na ljude drugih nacionalnosti, ali i na ljude drugačijeg životnog stila pa čak i na ljude iste nacionalnosti koji nisu dijelom nečijega neposrednog društvenog kruga.
- Ovi obrasci se generalno reflektiraju kroz entitete, među etničkim grupama, vidljivi su i među muškarcima i među ženama, odnose se na sve nivo obrazovanja, itd. To su zajednički obrasci. Odsustvo generaliziranog povjerenja kao i premošćujućeg i povezujućeg društvenog kapitala predstavlja opći problem.
- Neke grupe donekle odskaču od drugih – posebice ljudi koji su manjina u svojim područjima.
- Niti u jednom od navedenih obrazaca s vremenom nije došlo do značajnijih promjena.

Premda sve navedeno na više načina daje prilično pesimističnu sliku, važno je prisjetiti se da snažne veze imaju i svojih prednosti – primjerice kod pružanja socijalne podrške u vremenima potrebe. Veoma je malo ljudi koji nemaju mreže podrške – premda se takve osobe u društvima kakvo je BiH, koje je organizirano uglavnom kroz blisko unutar sebe isprepletane lokalne zajednice, mogu suočavati s posebno

velikim problemima. Društvo međutim koje se zasniva na lokalnim, snažno povezanim zajednicama može imati i svoju negativnu stranu – društvenu isključenost autsajdera te rizike od nepotizma, klijentelizma, kronizma ili čak i goreg.

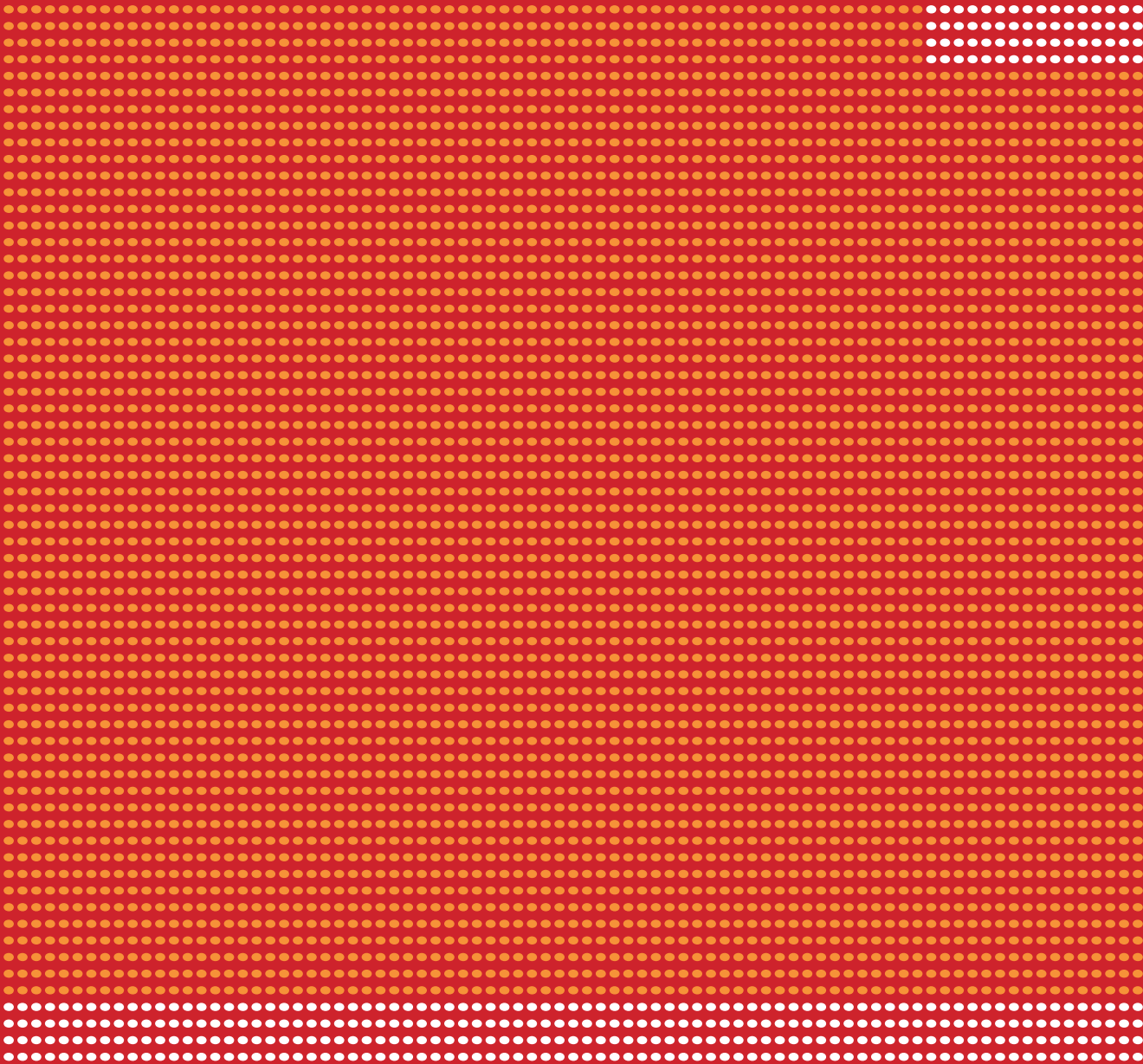
Važno je međutim prepoznati da je povezujući društveni kapital uveliko lokalno zasnovan – da postoji značajno nepovjerenje prema pripadnicima vlastite nacionalnosti koji nisu članovi ovih lokalnih zajednica. Drugim riječima, nizak stepen generaliziranog povjerenja se odnosi na pripadnike svih etničkih grupa i životnih stilova koje date osobe ne poznaju lično. Osim toga, pored društvenih tenzija između različitih naroda u BiH su prisutni i drugi značajni oblici društvenih tenzija. Prisutno je još veće nepovjerenje prema ljudima koji žive drugačijim načinom života, te čak i veće percipirane tenzije između bogatih i siromašnih te rukovodstva i radnika.

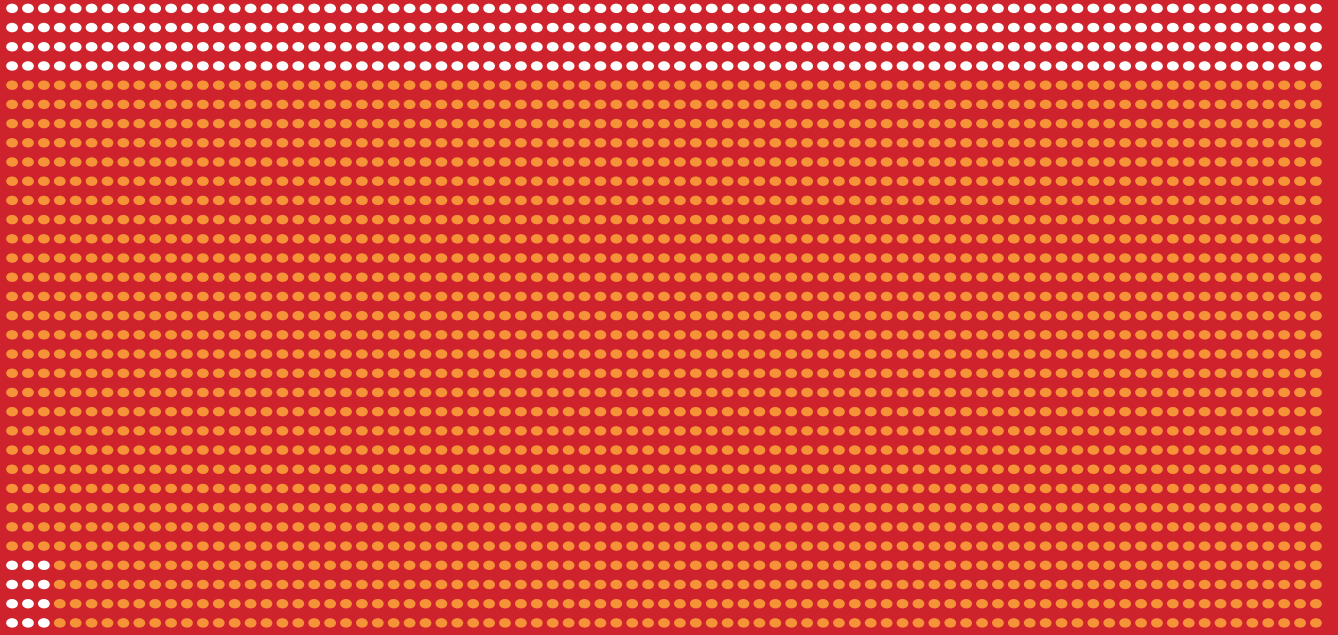
Stoga predstoje veliki izazovi – ali je možda prava prilika, s obzirom da se čini da je većina ljudi spremna odmaknuti se od ratnih zbivanja i izgrađivati drugačija iskustva. Osnovni izazov predstavlja jačanje premošćujućeg i spajajućeg društvenog kapitala bez da se izgube prednosti koje povezujući društveni kapital zasnovan na porodičnim i vezama unutar zajednice osigurava osobama koje su njegovim dijelom. Kako ističe Putnam, premošćujući i povezujući kapital ne bi trebalo promatrati kao međusobno isključive kategorije. Visok nivo društvene podrške od porodice i zajednice može postojati paralelno sa generaliziranim povjerenjem u druge. Osnovni elementi potrebni za suočavanje s ovim izazovom će vjerovatno biti iskorjenjivanje korupcije, nepotizma i kronizma te osiguravanje daleko ujednačenije arene u kojoj će svi članovi bh. društva imati pravedan pristup efikasnim uslugama i resursima.

Ugroženost i nedostatak društvenih veza



4





4

Ugroženost i nedostatak društvenih veza

UVOD

Analizirati društvene veze iz perspektive socijalne uključenosti znači i istražiti posljedice koje odsustvo takvih čvrstih veza oko sebe ima u društvu u kojemu ih većina ljudi posjeduje. Ko su ljudi koji osjećaju da oko sebe imaju malo ljudi u koje se mogu pouzdati u teškim vremenima? Drugim riječima, kakve su posljedice nedostatka društvenih veza?

U ovom poglavlju analiziramo niz karakteristika nedostatka društvenih veza u BiH, pokazujući da nedostatak mreža podrške povezuje vrste društvenog kapitala sa brojnim aspektima ugroženosti i socijalne isključenosti. Kvantitativna analiza nedostatka društvenih veza pokazuje i odnos nedostatka društvenih veza i nizak stepen društvenog povjerenja. Nakon analize podataka ispitujemo i rezultate kvalitativnog istraživanja u fokus grupama koji ilustriraju iskustva društveno neumreženih osoba.

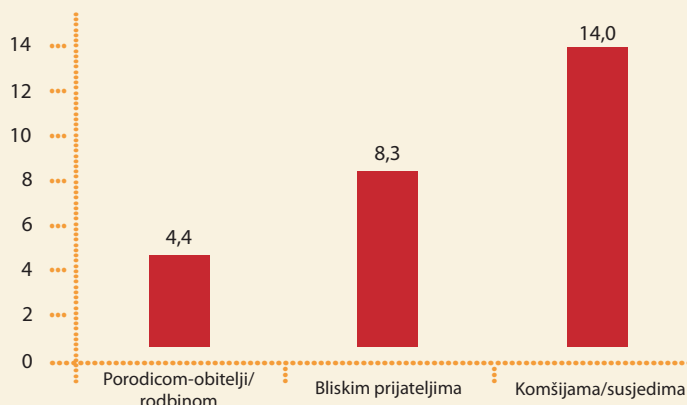
Kako smo već vidjeli u trećem poglavlju, rezultati našeg kvantitativnog istraživanja sugeriraju da su mreže bliskih društvenih veza – dakle one koje čine porodica, bliski prijatelji i (često) susjedi u BiH veoma snažne. Ljudi su daleko više skloni vjerovati ljudima

koji su dijelom njihovih bliskih društvenih veza, posebice članovima porodice i rodbini, nego ljudima koje ne poznaju ili onima koje smatraju drugačijima od njih samih. I doista je svega 4,4% ispitanika iz uzorka izjavilo da rijetko ili nikada ne provode vrijeme sa svojom porodicom.

Snaga ovih veza je očita i u načinima na koji se iste koriste. Osobe ove mreže koriste kao izvor podrške u vremenima kada su u teškoćama ili problemima, te se unutar njih, više nego izvan ovih mreža, odvija dosta uzajamnog „uzimanja i davanja.“ Važno je spomenuti da je jako malo razlike u ovim trendovima u odnosu na spol, etničku pripadnost, regiju/entitet ili nivo prihoda, što sugerira da je ovakva pojava opća društvena tendencija u cijeloj BiH. Pored snažnih bliskih porodičnih veza, svega je 5,7% ispitanika odgovorilo da uopće nemaju prijatelja, a svega njih 8,3% da rijetko provode ili nikada ne provode vrijeme sa svojim prijateljima.

Činjenica da osobe viđaju odnosno provode vrijeme sa porodicom, prijateljima i drugima ne znači nužno i da osjećaju da se na njih mogu osloniti u teškim vremenima. Mogućnost da se osloni na vlastite društvene veze predstavlja važan aspekt njihove sposo-

Grafikon 4.1 Rijetko provode ili nikada ne provode vrijeme sa...(% od ukupnog uzorka)



bnosti da osiguraju društveni kapital. Pored pitanja o tome da li i koliko često provode vrijeme sa osobama iz svoje okoline, ispitanicima koji su sudjelovali u istraživanju je postavljano i sljedeće pitanje:

Od koga biste dobili podršku u svakoj od sljedećih situacija? Za svaku situaciju, izaberite vama najvažniju osobu.

Ukoliko biste trebali pomoć oko kućanstva/domaćinstva kada ste bolesni

Ukoliko biste trebali savjet o ozbiljnom ličnom/osobnom ili porodičnom/obiteljskom pitanju

Ukoliko biste se osjećali malo depresivno i želite s nekim razgovarati

Ukoliko biste trebali hitno prikupiti 1000 KM

Član porodice/obitelji

Radni kolega/kolegica

Bliski prijatelj/prijateljica

Komšija/susjed

Neko drugi (navedite ko/tko)

Nitko

Ne zna

Ne želi odgovoriti

Pitanjem se stoga procjenjuje stepen u kojem društvene mreže istovremeno djeluju i kao mreže podrške: dakle kao snabdjevači društvenim kapitalom. Rezultate dajemo u tabeli 4.1.

Nedostatak društvenih veza

Biti društveno neumrežena osoba znači biti u nemogućnosti osloniti se na vlastite društvene veze i mreže kada imate potrebu za pomoći ili podrškom. Ovakvo se stanje može posmatrati „i kao odsustvo i kao nedovoljna snaga društvenih veza“ – kada nemate nikoga kome biste se mogli obratiti – ali i kao „poteškoće u pristupanju mogućnostima ili resursima putem ovih veza“⁹¹ – kada je neko isključen iz tokova informacija ili mogućnosti dostupnih drušima s jačim vezama.

Društveno neumrežene osobe

Društveno neumrežene osobe su pojedinci koji ne posjeduju onu vrstu strukture socijalnih veza koja bi im u stadiju života koji su dosegli najviše odgovarala omogućujući im da prosperiraju – pri čemu prosperiranje može predstavljati osiguravanje dobrog zdravlja, osiguravanje emocionalne podrške i razvoja ili pak zrelosti, osiguravanje posla i prihoda te položaja kao i visok nivo potrošnje ili pak samo nastavljanje i produžavanje života u relativnom komforu.⁹²

U svom najozbiljnijem obliku, nedostatak društvenih veza može biti ili postati „glavni faktor rizika za, a u nekim slučajevima možda čak i temeljni uzrok siromaštva, nezaposlenosti, beskućništva, lošeg zdravlja i drugih nevolja“⁹³. Važno je međutim istaknuti da se razmatranjem nedostatka društvenih veza ne žele „zatamniti“ drugi oblici siromaštva, prije svega materijalna deprivacija, već predstaviti dodatna dimen-

Tabela 4.1 Od koga biste dobili pomoć u svakoj od navedenih situacija?

	Porodice /obitelji	Kolege s posla	Bliskog prijatelja	Komšije	Nekog drugog	Nikoga	Ne zna/ ne želi odgovoriti	%
Ukoliko ste bolesni i potrebna vam je pomoć	87,9	0,6	3,9	3,6	0,8	1,8	1,4	100
Ukoliko vam je potreban savjet	74,4	2,0	16,6	2,4	0,8	1,8	2,0	100
Ukoliko se osjećate depresivnima	62,2	1,8	26,3	3,7	1,1	2,2	2,7	100
Ukoliko vam je hitno potrebno 1000 KM	72,9	1,7	10,2	2,4	1,1	6,8	4,9	100

Po pitanju takvih mreža sigurnosti, veoma malo ispitanika je odgovorilo da nemaju nikoga kome bi se obratili u navedenim situacijama (u svakoj od njih). To pak potvrđuje ono što smo utvrdili u trećem poglavlju, a pokazuje i da su ove bliske veze u BiH prilično čvrste. Drugim riječima, većina ljudi smatra da oko sebe imaju čvrstu mrežu podrške.

zija u poimanju socijalne isključenosti i siromaštva i to ona koja je često nedovoljno shvaćena ili se pak u odnosu na materijalnu deprivaciju, u obzir uzima u manjoj mjeri. Stoga bi se nedostatak društvenih veza trebao smatrati jednom od odrednica siromaštva i društvene isključenosti. Društveno neumrežene osobe imaju veće izgleda da budu društveno izoli-

⁹¹ Tonkiss (2003.), str. 88.

⁹² Perri 6 (1997.), str. 25

⁹³ Perri 6 (1997.), str.26.

rane i isključene, da imaju poteškoća u sastavljanju kraja s krajem, te da imaju lošije zdravstvene ishode nego one osobe koji se za podršku i pomoć mogu obratiti onima oko sebe.

Naše analize u ovome poglavlju proizlaze iz rezultata istraživanja. U ovom dijelu istražujemo ko su osobe koje imaju više izgleda da iskuse nedostatak društvenih, koje implikacije to ima za društveno neumrežene osobe u smislu postignuća po pitanju zdravlja, obrazovanja i zapošljavanja te koji su to pokretači ovih oblika izolacije.

Nedostatak društvenih veza u BiH

Kako bismo procijenili stanje po pitanju nedostatka društvenih veza, iz odgovora na pitanje o bliskim mrežama podrške smo izveli varijablu za „osobe s nedostatkom društvenih veza“. Varijabla razdvaja one koji navode da se nemaju nikome obratiti (ili pak ne znaju kome bi se obratili) u svakoj od opisanih situacija. Ovo su ljudi kod kojih postoje praznine u njihovim mrežama podrške, te ih naša varijabla identificira kao osobe koje imaju manje društvenih veza u poređenju s ostatkom uzorka.⁹⁴

Iz našega ponderiranog uzorka od 1600 osoba, identificirali smo njih 190 ili 11,9% onih koji se mogu smatrati društveno neumreženim osobama: oni koji ne provode vrijeme u okviru svoje društvene mreže, čak nisu ni u stanju iz takve mreže izvući podršku.

Kada smo ovu skupinu podijelili prema demografskim karakteristikama, utvrdili smo da je najznačajnija korelacija u tom smislu ona s dobi ispitanika.

Gotovo polovina društveno neumreženih osoba su starije od 60 godina, a daljom se analizom dob identificira kao uzročni faktor u nedostatku društvenih veza.⁹⁵ Ne iznenađuje stoga, uzimajući u obzir dob društveno neumreženih osoba, da oni koji demonstriraju slabije mreže podrške imaju više izgleda da budu i lošijeg zdravlja. Među ovim je osobama okvirno dva puta veća vjerovatnoća da će prijaviti da boluju od dugotrajne ili kronične bolesti nego u ostatku populacije.

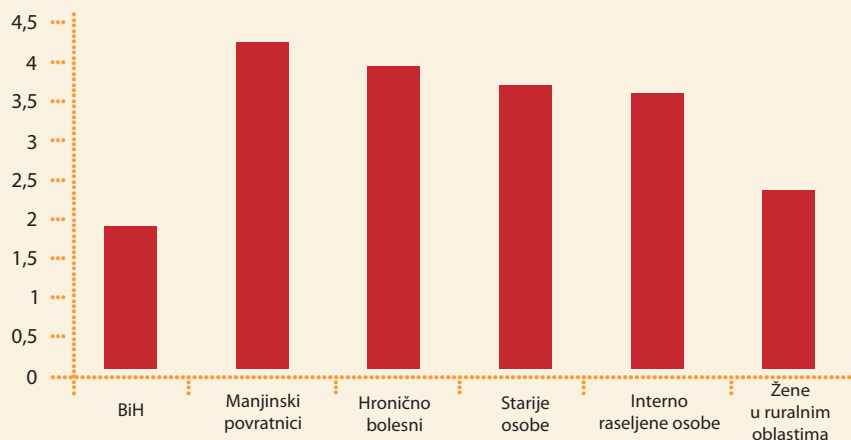
U relaciji s nedostatkom društvenih veza je i entitet u kojem osoba živi, pri čemu u našoj analizi dva puta više osoba s nedostatkom društvenih veza dolazi iz RS nego iz FBiH.⁹⁶ Kao relevantan faktor se javlja i zaposlenje, pri čemu nezaposleni imaju daleko više izgleda da će imati slabije mreže podrške od zaposlenih osoba. Veće izgleda da budu društveno neumrežene imaju žene koje žive u ruralnim područjima, kao i manjinski povratnici te interno raseljene osobe.

Nedostatak društvenih veza, povjerenje i osjećaj pripadnosti

Nedostatak društvenih veza povezan je i sa niskim stepenom povjerenja te slabijim osjećajem pripadanja svojoj neposrednoj zajednici. Naredni grafikon (grafikon 4.3) ocjenjuje stepen nepovjerenja između društveno neumreženih osoba.

Niži stepen povjerenja, te osjećaja pripadnosti su tako očiti među osobama sa slabijim društvenim vezama, što svjedoči o povezanosti mreža odnosno veza, osjećaja pripadnosti i povjerenja. U grafikonu

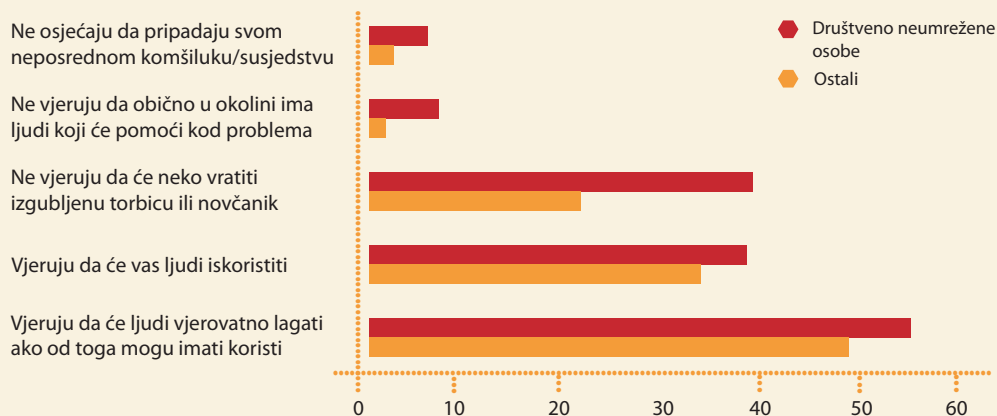
Grafikon 4.2 **Ugroženost i nedostatak podrške u bolesti (u%)**



⁹⁴ Procjenjuje se i validnost ovoga mjerila.

⁹⁵ Logistička regresija koju dajemo u Aneksu 3 pokazuje da je dob najvažniji faktor koji utječe na povećanje nedostatka društvenih veza.

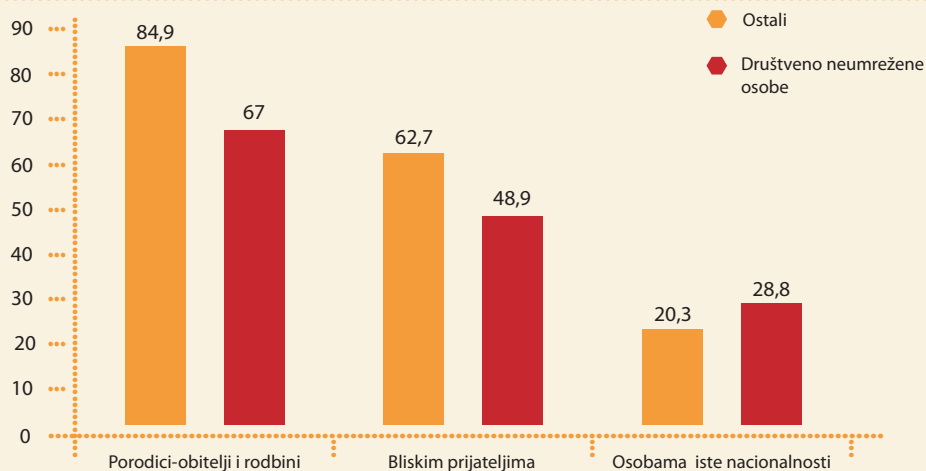
⁹⁶ Broj ispitanika u Brčko distriktu BiH je isuviše mali da bi bio značajan.

Grafikon 4.3 Nedostatak društvenih veza, iskustveno povjerenje te osjećaj pripadnosti⁹⁷

4.3 u tekstu iznad poredimo nivo „iskustvenog povjerenja“⁹⁸ kod onih osoba iz našeg uzorka koje nemaju društvenih veza i onih koji ne spadaju u ovu kategoriju. Slabije mreže podrške su u odnosima u kojima osoba vjerovati da će ljudi umjesto da se ponašaju pošteno, iskoristiti druge ljude, te da ljudima generalno ne treba vjerovati.

Zanimljivo je da najistaknutiji rezultat u tabeli pokazuje da je među društveno neumreženim osobama jače uvjerenje da se pronađena torbica ili novčanik neće vratiti. Značajna je formulacija ovog pitanja s obzirom da je u vezi s osjećajem pripadnosti vlasti-

tom bliskom susjedstvu. Pitanje govori o mogućnosti da „ljudi odavde“ vrate takvu vrstu svojine. Premda osobe koje su identificirane kao društveno neumrežene osobe jasno pokazuju veće nepovjerenje u svim navedenim situacijama, posebno je značajno to što je, kada se radi o njihovome neposrednom komšiluku, njihova sumnja još izraženija (38,9% naspram 21,3%). U zadnjem redu u tabeli dajemo opće mjerilo osjećaja pripadnosti i tu je vidljiva vjerovatnoća da se neće osjećati dijelom vlastitog neposrednog susjedstva dva puta veća kod društveno neumreženih osoba.

Grafikon 4.4 Povjerenje i nedostatak društvenih veza: vjeruje svima ili većini...

⁹⁷ Razlika između stope odgovora i koda „ne vjerujem da će neko vratiti izgublenu torbicu ili novčanik“ se pokazala kao visoko značajna u analizi prilagođenih reziduala.

⁹⁸ Pod „iskustvenim povjerenjem“ smatramo povjerenje koje se temelji na ranijim iskustvima (vlastitim ili iskustvima drugih osoba) umjesto na teoretskom pojmu vjerovanja „većini ljudi“, što je, kako vidimo, mjerilo generaliziranog povjerenja.

Osobe sa slabijim mrežama podrške oko sebe izražavaju i niži stepen povjerenja u porodicu, rodbinu i bliske prijatelje – najfrekventnije vrste veza u BiH. Navedeno prikazujemo u grafikonu 4.4. Kada su bili testirani u smislu značajnosti, rezultati koje vrijedi istaknuti su niži nivo povjerenja u porodicu i rodbinu, niži nivo povjerenja u bliske prijatelje, te zanimljivo, nešto viši stepen povjerenja u vlastite komšije.

I konačno, grafikon 4.5 pokazuje značajnu razliku u nivou građanskog i političkog sudjelovanja među društveno neumreženim osobama i ostalih, pokazujući i mogući niži stepen osnaženosti među društveno neumreženim osobama.

Pozivanje prijatelja ili porodice/obitelji na piće ili obrok barem jednom mjesečno

Da, možemo ih priuštiti ukoliko želimo

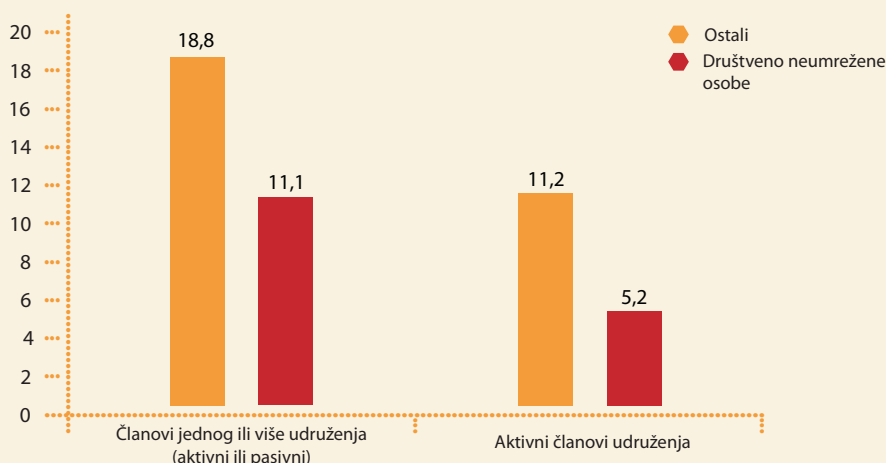
Ne, ne možemo ih priuštiti

Ne zna

Ne želi odgovoriti

Na osnovu odgovora na ovo pitanje smo utvrdili da društveno neumrežene osobe imaju dva puta veće izgleda da će imati teškoća u sastavljanju kraja s krajem uz svoje sadašnje prihode. U smislu životnog standarda, ove osobe imaju daleko više izgleda da će imati poteškoća da sebi priušte obroke s mesom, pi-

Grafikon 4.5 Nedostatak društvenih veza i sudjelovanje



UTJECAJ NEDOSTATKA DRUŠTVENIH VEZA NA MATERIJALNU DEPRIVACIJU

Procjenjivali smo i odnos između nedostatka društvenih veza i različitog stepena depriviranosti kroz pitanja o materijalnoj deprivaciji i životnom standardu. Tako je npr. jedno od pitanja u upitniku bilo:

Postoje neke stvari koje mnoge osobe ne mogu priuštiti, čak i ako ih žele. Za svaku od sljedećih stvari na ovoj kartici, možete li mi reći da li ih Vaše domaćinstvo/kućanstvo može priuštiti ukoliko bi to željeli?

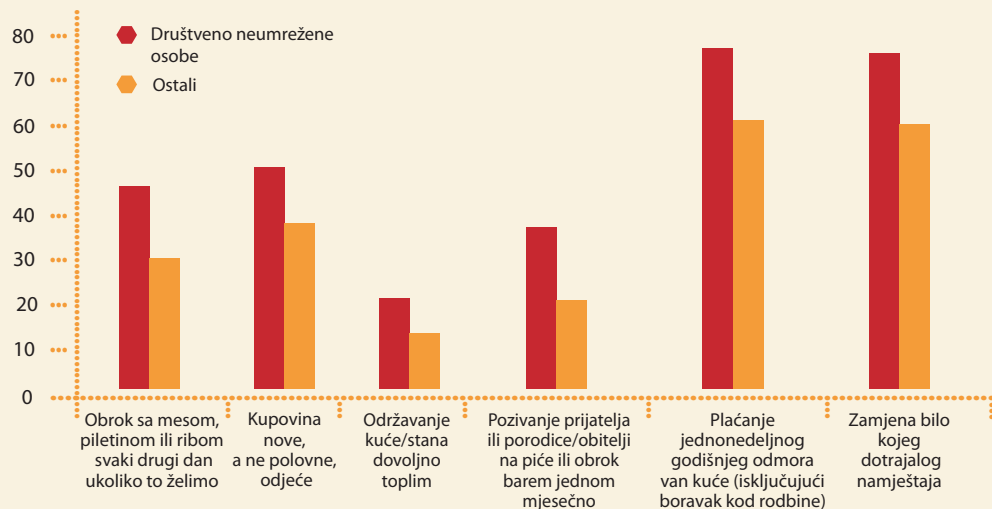
*Održavanje kuće/stana dovoljno toplim
Plaćanje jednonedeljnog godišnjeg odmora van kuće (isključujući boravak kod rodbine)
Zamjena bilo kojeg istrošenog namještaja
Obrok sa mesom, piletinom ili ribom svaki drugi dan ukoliko to želimo
Kupovina nove, a ne polovne, odjeće*

letinom ili ribom, da sebi redovno priušte novu odjeću umjesto polovne, da održavaju svoj dom dovoljno toplim, da promijene dotrajali namještaj, te da sebi svake godine priušte sedmicu godišnjeg odmora. Štaviše, nedostatak društvenih veza je uveliko povezan sa nemogućnošću da se pozovu i ugoste prijatelji i porodica.⁹⁹

Zanimljivo je da smo utvrdili da je kod osoba koje žive kao etnička manjina u svojim zajednicama, u poređenju s njihovim komšnjama – pripadnicima većinske etničke skupine u daleko većem stepenu na ovoj skali prisutna materijalna deprivacija. Navedeno ilustrira naredna tabela 4.2.

Rezultati navedene procjene sugeriraju da društveno neumrežene osobe karakterizira i nizak stepen društvenog kapitala te veći stepen materijalne deprivacije. Nedostatak društvenih veza se preklapa sa drugim ugroženim kategorijama te stoga može do-

⁹⁹ Ovdje je važno istaknuti da smo utvrdili i korelaciju između različitih varijabli, ali ne iskazujemo uzročni – kauzalni odnos među dvije varijable – da li npr. nedostatak društvenih veza uzrokuje materijalnu deprivaciju ili obrnuto. Za takve bi tvrdnje bila potrebna dodatna istraživanja.

Grafikon 4.6 Nedostatak društvenih veza¹⁰⁰ i materijalna deprivacija: Ne mogu priuštiti...¹⁰¹

prinijeti izgledima da će osoba spadati i u ugrožene i socijalno isključene. Istraživanje provedeno u fokus grupi koje prikazujemo u daljem tekstu, također ukazuje na značajnu vezu između materijalne deprivacije i slabijih društvenih veza. Ovdje vidimo i direktnu ilustraciju oskudnih društvenih veza i nižeg osjećaja pripadnosti, zajedno s višim stepenom deprivacije, posebice tamo gdje postoji sukob oko podjele oskudnih resursa.

ISKUSTVO S NEDOSTATKOM DRUŠTVENIH VEZA: REZULTATI ISTRAŽIVANJA U FOKUS GRUPAMA

Kako bi se u što više detalja istražila konvergencija društvenih veza među grupama posebno izloženim nedostatku društvenih veza provedeno je više rasprava u fokus grupama.¹⁰² U daljem tekstu detaljnije razmatramo rezultate diskusija provedenih s manjinskim povratnicima, interno raseljenim osobama (IDP), te izoliranim starijim osobama. Premda u BiH postoji veći broj grupa koje se zajednički identificiraju kao ugrožene u smislu društvene isključenosti u BiH¹⁰³, ovdje se fokusiramo na tri grupe koje su posebno identificirane kao društveno neumrežene skupine. Rezultati ovih diskusija pokazuju visok stepen

nedostatka društvenih veza u komentarima sudionika. Nizak stepen društvenog kapitala među ispitanicima je primjetan u niskom nivou povjerenja, slabim društvenim vezama, internim grupnim tenzijama, nedostatku kohezije i niskom stepenu reciprociteta. Rezultati diskusija drugih fokus grupa koji odražavaju aspekte inkluzivnog i isključujućeg društvenog kapitala ispitujuemo u petom i šestom poglavlju.

Stanovnici kolektivnih centara za interno raseljene osobe

Interno raseljene osobe (IDP) predstavljaju jednu od najugroženijih skupina u BiH. Trenutno u zemlji žive 124,593 registrirane interno raseljene osobe (67,536 u RS, 55,945 u FBiH, i 1,112 u Brčko distriktu BiH) ili oko 3,6% stanovništva.¹⁰⁴ Među ovom skupinom je visok udio osoba koje su tjelesni invalidi, kronično bolesni ili pak mentalno oboljele osobe. Značajnu grupu čine i starije osobe bez izvora prihoda ili podrške porodice, dok oko jedne trećine populacije raseljenih osoba čine domaćinstva u kojima je glava domaćinstva žena.¹⁰⁵ Brojni od njih su starije osobe koje nemaju penzija. Nedavni izvještaj Ureda visokog komesara UN-a za izbjeglice (UNHCR) ističe dodatne teškoće s kojima se susreću interno raseljene osobe u svome statusu:

¹⁰⁰ Društveno neumrežene osobe su one osobe koje su izjavile da se nemaju kome obratiti ili pak ne znaju kome bi se mogle obratiti u slučaju bolesti, kada im je potreban savjet, kada su u depresiji ili kada im je potrebna pozajmica.

¹⁰¹ Razlika između osoba koje nemaju društvenih veza i ostatka BiH za sve navedene kodove odgovora se pokazala statistički visoko značajnom. Tabela prikazuje one osobe koje ne mogu priuštiti da jednom mjesečno na objed ili piće pozovu prijatelje ili rodbinu.

¹⁰² Za dodatne informacije o metodologiji istraživanja u fokus grupama vidjeti Aneks.

¹⁰³ UNDP (2007.).

¹⁰⁴ Cifre koje daje UNHCR su izvedene iz podataka koje je prikupilo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH. Procenat stanovništva se zasniva na procjenama broja stanovnika u BHAS (2007.): 3,447,156

¹⁰⁵ UNHCR (2009a).

Tabela 4.2 Životni standard: Procenat onih koji sebi ne mogu priuštiti sljedeće

% Ne mogu priuštiti	Adekvatno zagrijavanje vlastitog doma	Godišnji odmor izvan doma	Da zamjene dotrajali namještaj	Obrok s mesom, piletinom ili ribom svaki drugi dan	Novu odjeću umjesto polovne	Da pozovu prijatelje ili porodicu na piće ili objed barem jednom mjesečno
Cijela BiH	13,6	61,7	60,8	31,3	38,4	21,9
Pripadnici etničke većine u lokalnoj zajednici	12,3	59,6	59,5	30,2	35,9	19,5
Pripadnici etničke manjine u lokalnoj zajednici	19,1	74,8	68,2	43,2	50,0	37,4

Prema odgovarajućim zakonima koji su na snazi u zemlji... status interno raseljenih osoba u BiH ovisi o izraženoj želji pojedinca da se vrati, kao i naporu da poduzme konkretne korake u tome smjeru, uključujući i apliciranje za obnovu uništene imovine. To znači da osobe koje nisu izrazile želju za povratkom ne ispunjavaju uslove za status interno raseljene osobe i za pomoć u skladu s legislativom koja se na njih odnosi, osim ako za to ne postoje konkretni razlozi u u smislu zaštite i pomoći. Pa ipak, čak iako interno raseljene osobe imaju takvu vrstu problema, u praksi im ipak može biti osporen i uskraćen njihov status interno raseljenih.¹⁰⁶

U intervjuu sa predstavnikom NVO „Vaša prava“¹⁰⁷ – organizacije za pravnu pomoć koja pruža pro bono pravnu pomoć, između ostalih i interno raseljenim osobama i manjinskim povratnicima, istaknute su teškoće s kojima se suočavaju interno raseljene osobe u dokazivanju „želje za povratkom“. Redovito moraju osiguravati dokumente koji to dokazuju, dok se vremenski okvir i troškovi razlikuju od općine do općine. Stoga se od interno raseljenih osoba u odgovarajućim intervalima traži da redovno plaćaju takve naknade, kako bi osigurali dokaze potrebne u cilju zadržavanja svog statusa, koje sebi ponekad teško mogu priuštiti.

Premda tačne brojke ne postoje, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice procjenjuje da trenutno oko 8,000 interno raseljenih osoba boravi u privremenom kolektivnom smještaju, neki od njih i više od 10 godina, često u najrudimentarnijim uvjetima.¹⁰⁸ UNHCR posebno ističe značaj društvenih veza koje su uspostavljene u ovim centrima, a „razvijene su među stanovnicima koji su živjeli skupa godinama“, što često pruža osnovu za mehanizme u borbi protiv stresa koji nosi njihova situacija.

Za potrebe ovog istraživanja odabrana je fokus grupa unutar kolektivnog centra u istočnom dijelu Republike Srpske. Centar u kojem učesnici žive pruža utočište za 23 raseljene porodice, odnosno ukupno, nekih 50 osoba. Većina stanovnika su raseljene porodice iz zabačenih sela uništenih u toku rata. Neki su raseljeni nakon rata, od 1996. godine naovamo u postratnim kretanjima stanovništva. Skoro svi su ili stariji ili mentalno oboljeli.

Informacije prikupljene od ove fokus grupe na odgovarajući način ilustriraju navedeni opis njihovog stanja koji je dao UNHCR. Učesnici posebno naglašavaju bijedne uvjete u kojima žive, uključujući lošu gradnju, krovove koji prokišnjavaju, nedostatak izolacije, odgovarajućih mokrih čvorova ili grijanja. Kad smo ih pitali da li bi otišli iz centra i živjeli negdje drugo, učesnici su uglavnom odgovorili da bi željeli živjeti kako su živjeli prije rata, ali se boje da više nisu u stanju živjeti u drugačijem kontekstu. Smatraju da svojim prihodima ne bi bili u stanju pokriti dodatne troškove računa i obroka, za koje trenutno dobijaju pomoć.

Pored pitanja koja su se odnosila na uslove života, pitali smo ih i o teškoćama s kojima se susreću iz perspektive društvenih veza ili nedostatka istih. Tako su npr. upitani koliko često provode vrijeme ili imaju kontakt sa prijateljima i rodbinom koji žive drugdje, imaju li oko sebe ljude koji će im pružiti podršku ako je zatrebaju, i da li dolaze u kontakt sa zajednicom izvan centra. Diskutirali smo i o dostupnosti usluga unutar lokalne zajednice.

Rezultati ove diskusije pokazali su da stanovnici centra žive u ekstremnoj izolaciji. Posjete porodice i prijatelja koji žive izvan centra vrlo su rijetke. Učesnici

¹⁰⁶ UNHCR (2009a). Intervju s gospođom Nerminom Kodžaga, NVO Vaša prava, 30. mart 2009. BiH, N. Nixon i L. Desigis.

¹⁰⁷ Intervju s gospođom Nerminom Kodžaga, NVO Vaša prava, 30. mart 2009. BiH, N. Nixon i L. Desigis.

¹⁰⁸ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, PowerPoint prezentacija, Okrugli sto: Povratak izbjeglica i raseljenih osoba – rekonstrukcija kao preduvjet povratka, februar 2008. Iz UNHCR (2009b).

navode da izolacija i nedostatak kontakta sa drugima čine da se osjećaju napuštenim i zaboravljenim od vanjskog svijeta:

Jednostavno se neki ljudi ne vide, ni mene ni tu moju djecu, recimo. Neće da vide. (žena, stanovnica kolektivnog centra, udana, troje djece)

A šta ja znam, ne znam (ako se razbolim) ko bi mi naiš'o. Bilo je i po 10 dana da ljudi leže u krevetu [prije nego je neko nešto primijetio]. (muškarac, stanovnik kolektivnog centra, penzioner, živi sam)

Čini se da njihov život u centru predstavlja sam po sebi prepreku za održavanje društvenih veza sa porodicom i prijateljima, a većina ispitanih tvrdi da godinama nisu ni primali ni išli u posjetu prijateljima ili rodbini. Drugi zamjeraju rodbini i prijateljima što ih ne posjećuju u centru, na taj način pogoršavajući njihov osjećaj napuštenosti. Učesnici su istaknuli i loše veze sa članovima bliže zajednice:

Ja prvo, ne pijem kafu, nit s kim sjedam, nit idem kome u komšiluk, nit mi ko dolazi. (muškarac, stanovnik kolektivnog centra, ratni vojni invalid, zaposlen, živi sam)

Znači, jednostavno, da svoju muku ne želim ni na koga da prenosim. (muškarac, stanovnik kolektivnog centra, ratni vojni invalid, zaposlen, živi sam)

Povuk'o je se svjet sam u sebe, hoću da vam kažem. (žena, stanovnica kolektivnog centra, udovica, jedno dijete)

I siromaštvo doprinosi nemogućnosti održavanja veza stanovnika centra sa porodicom i prijateljima. Učesnici diskusije posebno ističu troškove putovanja, kao i potrebe da ponesu poklon ako idu u posjetu, što čini da takva putovanja sebi ne mogu priuštiti:

I ja tako. Nit' gdje idem toliko, nit mi ko dolazi. Iz tog razloga. Kažu: „Dođi, dođi,“ a nit' ja idem, nit' ono mi dolazi. Ništa. ... Nemaš ti para za to da izdvojiš uopšte. I 10 maraka oni do Bratunca neki što idu, nekome neku kesu bombona da ponesesh i to ti nešto para uzme. I na kraju mjeseca, baš ti tih 30-ak maraka zafali. Nemaš za život. (žena, stanovnica kolektivnog centra, udana, troje djece)

Fizički uslovi u konkretnome centru u kojemu stanuju sudionici fokus grupe su užasno loši. Nema zajedničkih prostora poput kuhinja ili dnevnih boravaka u kojima bi se stanari mogli družiti. Kao rezultat toga, učesnici su izjavili da, osim što svaki dan susreću i pozdravljaju svoje komšije, teško da ikada

provode vrijeme zajedno. Učesnici su izjavili da većinu vremena provode sami, u svoja „četiri zida“ čekajući da „prođe još jedan dan“:

Nas je toliko stid da kažemo koliko loše živimo. Ja, ja bi imala da kažem od onih sitnih stvari, od, od što se kaže za preživiti... (žena, stanovnica kolektivnog centra, udovica, nezaposlena, dvoje djece)

Bilo je, kod nas gore. Umru, pa ga jedva nađeš da je umro u sobi. (muškarac, stanar kolektivnog centra, nezaposlen, živi sam)

Kada su govorili o načinu na koji prema njima postupaju lokalne vlasti, učesnici su rekli da osjećaju kako se opštinske vlasti (kao i viši nivoi vlasti) ponašaju kao da oni ni ne postoje. Izjavili su kako vlasti određeni interes pokažu samo pred izbore, a onda ih se samo prebacuje od jedne do druge institucije/nivoa bez da ikada išta završe. Stanovnici kolektivnih centara su stoga izrazili snažan osjećaj bespomoćnosti po pitanju odnosa sa onima koji su na vlasti:

... Kad je glasanje svi dolaze, dijele brašno, dijele makarone, ulje, da bi se glasalo za njih. Dođe pomoći, a sad ne dolazi niko... Osjećam se ugroženo. Znači nemam s čim da kupim krov nad glavom, a ne daju ovde ništa. Ti se obraćaš, kad se god obratiš on kaže: „Ne moremo ništa. Treba Vlada, treba Federacija...“ (muškarac, stanovnik kolektivnog centra, živi sam)

Stoga se ova populacija osjeća marginalizirano, zanemareno i nepriznato. Prema mišljenju moderatora diskusije u fokus grupi, učesnici su i izgledali veoma depresivno, nisu vjerovali da se njihov položaj može promijeniti već su „prihvatili svoju sudbinu“, „čekali da se nešto dogodi“ i „da ih se neko sjeti.“ Njihove priče odaju jak osjećaj udaljenosti, otuđenosti, depresije i socijalne deprivacije. Stanovnici ovih centara nisu doživljavali samo društvenu isključenost koja proizlazi iz višestrukih oblika deprivacije, uključujući i nedostatak društvenih veza, već je i njihovo trenutno stanje znatno narušilo njihov humani razvoj.

Manjinski povratnici

Diskusija u fokus grupi je provedena i sa predstavnicima male izolirane zajednice manjinskih povratnika od nekih 50 stanovnika u istočnom dijelu Republike Srpske.¹⁰⁹ „Manjinski povratnici“ u BiH, kako ih definiira UNHCR, su one osobe koje su bile raseljene tokom rata i koje su se vratile u mjesto odakle su raseljeni, ali sada, u smislu njihove etničke pripadnosti, u tom mjestu brojčano predstavljaju manjinu. Širi pak trend predstavlja proces povratka pri kojem su se ljudi vraćali u mjesta u kojima njihov narod – etni-

¹⁰⁹ Zahvalni smo uredu UNHCR-a u Sarajevu za podršku koju su nam pružili u organiziranju diskusija u fokus grupama sa manjinskim povratnicima i stanovnicima kolektivnih centara u istočnom dijelu Republike Srpske.

čka grupa predstavlja većinu. Manjinski se povratnici stoga suočavaju sa značajnim dodatnim preprekama koje nailaze praktične aspekte njihovog povratka, smještanja i stambenog zbrinjavanja. UNHCR je kroz istraživanja i uvid u stanje na terenu u zemlji zamijetio diskriminaciju povratnika po pitanju zaposlenja, penzija, zdravstvene zaštite i pristupa komunalnim uslugama, socijalnoj zaštiti i obrazovanju. Pored toga veći su izgledi da su osobe koje se vraćaju za stalno, starije osobe i penzioneri koji se vraćaju u ruralna područja. Mlađe osobe se češće zadržavaju tamo gdje su raseljeni, jer su njihovi izgledi da se tamo smjeste i nađu posao veći. Ovim starijim povratnicima često je potrebna zdravstvena skrb, ali imaju ograničene finansijske resurse potrebne za tretman ili lijekove. Oni se često suočavaju i s teškoćama kod dobivanja penzija i socijalne zaštite, posebno ako žive u ruralnim područjima.¹¹⁰ Stoga se manjinski povratnici suočavaju s višestrukom deprivacijom.¹¹¹ S druge se strane, nasreću, sigurnosna situacija manjinskih povratnika se proteklih godina popravila, te su se u poređenju s godinama neposredno nakon rata, fizički napadi na manjinske povratnike „u značajnoj mjeri smanjili“.¹¹²

Što se tiče našeg povratka, posebno vezano za sigurnost, nemamo šta za reći, vrlo fino se ponašaju i Bošnjaci i Srbi. ... ja sam se vratio prije skoro godinu i još me nikad niko nije pitao, kad sam se vratio, što sam se vratio, niti bilo šta drugo. ... sa svima sam u dobrim odnosima. (muškarac, oženjen, manjinski povratnik)

U kontekstu ovog istraživanja, namjera diskusije u fokus grupi s manjinskim povratnicima bila je osigurati kvalitetnije shvaćanje procesa integracije manjinskih povratnika, po pitanju u kojoj mjeri osjećaju da pripadaju svojoj sredini, u kojoj su mjeri uspostavili ili obnovili društvene veze i mreže podrške, sastav takvih mreža, te problema s kojima se suočavaju u pristupanju uslugama u svojim opštinama.

Općenito su učesnici fokus grupa naveli da nisu zadovoljni uslovima života, te da su se, od kada su se vratili, susretali s brojnim problemima. Učesnici su spomenuli neadekvatno zadovoljavanje osnovnih potreba poput stambenih (obnova), usluga javnih komunalnih preduzeća, sakupljanja i odvoza smeća te elektro i vodovodnih mreža. Njihovo nezadovoljstvo izgleda dijelom proizlazi iz njihovog osjećaja da ih se manipulira obećanjima o finansijskoj i materijalnoj pomoći koja se ne realiziraju. Ovaj osjećaj nezadovoljstva još dodatno pogoršavaju izoliranost i loši uvjeti u kojima žive:

Ja bih mogao samo reći da su ovi ljudi koji su se vratili u jako teškoj situaciji, počev' od hrane pa do ostalih

stvari, ničega nemaju dovoljno. Ljudi žive ovdje i bez kuća, u stanovima koji nisu njihovi, čim bude neki otkup oni će morati izići iz tog stana. (muškarac, oženjen, nezaposlen, manjinski povratnik)

... Imam petero djece, jednu kćerku i četiri sina, muža koji je nezaposlen, na Birou je. Živimo u devastiranom stanu, imam jedno unučje, drugo je na putu, ja sam domaćica... (žena, udana, petero djece, jedno unučje, domaćica)

No ovdje je situacija skroz druga, jedna je učiteljica, a pet odjeljenja i to u jednoj učionici. Dakle, kombinovani razredi i djeci je ovdje jako teško raditi u učiti ... (žena, manjinski povratnik, udana, desetoro djece, nezaposlena)

Čini se da nivo nezadovoljstva u grupi ima negativan utjecaj na društvene veze unutar zajednice. Kako smo već spomenuli veći stepen deprivacije i ugroženosti korelira s pogoršanjem kvalitete društvenih veza. Kako smo vidjeli, unutrašnje pojele unutar grupe su se manifestirale u ogorčenim prepirkama o tome ko ima više prava na pomoć izvana. Borba oko ovih resursa je doprinijela i visokom stepenu nepovjerenja unutar zajednice koja je, čini se, u vezi s tri glavne tačke neslaganja. Prva se odnosi na borbu oko toga ko su „stvarni“ odnosno „pravi“ stanovnici sela i koji, kako iz toga proizlazi, imaju veća prava na pomoć nego drugi. Druga tačka prijepora je izbila između onih koju su se „stvarno“ vratili (oni koji staju u gradu, šalju svoju djecu u lokalne škole, itd.), i onih koji su se vratili „na papiru“, koji su se prijavili kao povratnici, ali nisu tu uspostavili svoje stalno prebivalište. Treća se podjela odnosi na odnose moći unutar zajednice i razdvaja onih koji „vode“ zajednicu (te stoga imaju moć da distribuiraju pomoć koja se zajednici osigurava) i ostatka stanovnika:

Tako je došlo onih 14 paketa koje smo ja i predsjednik Mjesne zajednice istovarili. I ja pitam: „A za kog je ovo pomoć“ i on kaže: „To čemu dijeliti kad neko umre.“ I prošlo je od tada ihahaj. I umrlo je bar troje ljudi, a niko od njihovih nije ništa dobio. I gdje su ti paketi? Nema ih! Gdje su nestali? Ko je to dobio? (muškarac, oženjen, penzioner)

Nama ne treba ništa, nama ovdje treba samo predsjednik Mjesne zajednice. Jer ovo nije izabrano, ovo je namješteno. (muškarac, oženjen, četvoro djece, četvoro unučadi, zaposlen)

Snaga ovih podjela i ogorčenost s kojom su izražene sugerira da su one izraz narušenog društvenog povjerenja u selu. Nepovjerenje među stanovnicima znači da, premda žive jedni pored drugih u maloj,

¹¹⁰ UNHCR (2009.).

¹¹¹ UNHCR (2009.).

¹¹² UNHCR (2009.).

izoliranoj zajednici i premda među stanovnicima nema otvorenih sukoba, nema ni značajnijih pokušaja da se približe jedni drugima i izgrade dublje odnose kojima bi jedni drugima osiguravali veću podršku. Takvo odsustvo povjerenja još dodatno pogoršava predodžba među stanovnicima da nisu u potpunosti integrirani i da ne pripadaju u cijelosti široj zajednici u svojoj općini.

Ono što je također „isplivalo“ kao rezultat diskusije s manjinskim povratnicima je značaj porodice iznad svih drugih veza. Oni sudionici koji žive sa ili blizu svoje porodice u zajednici izjavljuju da se mogu pouzdati u druge za podršku u svakodnevnim, kao i izuzetnim i hitnim situacijama. Oni koji se osjećaju u većoj mjeri izoliranim i bez podrške su, uglavnom su povratnici koji su sami. Ovu je razliku ukratko opisao jedan od učesnika.

Ima porodica koje su velike, koje imaju dosta članova u domaćinstvu, pa njima nije potrebna pomoć. (žena, manjinski povratnik, udana, petero djece, jedno unučje, domaćica)

Drugi pak sudionici, koji žive sami ili sa supružnicima – starijim osobama, bez drugih članova uže ili šire porodice u blizini prenose iskustva koja ukazuju da ne osjećaju da imaju bilo kakve mreže sigurnosti u svojoj neposrednoj blizini. Tako neki od učesnika vjeruju, da je razlog nedostatka solidarnosti u zajednici i visokog stepena otuđenosti među ljudima, taj što su stanovnici više fokusirani na vlastite pojedinačne materijalne interese. To, iz perspektive da borba oko materijalnih resursa doprinosi prekidanju i pogoršanju društvenih veza, ima smisla:

Ja sam se doselila i smjestila, a niko me nije ni pitao da li mi treba da mi se pomogne oko stvari ili oko bilo čega drugog. (žena, manjinski povratnik, udana, penzionerka)

A što se ljudi tiče... Evo recimo ti da umreš, ja ti neću pomoći! Tako je to jednostavno ovdje. Ako tražiš neku pomoć, treba da mjesec dana svoju penziju odvajáš da bi se u nešto mogao pouzdati inače, ništa od toga. ... Ja se ne mogu ni od koga nadati da mi pomogne, nego ako mogu nešto platiti od svoje penzije onda mi je lakše, a i tada trebam ljude zamoliti da mi za pare nešto pomognu. (muškarac, manjinski povratnik, oženjen, penzioner)

U smislu širih karakteristika nedostatka društvenih veza, u fokus grupi koja se sastojala od manjinskih povratnika vidljiv je nizak nivo političkog sudjelovanja:

Mi smo na izborima svi glasali. Za koga i za šta? Vidi sada kako nam ti isti vraćaju, šta nam za uzvrat daju.

Ako oni misle da je to pametno i dobro, neka im, biće izbori opet, no mi tada nećemo ni izići da glasamo. (muškarac, manjinski povratnik, oženjen, nezaposlen)

Manjinski povratnici koje smo intervjuirali su izrazili i značajan nivo nepovjerenja u političare i lidere svoje uže, ali i šire zajednice. Njihovo iskustvo treba posmatrati i u svjetlu opadanja interesa za pitanja povratka, sa sve manje i manje intervencija vlasti na ubrzavanju integracije. Nizak stepen sudjelovanja stoga očito nije uzrokovan internom dinamikom određene zajednice ili mreže, već odražavaju opću isključenost s kojom se ove zajednice suočavaju u odnosu na svoje izabrane predstavnike. U tom smislu se nedostatak društvenih veza pojavljuje i kao uzrok i kao rezultat niskog stepena političke participacije.

Izolirane starije osobe

Kako smo već naveli, ključni faktor koji utječe na nivo nedostatka društvenih veza predstavlja dob. Dob ima i značajan obrnuti proporcionalan odnos sa statusom aktivnog člana udruženja. Drugim riječima, za ljude starije od 60 godina je značajno manja vjerovatnoća da će biti aktivni članovi udruženja nego za ljude u dobi od 30 do 60 godina.¹¹³ Diskusija s grupom marginaliziranih starijih osoba nam je tako otkrila dodatni aspekt nedostatka društvenih veza koji se odnosi na pristup, odnosno nemogućnost pristupa formalnim udruženjima i civilnom angažmanu. Učesnici ove grupe su odabrani u skladu sa sljedećim kriterijima: osobe starije od 60 godina, korisnici usluga lokalnih narodnih kuhinja i općenito izolirani bez mnogo kontakta sa porodicom i bliskim prijateljima.

Diskusija u ovoj grupi nam je omogućila da istražimo neke o prepreka članstvu i radu u udruženjima s kojim se suočavaju siromašne i starije osobe. Prva i najočitija prepreka bile su članarine. Njihov iznos, koliko god da je mali, najsiromašnijim i najugroženijim može predstavljati ograničavajući faktor. Učesnici su govorili o činjenici da se nisu pridružili nekom klubu ili udruženju ili su pak svoje članstvo otkazali jer ne mogu priuštiti da plaćaju takve naknade:

Ja sam bila učlanjena, ali sam se ispisala. Treba svakog mjeseca 5 maraka dati i onda me bolest svladala pa ne bih otišla na ta druženja. I ako bih otišla, otišla bih jednom u mjesec dana, pa što bih dala 5 maraka? Volim kupiti da jedem. (žena, izolirana starija penzionerka, živi sama)

Govoreći o stanju u građanskom životu u BiH, ispitanici – učesnici fokus grupa su izrazili nezadovoljstvo. Izrazili su nostalgiju za predratnim vremenom kada je, kako su rekli, bilo više zajedništva i više prostora za javni i društveni život:

¹¹³ Vidjeti peto poglavlje u kojemu razmatramo karakteristike članstva u udruženjima.

I prije rata je bila mjesna zajednica. To je bilo, igralo se šaha, šega. Sada nema mjesnih zajednica. Ovo izgleda svako se o svom jadu zabavio. (muškarac, oženjen, izoliran stariji penzioner)

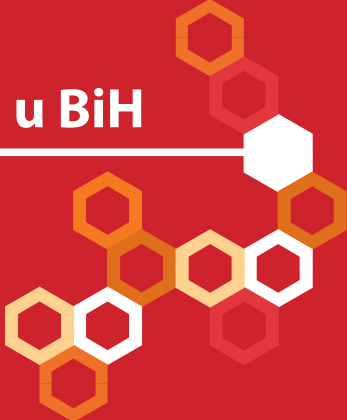
ZAKLJUČCI

Nedostatak društvenih veza predstavlja jednu od dimenzija siromaštva i socijalne isključenosti. Kako smo pokazali, odsustvo strukture društvenih veza je povezano sa nemogućnošću pojedinaca da prosperiraju – u smislu osiguravanja emocionalne i finansijske podrške, dobrog zdravlja, blagostanja i zadovoljavajućih prihoda i životnog standarda. Veće izgleda da budu društveno neumrežene imaju starije osobe, manjinski povratnici, interno raseljene osobe,

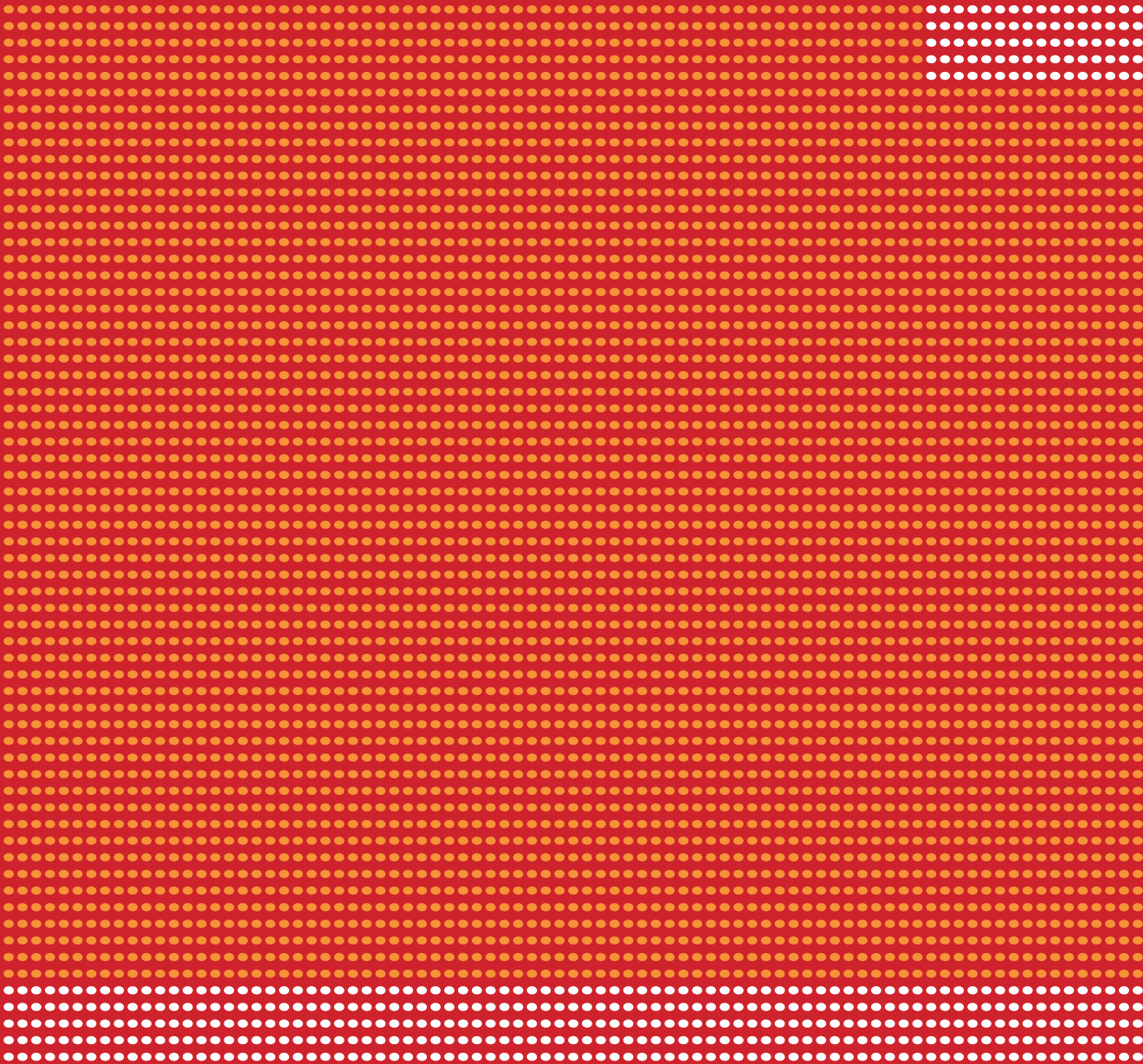
te osobe s nižim stepenom obrazovanjem, kao i žene u ruralnim područjima. Kada se razmatraju politike kojima se ovim grupama nastoji pomoći u obzir je potrebno uzeti i ovu dimenziju njihove društvene isključenosti.

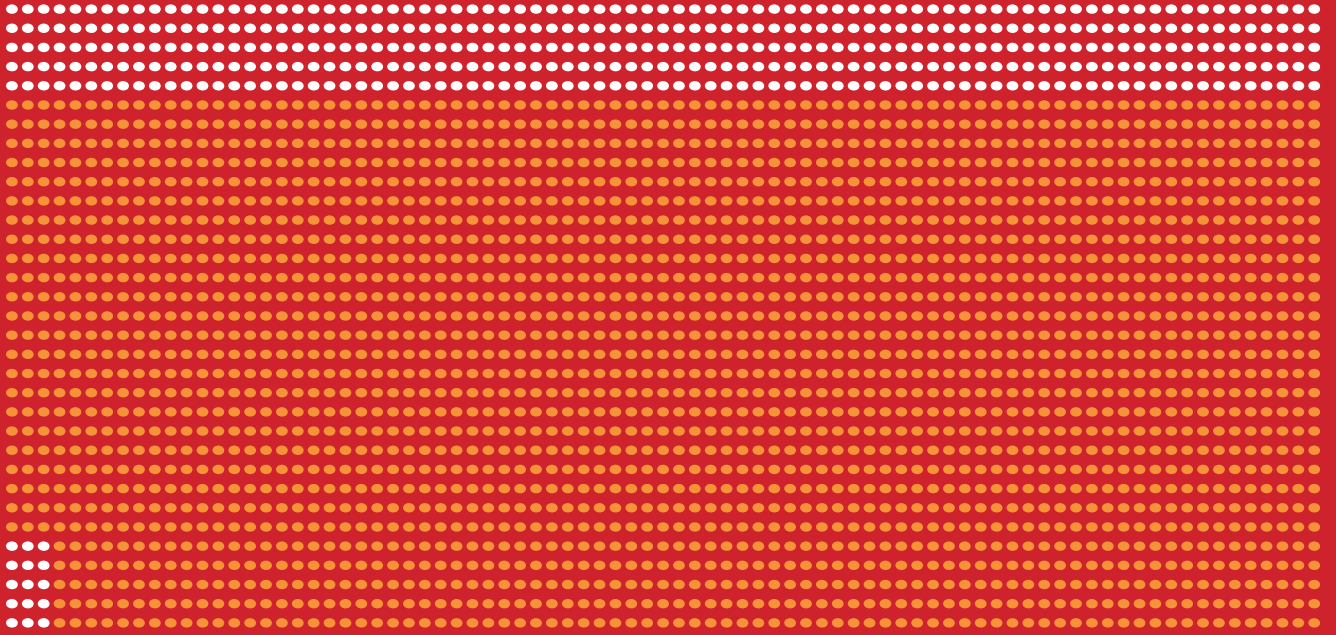
U narednom poglavlju detaljnije razmatramo pojam inkluzivnog društvenog kapitala, posebno u vezi sa formalnim članstvom u udruženjima, civilnim društvom i volonterstvom, dakle posebno korisnim elementima društvenog kapitala. Potreba za izgradnjom snažnijeg i inkluzivnijeg društvenog kapitala je još značajnija, naročito u svjetlu nalaza iz ovog poglavlja, u kojem je, kako smo vidjeli, očito da je određeni broj skupina unutar bh. društva pogođen ne samo materijalnom deprivacijom, nego i nedostatkom društvenih veza.

**Inkluzivni društveni kapital:
članstvo i rad u udruženjima u BiH**



5





5

Inkluzivni društveni kapital: članstvo i rad u udruženjima u BiH

Procjena iz prethodnih poglavlja upućuje na to da su u BiH veoma važne neposredne, odnosno bliske društvene mreže koje čine obitelj, bliski prijatelji i (ponekad) komšije. Ljudi su se izjasnili da se oni najčešće oslanjaju na ove povezujuće mreže u svrhu neformalnih udruživanja, povezivanja, reciprociteta i protoka informacija. Naše je istraživanje otkrilo i da su ljudi koji nemaju pristup ovakvim mrežama društveno neumreženi i stoga pripadaju posebno ugroženoj skupini u BiH.

U ovom poglavlju se osvrćemo na mogućnosti razvijanja inkluzivnog društvenog kapitala u BiH. Inkluzivni društveni kapital, kako smo pojasnili u drugom poglavlju, može se definirati kao oblik društvenog kapitala koji postoji u društvenim mrežama koje su otvorene bez ograničenja za prijem novih članova i gdje se podstiče novo članstvo. Takve mreže su spremnije za više različitosti od drugih. Ovdje pak analiziramo najčešće oblasti potencijalnog inkluzivnog kapitala u BiH – civilno društvo i volonterstvo – kao i druge važne pokazatelje potencijala za razvoj inkluzivnije društvene sfere, kao što su nivo političke osnaženosti i sudjelovanja.

U središtu pitanja o političkoj uključenosti nalazi se ideja o slobodnom i otvorenom sudjelovanju u građanskom životu. Ova ideja funkcionira na više razina, od artikuliranja političkog glasa i lobiranja izabranih predstavnika, do glasanja, članstva u organizacijama civilnog društva ili sudjelovanja u direktnom političkom djelovanju. U pluralističkoj demokratiji javni prostor predstavlja pozornicu na kojoj se kreiraju i utvrđuju politike i u svrhu njihove izrade bivaju konsultirani određeni akteri. Upravo u ovom prostoru interakciju ostvaruju različiti akteri – organizacije civilnog društva, pojedinci, socijalni pokreti i država. O razmjerima i kvaliteti sudjelovanja ovisi i nivo uključenosti.¹¹⁴

Civilno društvo je nekad jako teško definirati i svaka definicija ima tendenciju da postane preširoka. Ovdje

ćemo definirati civilno društvo kao „arenu nenametanih zajedničkih akcija organiziranih oko zajedničkih interesa, ciljeva i vrijednosti“¹¹⁵ odvojeno od države, porodice i tržišta. Unutar civilnog društva, nalazimo „raznolikost prostora, sudionika i institucionalnih formi, različitih u svom stepenu formalnosti, nezavisnosti i snazi, uključujući ali ne i ograničavajući se isključivo na društva i organizacije kao što su „registrirane dobrotvorne organizacije, razvojne nevladine organizacije društvene grupe, ženske organizacije, vjerske organizacije, profesionalna udruženja, sindikati, grupe za samopomoć, socijalne pokrete, poslovna udruženja, koalicije i interesne grupe.“¹¹⁶

Civilno bi društvo, u idealnim prilikama, trebalo obuhvatati načine na koji se građani udružuju u cilju „upravljanja svojim životima, iskazivanja mišljenja, ostvarivanja interesa, razmjene informacija i prevazilaženja razlika, kreiranja odnosa i društvenih institucija koje su različite kao i ljudi koji ih čine.“¹¹⁷ Jako civilno društvo može značajno doprinijeti izgradnji društvenog kapitala, pa teoretičari društvenog kapitala kao što je Robert Putnam čak daju značajno mjesto ovom vidu organiziranja formalnih mreža za unapređivanje broja, intenziteta, različitosti i dostupnosti društvenih veza.¹¹⁸ Štaviše, poticaj brojnim organizacijama civilnog društva – koje pokreću različita društvena pitanja i koje često za cilj imaju rješavanje nejednakosti – dovodi ih u izuzetno dobar položaj za poticanje većeg uključivanja marginaliziranih grupa. Kao takvo, civilno društvo je ujedno i pokazatelj i primjer inkluzivnog društvenog kapitala.

Na potencijale za jačanje civilnog društva u BiH utiču naslijeđene ideje građanske uključenosti i društvenog angažmana iz socijalističkog perioda.¹¹⁹ Kao bivša republika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, BiH ima značajnu historiju članstva u udruženjima i organizacijama, izbora i društvenih aktivnosti. Prije rata, u BiH je postojalo mnoštvo udru-

¹¹⁴ UNDP (2007a), str. 134.

¹¹⁵ LSE (2009.).

¹¹⁶ LSE (2009.).

¹¹⁷ Cole, Epper i Kinzelbach (2008.), str.13.

¹¹⁸ Fukuyama (1991.).

¹¹⁹ Sejfića (2008.).

ženja i brojni su ljudi sudjelovali u njima. Poticaj za ove aktivnosti je u velikoj mjeri dolazio od vlasti i, kao takve, inicijative su bile usmjerene uglavnom od vrha naniže, a ne od osnove naviše. Drugim riječima, neki od ovih oblika društvenih aktivnosti nisu nužno bili vrsta kolektivnih aktivnosti u kojima se građani slobodno i dobrovoljno udružuju u cilju izražavanja zajedničkih interesa, ideala i ciljeva.¹²⁰ Premda se stajališta po ovom pitanju razlikuju, bitan aspekt civilnog društva kao nenametanog očito nije slučaj u ranijim iskustvima BiH sa ovom pojavom.

Tokom i nakon sukoba od 1992. do 1995. u BiH su djelovale brojne međunarodne organizacije, uvodeći termin „nevladina organizacija“. Ove organizacije često su osnivale lokalne - satelitske organizacije u zemlji. Po obavljanju društvenih funkcija, pružanju velikog broja socijalnih usluga i samostalnom finansiranju njihovog poslovanja, ove organizacije ponekad su bile zamjena, više nego dopuna, vlastima u izvršavanju njihovih društvenih zadaća. Njihovim su aktivnostima uglavnom rukovodili ili ih podržavali donatori. Ono što se danas općenito smatra „civilnim društvom“ u BiH je, dakle, oblikovano kako konceptima društvenog života prije rata, tako i onim što se događalo u 14 godina nakon rata. Stoga oblike i nivo građanskog udruživanja i volonterstva treba promatrati u tom kontekstu.

Rezultati našeg istraživanja civilnog društva, volonterizma i političkog sudjelovanja ili inkluzivnog društvenog kapitala, detaljnije opisani u nastavku, pokazuju da dok postoje izazovi, postoji i jasan okvir društvenog života u BiH, u kome vlade i formalne organizacije treba da odigraju značajnu ulogu u jačanju civilnog društva, volonterstva i političkog sudjelovanja. Ovdje možemo identificirati tri vrste društvenih veza, odnosno mreža koje mogu voditi do razvijanja inkluzivnog, raznolikog i premošćujućeg društvenog kapitala. U analizi ćemo prvenstveno istražiti nivo članstva ispitanika iz našeg uzorka u udruženjima, te sastav veza i prijatelja koje ova grupa navodi. Ove nalaze nadopunjavamo materijalima iz diskusija u okviru fokus grupa.

TREĆI SEKTOR: CIVILNO DRUŠTVO I NEVLADINE ORGANIZACIJE

Sektor civilnog društva u BiH je reguliran Zakonom o udruženjima i fondacijama (2001.) koji, barem formalno, ne navodi nikakva ograničenja u pravima organizacija. Sektor je sam po sebi raznolik i uključuje poslovna i udruženja poslodavaca, sportske i hobi

klubove, pružaoce socijalnih usluga i vjerske i političke organizacije.

Civilno društvo u BiH: pravni okvir i definicije

Nadležnosti za reguliranje statusa udruženja i fondacija u BiH su na nivou entiteta i Brčko distrikta. U RS to je regulirano Zakonom o udruženjima i fondacijama („Službeni glasnik RS“, br. 52/01, 17. oktobar 2001.), a u FBiH Zakonom o udruženjima i fondacijama („Službene novine FBiH“, br. 45/02, septembar 2002.).

Iako je izraz „nevladine organizacije“ (NVO) općeprihvaćen i uobičajen u svakodnevnoj upotrebi kada se misli na nevladin/neprofitni sektor civilnog društva, on u BiH prilikom registracije ne postoji. Prema tome, NVO može biti registrirana kao udruženje ili kao fondacija. Državni i entitetski zakoni udruženja i fondacije definiraju na isti način (str. 12).

Udruženje je svaki oblik dobrovoljnog udruživanja fizičkih i/ili pravnih osoba, koji se udružuju u cilju unapređenja i ostvarivanja zajedničkog ili javnog interesa ili ciljeva, u skladu sa Ustavom i zakonima, a koji nemaju za cilj ostvarivanje profita.

Fondacija je pravna osoba bez vlastitog članstva, koja ima namjeru upravljati određenom imovinom za javnu dobrobit ili u dobrotvorne svrhe (str. 14).

Registrirana udruženja i fondacije mogu steći **status organizacija od javnog interesa ili dobrotvornih organizacija**, čime ostvaruju pravo na poreske olakšice, carinske olakšice i druge beneficije (član 13. i 2.1 Zakona BiH).

(Pravni pregled nevladinog/neprofitnog sektora u Bosni i Hercegovini, radni materijal UNCT u BiH, br. 3, februar 2007.)

Broj registriranih (međunarodnih i domaćih) nevladinih organizacija u značajnom je u porastu posljednjih godina. Procjenjuje se da je, 2004. godine ukupan broj aktivnih NVO bio 4,629 od 9,095 zvanično registriranih udruženja i fondacija. Taj broj je u 2008. godini porastao na oko 12,189 registriranih NVO.¹²¹ Prema procjenama iz 2004. godine, ove organizacije su u prosjeku 57% vremena provodile u pružanju usluga, 27% na propagiranje i 16% na druge aktivnosti.¹²²

U smislu izdvajanja vlasti, istraživanje koje je proveo Nezavisni biro za humanitarna pitanja (IBHI) u 2008. godini, pokazalo je da sredstva koja su vlasti na različitim nivoima izdvojile za nevladin sektor iznose 0,55% od BDP (2007.) (FBiH: 70,719,117 KM i RS: 35,778,359 KM)¹²³. Nedavna procjena distribucije sredstava iz 2008. godine na različitim nivoima vlasti rezultirala je sljedećim podacima:

¹²⁰ Intervju sa Husnijom Kamberovićem, 18. februar 2009., 13:00 – 14:30, Institut za historiju, Sarajevo, Dž. Kapetanović, & K. Koutkova).

¹²¹ IBHI (2009.), str.28.

¹²² IBHI (2009.), str.28

¹²³ IBHI (2009.), str.28.

- 37,1% za sportske organizacije;
- 14,7% za organizacije invalida i veterana;
- 13,6% za organizacije koje se bave pružanje socijalnih usluga i usluga socijalne zaštite;
- 34,6% za druge organizacije.¹²⁴

Ovakav nivo izdvajanja se smatra niskim, pogotovo kada se sportska udruženja promatraju odvojeno od drugih vrsta organizacija. Prenos sredstava uglavnom se odvija kroz male donacije različitim organizacijama, „bez obzira da li je dodijeljeni iznos dovoljan za implementaciju predloženog projekta.“¹²⁵ Mehanizmi nadzora su stoga samo jedna od slabosti kod finansiranja ovog sektora od strane institucija vlasti. Pored toga i mehanizmi koji se koriste kada se finansijska sredstva dodjeljuju ukazuju na nepostojanje jasnih i transparentnih procesa, odnosno smjernica i kriterija i samim tim su veoma upitni.¹²⁶

Analiza održivosti NVO sektora u 2008. godini koju je proveo USAID, sugerira da ovaj sektor postaje sve samostalniji i održiviji, sa sve jačim mogućnostima da pronade i zadrži uposlenike sa punim radnim vremenom i sposobnostima za međunarodnu saradnju, posebno u pogledu dogovaranja zajedničkog djelovanja po pojedinim pitanjima. Najveća prepreka, prema izvještaju USAID-a je finansijska održivost, koja ovom sektoru i dalje predstavlja najveći problem. Sve navedeno u ovom trenutku dodatno otežava smanjenje donatorskih sredstava koje „podstiče natjecanje među NVO, pri čemu samo najkompetentnije preživljavaju“.

Lokalna akciona grupa (LAG);

Lokalne akcione grupe (LAG-ovi) su inicijativa Evropske unije koja ima za cilj pomoći ruralnim zajednicama da unaprijede ekonomski prosperitet i kvalitetu života. Oni su inovativan dio pristupa ruralnom razvoju koji primjenjuje EU. Predstavljaju izuzetno koristan mehanizam saradnje između lokalnih vlasti, lokalnih organizacija civilnog društva i poslovnog sektora.

Inspirirani modelom iz EU, u BiH su LAG-ovi oformljeni u 23 općine. Tri LAG-a su i zvanično registrirani i djeluju samostalno; u Doboju, Unsko-sanskom kantonu i u grupi općina u sjeveroistočnoj Bosni.

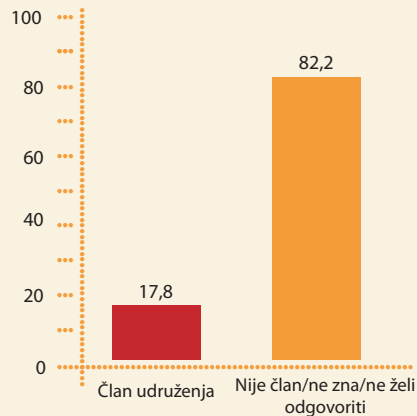
Kroz partnerstvo sa međunarodnim organizacijama, LAG-ovima je pružena pomoć u razvoju kapaciteta potrebnih za identifikovanje potreba zajednice, definiranje razvojnih prioriteta, izradu prijedloga projekata, unapređenje partnerstva između javnog i privatnih sektora te osiguravanje da općine poduzmu odgovarajuće korake kako bi izmjerile učinak partnerstava uspostavljenih u svrhu pružanja usluga, uključujući i

prikupljanje povratnih informacija od građana. U budućnosti se planira osnivanje dodatnih LAG-ova.

Podobavit ćemo se analizom rezultata istraživanja koji se odnose na kvalitet i kvantitet društvenog života u BiH.

Podaci iz našeg istraživanja o građanskom angažmanu pokazuju da su manje od petine ispitanika članovi (aktivni ili neaktivni) bilo kakve vrste udruženja. Premda je teško pronaći strogo uporedive podatke i mjerenja u drugim zemljama, kao indikaciju o koliko se niskoj stopi radi spomenut ćemo da je oko 80% građana Norveške izjavilo da su članovi nekog udruženja dok se u Švedskoj taj broj penje na oko 90%.¹²⁷

Grafikon 5.1 Stopa članstva u udruženjima



Niska stopa članstva u udruženjima predstavlja prvi pokazatelj nedovoljnog građanskog sudjelovanja u BiH. Utvrdili smo da manje od petine ljudi u BiH za sebe navodi da su članovi udruženja, timova i/ili klubova opisanih u upitniku, a koje navodimo u sljedećoj tabeli 5.1 i pored toga što je definicija civilnog društva koju smo primijenili veoma široka i obuhvata cijeli spektar organizacija i udruženja. Još manji broj osoba unutar ove skupine, njih 10,5%, smatraju se aktivnim članovima. Analiza ovih podataka pokazuje da većinu onih koji su članovi udruženja zajedno čine članovi političkih stranaka ili sportskih ili hobi grupa. Civilne organizacije poput interesnih grupa, sindikata, lobističkih mreža ili vjerskih organizacija sve privlače daleko manji broj članova.

Ako detaljnije analiziramo osobe koje su članovi udruženja prema mjestu gdje žive, dobijamo zanim-

¹²⁴ IBHI (2009.), str.31.

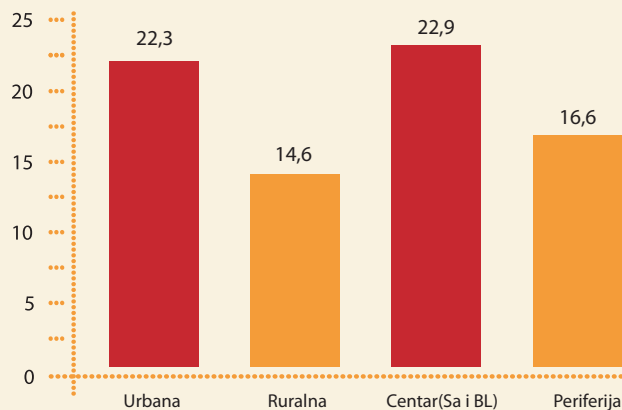
¹²⁵ IBHI (2009.), str.31.

¹²⁶ USAID (2009.), str. 73-79

¹²⁷ Državni ured za statistiku Norveške (2007.), Državni ured za statistiku Švedske (2003.).

Tabela 5.1 Članstvo u udruženjima po vrstama udruženja/organizacija

U %	Član	Nije član/ne zna/ne želi odgovoriti	Ukupno
Političke stranke	7,1	92,9	100
Sportskog, umjetničkog, folklornog, omladinskog ili druge vrste hobi udruženja ili grupe	6,7	93,3	100
Sindikata	3,9	96,1	100
Profesionalnog, poslovnog ili udruženja poduzetnika	3,9	96,1	100
Vjerske, dobrotvorne organizacije/udruženja	2,5	97,5	100
Udruženja ratnih veterana	2,0	98,0	100
Udruženja interno raseljenih osoba	0,9	99,1	100
Vijeća mjesnih zajednica ¹²⁸	3,7	96,3	100

Grafikon 5.2 Članstvo u udruženjima po vrsti lokaliteta

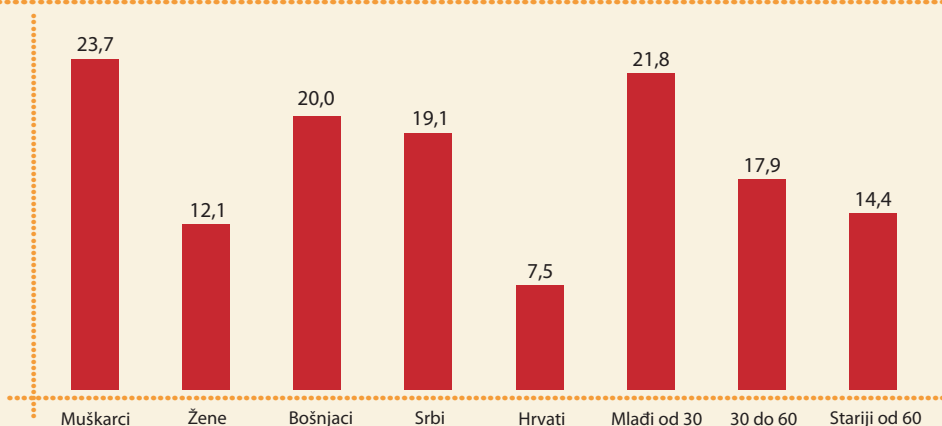
ljive rezultate i dodatni uvid u opće karakteristike civilnog društva u BiH.

Kako se vidi iz grafikona 5.2, daleko više članova udruženja dolazi iz urbanih nego iz ruralnih sredina te iz tzv. „centara“ (Sarajevo i Banja Luka, dva najveća grada) nego sa „periferije“ (ostatak zemlje). Drugim riječima, za trećinu više izgleda da budu članovima udruženja u odnosu na stanovnike ostalih dijelova zemlje imaju stanovnici urbanih centara, konkretnije, dvaju najvećih gradova u zemlji. To je, čini se, ključni geografski aspekt po pitanju članstva u udruženjima. U smislu geografskih razlika, suprotno tome, na vjerovatnoću da će neko biti član udruženja nije utjecalo to u kojem entitetu te osobe žive.

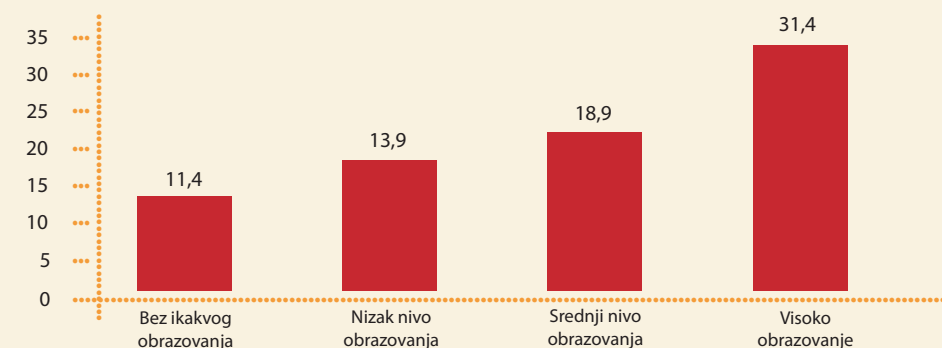
Kako pokazuju grafikoni 5.3 i 5.4, na članstvo u udruženjima, u smislu ostalih demografskih karakteristika, utječu spol, etnička pripadnost, dob i nivo obrazovanja. Ispitanici koji su se primarno identificirali kao Bošnjaci i Srbi pokazuju gotovo jednaku stopu članstva u udruženjima (20,0% odnosno 19,1%), dok je znatno manji broj osoba koje su se identificirale kao Hrvati izjavilo da su članovi udruženja (7,5%). Članstvo u udruženjima, čini se, korelira i s dobi te sa stepenom obrazovanja. Mlađi ispitanici (mlađi od 30 godina) su najčešće izjavljivali da su članovi udruženja (21,8%) – kako smo već naveli u četvrtom poglavlju – dok su to znatno manje izjavljivale osobe starije od 60 godina (14,4%). Takav veći broj mladih koji su članovima udruženja djeluje obećavajuće u smislu bu-

¹²⁸ Najniži nivo struktura vlasti u BiH.

Grafikon 5.3 Članstvo u udruženjima - vjerovatnoća po spolu, dobi i etničkoj pripadnosti



Grafikon 5.4 Članstvo u udruženjima i stepen obrazovanja



dučnosti i može biti znakom pozitivnog trenda. Istovremeno se stopa članstva u udruženjima povećava sa stepenom obrazovanja, pri čemu je broj osoba sa višim/visokim obrazovanjem koji su članovi udruženja ili organizacija skoro dva puta viši od osoba s niskim stepenom obrazovanja. Prema analizi kvantitativnih podataka koju smo proveli, između razine prihoda i članstva u udruženjima ne postoji korelacija, što pak ne znači da po ovom pitanju nema razlike. Jasno je da će oni koji spadaju u kategoriju osoba s najnižim prihodima imati poteškoća u plaćanju članarine, koliko god ta članarina bila mala.

Na članstvo u udruženjima snažno utječe i spol ispitanika. Gotovo dva puta više muškaraca nego žena su članovi udruženja, a ovaj nalaz sugerira ograničene mogućnosti članstva u udruženjima za žene. Premda bi ovo pitanje zahtijevalo dodatna istraživanja kako bi se precizno identificirao uzrok ovakve ne-

ravnoteže, takvo stanje možda proizlazi i iz većeg broja udruženja u kojima su članovi češće muškarci, poput određenih vrsta sportskih udruženja kojih je vjerovatno više nego onih koja su namijenjena i dostupna ženama.¹²⁹

Kako bismo procijenili potencijalnu korist od članstva u udruženjima po društveni kapital u BiH, detaljnije smo analizirali društvene veze osoba koje su za sebe izjavile da su članovi udruženja. U tom smo smislu definirali varijablu za one ispitanike koji su „članovi jednog ili više udruženja“ i uporedili sastav i raznolikost njihovih društvenih veza sa grupom koju smo nazvali „osobe koje nisu članovi udruženja“. Zanimalo nas je da vidimo hoće li naši podaci pokazati da li je društveni kapital osoba koje su članovi udruženja u većoj ili manjoj mjeri raznolik u poređenju s društvenim kapitalom drugih osoba. Mjerenja koja su korištena kako bismo ocijenili ovaj aspekt uključili-

¹²⁹ Dodatna istraživanja po pitanju odnosa spola i slobodnog vremena bi mogla također sugerirati razloge za niži nivo učlanjenosti žena u različita udruženja.

vala su pitanje o izvjesnosti da će, kada svaki dan odlaze iz svojih domova, ispitanici susresti ljude koje znaju („poznanike“) ili neće. Istražili smo i stepen u kojemu ispitanici provode vrijeme s ljudima koje smatraju drugačijima od sebe, te nivo raznolikosti njihovih neposrednih društvenih veza.

Kada smo podatke analizirali na ovakav način, podaci koje smo dobili pokazali su da postoji veća vjerovatnoća da će članovi udruženja imati znatno inkluzivniji i raznolikiji društveni kapital od drugih. Veća je vjerovatnoća da će oni znati ljude pokraj koji svakodnevno prolaze na ulici. Njihove su društvene veze odnosno mreže veće i raznolikije. Tako je npr. 30,4% osoba koje su se izjasnile kao aktivni članovi udruženja izjavilo da imaju više od deset prijatelja u poređenju sa 17,9% u ostatku uzorka (vidjeti grafikon 5.5. ispod). Članovi udruženja imaju i veće izgleda da će provoditi vrijeme s osobama koje smatraju drugačijim od sebe, te da će imati raznolikije mreže prijatelja i poznanika. U tom se smislu čini da članstvo u udruženjima, te time i kroz definiciju, civilnom društvu – značajno korelira sa u većoj mjeri premošćujućim i raznolikijim društvenim vezama. Stoga naši podaci sugeriraju da je formalno članstvo u udruženjima¹³⁰ u vezi s inkluzivnim društvenim kapitalom, te da bi se njegovim poticanjem i njegovanjem mogli prevazići neki od značajnijih društvenih jazova u bh. društvu.

Drugim riječima, uprkos niskoj ukupnoj stopi članstva iskazanoj u uzorku, rezultati, čini se, sugeriraju da su oni koji se pridružuju organizacijama bolje povezani i da imaju raznolikije društvene veze.

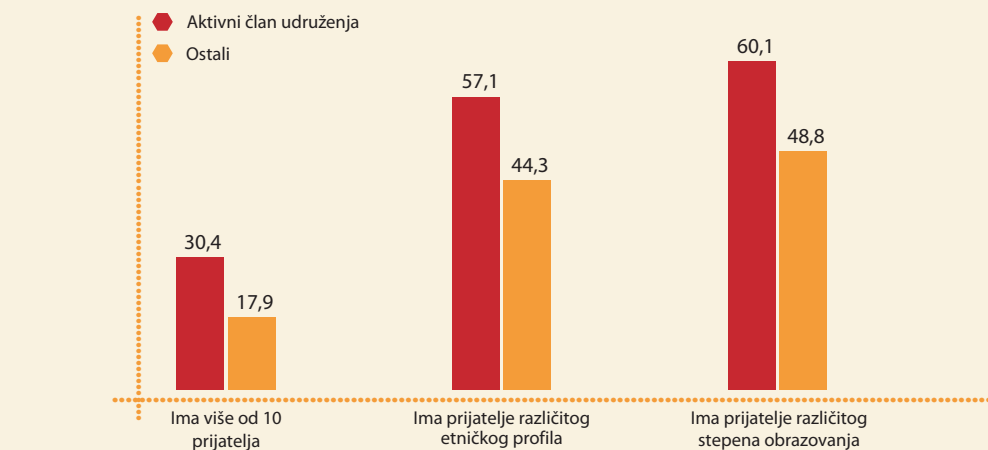
Diskusije u fokus grupama sa predstavnicima organizacija civilnog društva

Kako bismo bolje razumjeli dinamiku organizacija civilnog društva u BiH, sa predstavnicima civilnog društva smo proveli dvije diskusije u fokus grupama, jednu u Banja Luci, a drugu u Sarajevu. Kriterij za odabir organizacija – učesnika je bio da su to neprofitne organizacije, da se bave pružanjem usluga ili uključivanjem ugroženih grupa, te da u njihovim aktivnostima učestvuju volonteri. Cilj ovog istraživanja bio je steći kvalitetniji uvid u prepreke s kojima se u BiH suočavaju organizacije civilnog društva, a koje doprinose niskoj stopi članstva, kao i kvalitetu saradnje i povezanosti među samim organizacijama i njihove odnose sa vlastima i donatorima. Prema učesnicima, brojni su faktori koji utječu na ovakvu nisku stopu građanskog sudjelovanja u zemlji. Predstavnici civilnog društva su najprije istaknuli opći nedostatak znanja u cijeloj BiH o nevladinom sektoru i njegovim aktivnostima. Njihovi komentari sugeriraju generalni nedostatak razumijevanja među općom populacijom o ulozi civilnog društva u savremenoj demokratiji. Učesnici su sugerirali da je pojam sam po sebi mnogima nejasan, te da generalno, ljudi nisu baš najbolje informirani o ovome sektoru.

Ostali su istaknuli slabosti unutar samih organizacija. Jedan ispitanik iz Sarajeva je npr. istaknuo za BiH:

...isto da nedostaju organizacije koje stvarno omogućavaju angažman, ... s kojim će ljudi imati osjećaj da je to nešto korisno i da mogu doprinjeti izgradnji društva i socijalne pravednosti... (predstavnik organizacije civilnog društva, Sarajevo)

Grafikon 5.5 Članstvo u udruženjima i raznolikost društvenih veza (premošćujući kapital)



¹³⁰ Ovdje se bavimo članstvom u udruženjima generalno – u tekstu iznad smo razmatrali koje su to vrste udruženja u koje se ljudi u manjoj ili većoj mjeri uključuju. Očito je da neće sve vrste udruženja stvarati temelje za inkluzivniji društveni kapital, a neke će vrste ovih udruženja jasno biti daleko efektivnije i/ili isključivije od drugih. Pa ipak, rezultati kvantitativnog istraživanja ukazuju na trend, općenito uzevši, da su članovi udruženja dijelom raznolikijih društvenih veza i mreža.

Nedostatak građanskog angažmana, prema ispitanicima iz fokus grupa možda se također direktno odnosi na nedostatak društvenog povjerenja u BiH. Prema ispitanicima, generalno nepovjerenje u vezi s udruženjima i organizacijama rezultira u tome da „brojni građani BiH“ imaju „veoma negativno mišljenje o organizacijama civilnog društva“:

... na to se naravno nadovezuje i taj neki generalni manjak povjerenja u bilo koga i u bilo šta i taj neki poprilično ... ružan imidž koji cijeli NVO sektor ima u Bosni i Hercegovini. A to je da samo uzimaju novce od nekih stranaca, i tu se sve završava, i niko ništa suštinski ne uspijeva da promjeni (predstavnik organizacije civilnog društva, Sarajevo)

Učesnici diskusije u fokus grupama su govorili i o pesimizmu i apatiji s kojom se susreću u svome radu:

Nekad razmišljam zašto ljudi nisu upoznati, zato što ih ne interesuje. ... Jednostavno zato što žive takvim životom gdje su oni u potpunosti opterećeni svojim ličnim problemima i fokusirani samo na rješavanje svoje egzistencije. (predstavnik organizacije civilnog društva, Sarajevo)

I konačno, tu su i drugi, daleko više prozaični problemi s kojima se suočavaju organizacije civilnog društva u BiH. Pored ovih pitanja koja se odnose na „svijest javnosti“ učesnici fokus grupa se suočavaju i sa finansijskim teškoćama u smislu vlastite dugoročne održivosti.

Pitanje građanskog sudjelovanja je postavljeno i u drugim fokus grupama provedenim u okviru istraživanja za potrebe ovog izvještaja, te je zanimljivo suprotstaviti neke od stečenih dojmova sa dojmovima učesnika fokus grupa sa predstavnicima organizacija civilnog društva. Tako je npr. pitanje sudjelovanja postavljeno u okviru fokus grupe koja je okupila mlade ljude od kojih većina nikada nije bila dijelom aktivne organizacije civilnog društva.¹³¹ Učesnici su izrazili stavove kojima dovode u pitanje nezavisnost organizacija civilnog društva, stepen u kojemu su one pod političkim utjecajem, te stepen u kojemu su zaista u stanju kritizirati vladajuće strukture bez da trpe posljedice:

Pa ja mislim, ja smatram da većina tih nevladinih organizacija nije nevladina, ono mislim. (muškarac, traži posao u inostranstvu, 24 godine)

Ispitanici u fokus grupi koja se sastojala od nezaposlenih žena je također izrazila zabrinutost – stav da su organizacije civilnog društva često po svojoj prirodi veoma politične. Ispitanici su, pored toga izrazili ambivalentno mišljenje o vrijednosti dobrovoljnog rada i članstva u civilnim organizacijama u svrhu pronalazjenja posla:

Bila sam član u više nevladinih organizacija, ali sam radila samo u tom nevladinom sektoru. A kad dođeš na intervju za posao, to samo tako lijepo izgleda da imaš tu neke tako vještine, ali! ... (žena, nezaposlena, 21 godina).

VOLONTERSTVO

Istraživanje o društvenom kapitalu koje smo proveli je procjenjivalo i stepen volonterskog rada u zemlji.¹³² Utvrdili smo da je prošle godine volontiralo manje od jednog u svakih dvadeset ispitanika – svega 4,5% osoba iz uzorka su navele da su bile na zvaničan i organiziran način uključene u volonterski rad tokom proteklih 12 mjeseci.¹³³ Ispitanici su ispitivani jesu li obavljali poslove besplatno, po svom vlastitom izboru, za koji nisu dobivali redovnu platu odnosno naknadu. Dali smo primjer pružanja usluga djeci ili starijim osobama, distribuiranje informacija ili pomaganje u organizaciji posebnog događaja, sajma ili festivala – kako bismo obuhvatili višestruke aspekte i oblike dobrovoljnog rada. Utvrdili smo da je stepen formalnog i organiziranog volonterstva u BiH čak i niži od stope članstva u udruženjima.

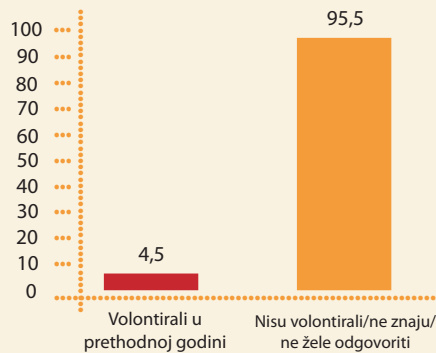
Kada smo se osvrnuli na to ko su osobe koje službeno volontiraju u BiH, podaci iz istraživanja su nam ukazali da nema razlike prema statusu u smislu zaposlenosti. Nekih polovina volontera su zaposleni, a njih oko pola nisu. Analiza logističke regresije vjerovatnoće da je neka osoba volontirala tokom proteklih dvanaest mjeseci ukazuje da, kako se povećava dob, opada vjerovatnoća da je neka osoba volonterski radila tokom protekle godine (tabela A3.7 u Aneksu 3). Predstavnici civilnog društva koji su sudjelovali u kvalitativnim diskusijama u fokus grupama naveli su da su, premda učestvuju ljudi svih doba, volonteri uglavnom mlade osobe, npr. studenti ili srednjoškolci. Analiza podataka iz ankete također pokazuje da su izgledi da neka osoba radi volonterski manji među ruralnim stanovništvom nego među urbanim.¹³⁴

¹³¹ Većina učesnika nisu niti su ikada bili aktivni u nekom udruženju ili organizaciji civilnog društva. Drugi su pak bili članovi određenih građanskih udruženja, ali su ih u međuvremenu napustili, te je svega jedan ispitanik još aktivan na ovome planu.

¹³² U pogledu zakonskog okvira za dobrovoljni rad u BiH, u Republici Srpskoj je nedavno usvojen Zakon o volontiranju. Slični se zakoni pripremaju ili su u raspravi na entitetskom nivou u F BiH, te na državnom nivou.

¹³³ U svrhu ovog istraživanja, za volontere smatramo osobe koje su u proteklih 12 mjeseci redovno, često ili rijetko volontirali [pitanje V1, kodovi odgovora 2, 3, 4], odnosno ako su, čini se, uopće volontirali u proteklih 12 mjeseci

¹³⁴ Ovi su podaci prilično okvirni s obzirom da je uzorak ispitanika koji su volontirali toliko mali (n=72) te je potrebno dalje istraživanje kako bi se ovi trendovi identificirali na efektivniji način. Što se pak logističke regresije tiče, sažetak modela u Aneksu 3 iskazuje razmjere u kojima set odabranih varijabli objašnjava pojavu datog efekta (npr. volontiranje u protekloj godini) a nivo od 11.9% osigurava solidne osnove pouzdanosti predloženog modela

Grafikon 5.6 Udio volonterskog rada

Među onima koji su naveli da su volontirali, najčešći razlog koji su za to navodili bio je „da urade nešto dobro za zajednicu“ i „druženje, uživanje u aktivnostima i korištenje slobodnog vremena.“ Značajno je napomenuti da je jako malo ispitanika u ovoj grupi kao razlog volontiranja navelo „dobivanje posla.“

Pri tumačenju ovako niske razine volonterizma, potrebno je volonterizam, jednako kao i civilno društvo, promatrati na način na koji je on prethodno poiman u BiH. Volonterstvo se može shvaćati različito u bilo kojem kontekstu. Može se percipirati kroz spektar aktivnosti od zvaničnog, registriranog i priznatog volonterškog „rada“ u okviru zvanične organizacije do djelovanja u „duhu volonterstva“ što može podrazumijevati bilo kakav oblik neplaćenog „rada“ koji se realizira izvan bliskih društvenih veza date osobe (o čemu smo ispitanike također pitali u upitniku). Osim ove konceptualne nedorečenosti, sam pojam volonterstva – dakle dobrovoljnog rada u BiH je problematičan u odnosu na pojam neplaćenog rada iz predratne prošlosti zemlje.

Prema profesoru Husniji Kamberoviću, šefu Instituta za historiju na Univerzitetu u Sarajevu, pojam dobrovoljnog rada – volonterstva pogađa povezivanje sa nekadašnjim „radnim akcijama“, koje je organizirala država, a koje su prvi put uvedene krajem 1940-tih u Jugoslaviji, za realizaciju velikih infrastrukturnih projekata. Tijekom socijalističkog perioda, građani, uglavnom mladi, dobijali su poziv od države da učestvuju na ovim akcijama. Štaviše, škole su organizirale ljetnje radne akcije za svoje učenike, uključujući npr. akcije na čišćenju riječnih korita i obala, pomoć starijim osobama i druge vrste društvenih aktivnosti.¹³⁵ Ove velike akcije koje je organizirala država za

mnoge su ljude prva stvar koja im padne na pamet kada pomisle na dobrovoljni rad, dakle volonterstvo, te je njihovo mišljenje o volonterstvu obojeno njihovim uglom gledanja na prošli sistem. S druge strane, ideje dobrovoljnog rada kojim bi mladi ljudi stekli iskustvo i unaprijedili svoje izgleda za buduće zaposlenje npr. u BiH u najvećoj mjeri niti ne postoje.

Tako način na koji se ovaj termin koristi danas ima tendenciju povezivanja s negativnim konotacijama. Tako npr., kada su ispitanici iz fokus grupe koja je okupljala predstavnike civilnog društva upitani na koji način poimaju termin dobrovoljni rad – volonterstvo, naveli su da se „često vjeruje da je to rad bez naknade“ i „da ga se miješa sa stažiranjem“ ili praksom na fakultetima. Štaviše, sudionici su naveli da se nekada ono tumači i kao oblik eksploatacije.

Nadalje, formalni i organizirani dobrovoljni rad u BiH sprječava i činjenica da je jako malo zakonskih ili institucionalnih mehanizama kojima se definira, regulira i osigurava podrška onima koji se žele uključiti u zvaničan volonterški rad. U RS je u 2008. godini usvojen „Zakon o volontiranju“ kojim se uvode određena unapređenja u ovoj oblasti. Zakon „jasno definira šta predstavlja volonterški rad u neprofitnom i drugim sektorima, ublažavajući ranije prepreke u vezi sa zakonskim statusom volontera.“¹³⁶ U FBiH i Brčko distriktu dosad ne postoje slični zakoni, mada je u FBiH izrađen nacrt zakona sličan onome u RS.¹³⁷ Zakon u RS pokazuje značajan napredak u ovoj oblasti, premda nedostatak svijesti o ovom Zakonu i njegovim odredbama, kao i o različitim koristima od volontiranja predstavlja značajnu prepreku uspostavi aktivnog i prosperitetnog sektora civilnog društva u BiH.

Istraživanje za potrebe NHDR-a ima za cilj procijeniti nivo organiziranog dobrovoljnog rada – volonterstva u zemlji kao pojave koja ima potencijala za stimuliranje i stvaranje raznolikijih i otvorenih mreža te tako i inkluzivnijeg društvenog kapitala. Ako volonterstvo pak poimamo u njegovom širem značenju, kao npr. „izraz volje i mogućnosti ljudi da pomažu drugima i unaprijede vlastito društvo“,¹³⁸ tada iz drugog aspekta naših podataka može vidjeti da u BiH postoji značajan stepen altruističnog unutar društvenih mreža u BiH, i to ne samo među bliskim prijateljima i porodicom, nego i unutar širih grupa.

Istraživanjem smo ispitivali nivo recipročnog, uzajamnog ponašanja izvan okruženja porodice i bliskih prijatelja. Željeli smo utvrditi učestalost pomaganja ljudi drugim ljudima – izvan porodice – u svakodnevnim aktivnostima. Pitali smo:

¹³⁵ Intervju sa Husnijom Kamberovićem, 18. februar 2009., Institut za historiju, Dž. Kapitanović i K. Koutkova.

¹³⁶ Zakon o volontiranju u Republici Srpskoj, broj 01-1219/08, 17. juli 2008. godine. USAID (2009.), str. 73-79

¹³⁷ USAID (2009.), str. 73-79.

¹³⁸ Powell (2009.), str. 2.

U posljednja tri mjeseca, da li ste besplatno obavili bilo koju od sljedećih aktivnosti za rodbinu ili bliskog prijatelja?

Kuhanje, čišćenje, pranje veša, rad u bašti/vrtu, kupovinu namirnica ili druge rutinske poslove u domaćinstvu /kućanstvu

Čuvanje djece, briga o djeci ili nekom ko je bolestan ili slab

Pisanje pisama, prevođenje, ispunjavanje formulara, plaćanje računa ili prevoz nekoga

Pomaganje pri žetvi/vršidbi ili građenju

Nešto drugo? (Navedite šta!)

Da

Ne

Ne zna

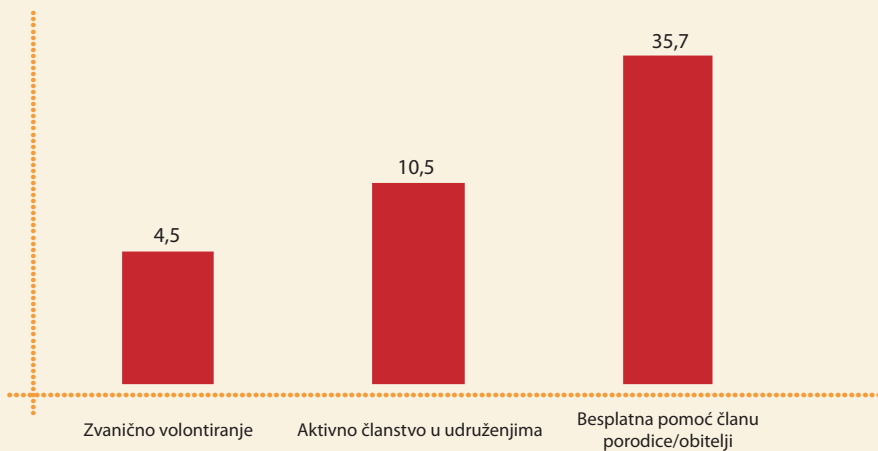
Ne želi odgovoriti

Prepreke volontiranju

Pored mjerenja nivoa zvaničnog i „prikrivenog“ volonterstva, naše je istraživanje nastojalo procijeniti predodžbe ljudi po pitanju prepreka za volonterski angažman. Nadamo se da ćemo, istražujući zašto je tako nepopularan, osigurati osnovu za odašiljanje djelotvornijih, usmjerenijih poruka o prednostima i dobitima volonterstva. Naredna tabela pokazuje prepreke koje su ispitanici najčešće navodili.

Glavni razlozi – prema generalnom mišljenju – su ti što ljudi nemaju vremena, činjenica da se taj posao ne plaća, te nepostojanje informacija o volontiranju u BiH. Znan je broj osoba pored toga sugerirao da nema dovoljno informacija o prednostima i dobitima volontiranja, što predstavlja i moguću polaznu tačku u smislu podizanja svijesti po ovom pitanju.

Grafikon 5.7 Zvanično volonterstvo naspram „pokrivenog“

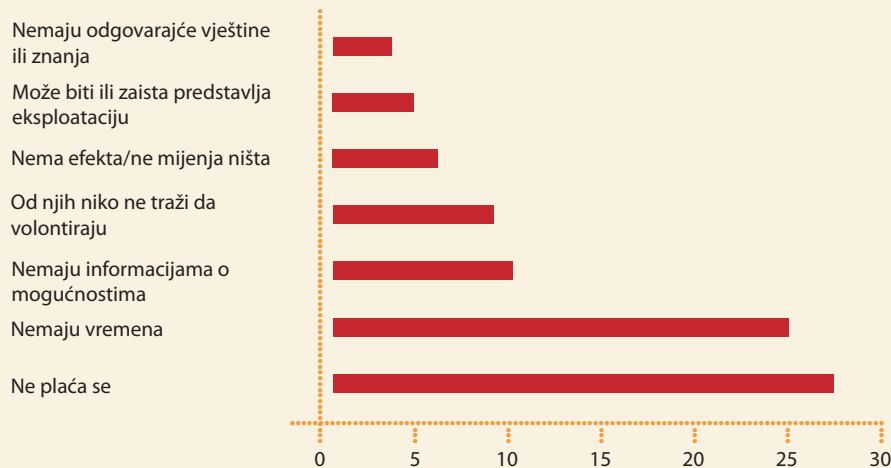


U skladu s datom definicijom, ove se aktivnosti mogu smatrati „pokrivenim volonterstvom“ – koje nije organizirano niti zvanično, ali kojim se ipak iskazuje ona vrsta altruističnog duha pomaganja drugome koju povezujemo s volonterstvom. One istovremeno predstavljaju ključnu komponentu one vrste recipročnog ponašanja od vitalne važnosti za društveni kapital. Rezultati koje smo dobili sugeriraju da u BiH generalno, oko trećine ljudi redovno pruža neku vrstu svakodnevne pomoći nekome ko im nije u rodu, niti im je blizak prijatelj. Ako podatke disagregiramo po entitetima, lokaciji (urbano ili ruralno područje), spolu ili dobi, vidimo da ne postoje značajnije razlike u nivou datih aktivnosti.

Ovakva, šira prisutnost „pokrivenog volonterstva“ pokazuje da u BiH postoje potencijali za veći stepen zvaničnog volontiranja.

Na osnovu nalaza provedenog istraživanja, učesnike fokus grupa o civilnom društvu smo pitali o nivou volonterizma, te slabostima u ovoj oblasti. Većina učesnika, u Sarajevu i u Banja Luci su naveli da u svojim aktivnostima angažiraju volontere, što ih čini pravim osobama da ovo pitanje prokomentiraju. Ispitanici su u svojim odgovorima istaknuli dobiti volonterstva po pojedinca, organizaciju i šire društvo. U smislu prepreka većem stepenu volonterških aktivnosti, predstavnici u fokus grupama su, kao glavne prepreke, između ostalog, spomenuli:

Volonterstvo podrazumjeva zaista jedan vrlo visok nivo svijesti. Taj čovjek mora biti svjestan da radi rad koji doprinosi njegovoj zajednici, a tek poslije toga on dobiva neku, da tako kažem, ličnu korist od toga. (predstavnik organizacije civilnog društva, Sarajevo)

Grafikon 5.8 Po Vašem mišljenju, šta predstavlja osnovni razlog zbog kojeg se ljudi u BiH ne uključuju u dobrovoljne - volonterske aktivnosti?

Učesnici su istaknuli važnost podsticajnog okruženja koje uključuje njegovo obuhvaćanje propisima, te institucionalizaciju – kako bi se volonterizam podstaknuo, ali i kako bi se onima koji volontiraju osigurala prava:

Također, što se tiče referenci, ljudi koji volontiraju stiču neko znanje i iskustvo koje u većini slučajeva ne mogu da steknu kroz formalno obrazovanje. Ili mogu svoje teoretsko obrazovanje ... da sprovedu u praksi. Zato zakonska regulativa jasno kaže da oni koji angažuju volontere moraju nakon izvjesnog vremena da daju potvrdu o volontiranju, ili da tačno navedu šta su volontirali, kakve edukacije su prošli i tako... (predstavnik organizacije civilnog društva, Banja Luka)

Spomenuli su i teškoće u pronalaženju volontera koje bi uključili u svoje aktivnosti:

...recimo mi već u tri-četiri navrata objavljujemo konkurs u kome nudimo poziciju volontera odnosno pripravnika, i imamo situaciju gdje se na taj konkurs, gdje je tom volonteru znači plaćen topli obrok i karta za prevoz, to je neki cirka iznos mjesečno od nekih 250 maraka... Vrlo mali broj ljudi se javi. (predstavnik organizacije civilnog društva, Sarajevo)

Međutim predstavnicima organizacija civilnog društva je značaj i korisnost volontiranja u drugim aspektima (u smislu profesionalnog usavršavanja npr.) bio potpuno jasan. Neki od njih su naveli da su zaprimali prijave u kojima se iskazuje interes za ovakav vid aktivnosti, ali su te prijave dolazile od ljudi izvan, a ne unutar zemlje:

Situacija je nako malo čini mi se specifična zato što nam se u nekom, procentualno izraženo negdje oko 90 posto ljudi koji nam se javljaju da bi volontiralo kod nas su ljudi sa strane, dakle stranci.... Iz inostranstva, jeste. I obično su to profil ljudi koji su mlađi negdje od 20 do 25 godina, koji su na završetku svojih studija. I to doživljavaju, volontiranje doživljavaju kao neku vrstu stručnog usavršavanja na na polju na kojem se edukuju. (predstavnik organizacije civilnog društva, Sarajevo)

Učesnici iz organizacija civilnog društva stoga jasno poimaju koristi od većeg stepena zvaničnog volonterstva u BiH, a istovremeno su svjesni prepreka koje su u tom smislu danas prisutne.

POLITIČKO SUDJELOVANJE

Nivo sudjelovanja u sferi politike je također važan pokazatelj inkluzivnog društvenog kapitala. Političko učešće je povezano sa poboljšanjem društvenog položaja (osnaživanjem) koje je važan sastojak onih vrsta kolektivnog djelovanja koje mogu biti korisne po društvo. Osnaživanje je jedan od ključnih elemenata humanog razvoja.

Kao indikator interesa za politiku, od naših 1,554 ispitanika u dobi od 18 godina i starijih, njih 88,9% navelo je da su registrirani za glasanje, a 77,1% reklo je da je glasalo na lokalnim izborima u oktobru 2008. godine. Ovo je nedvojbeno značajan procenat i ukazuje na visok stepen interesa za demokratske procese. Što se ove grupe tiče, možemo reći da je registracija birača prisutna gotovo podjednako u oba

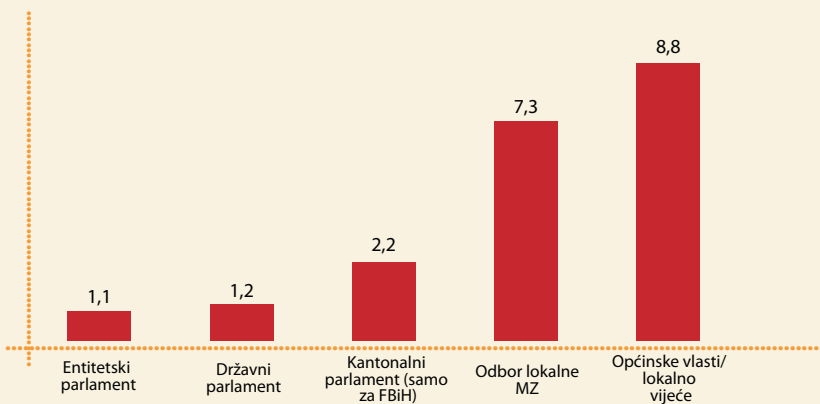
entiteta, u urbanim i ruralnim područjima i među ljudima sa različitim primanjima. Kao i mnoge druge karakteristike društvenog kapitala, postoji nekoliko razlika duž ovih podjela koje se obično povezuju sa društvenom sferom u BiH. Naša analiza pak pokazuje da nivo obrazovanja utiče na registriranje birača. Ispitanici sa nižim nivoom obrazovanja su daleko rjeđe navodili da su registrirani za glasanje od onih koji imaju završeno više obrazovanje. Pored toga je prisutna i blaga razlika među polovima kad je u pitanju registracija birača - u našem uzorku je više muškaraca nego žena izjavilo da su se registrirali za glasanje.

To je međutim najviše što nam registracija birača može reći u smislu nivoa participacije, te je stoga kao indikacija, prilično pasivna. Drugo mjerilo participacije i osnaživanja je stepen do kojeg ljudi kontaktiraju svoje predstavnike u vlasti u vezi sa različitim pitanjima. Takva su mjerenja i drugdje uobičajena u procjeni društvenog kapitala i ukazuju nam na stepen

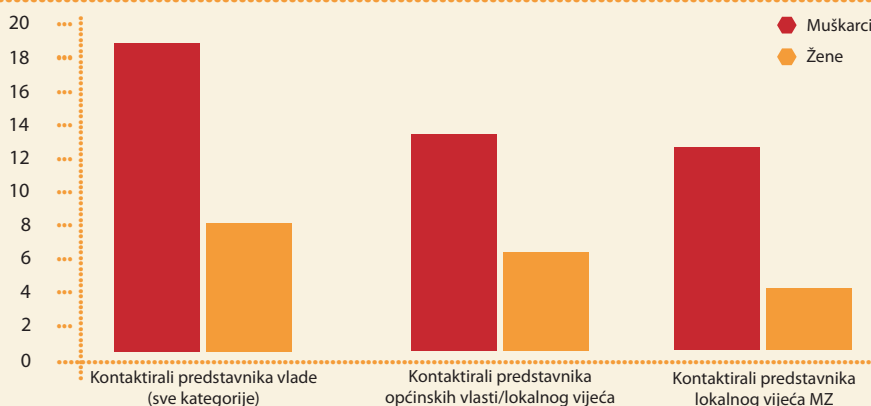
do kojeg se ljudi obraćaju svojim izabranim predstavnicima sa svojim problemima i pitanjima. U isto vrijeme, ovo mjerilo ilustrira nivo povjerenja ljudi u vlastite izabrane predstavnike na različitim nivoima. Može se međutim gledati i obratno - u kojoj su mjeri izabrani predstavnici dostupni svojim biračima.

Ispitanici su u istraživanju pitani da li su kontaktirali ikoga iz vlasti, na bilo kojem nivou po bilo kojem pitanju u posljednjih 12 mjeseci. Stope su bile prilično niske, sa otprilike samo jednom od osam osoba koja je kontaktirala dužnosnika vlasti u prethodnoj godini. Oni koji su kontaktirali nekog od dužnosnika - iz bilo kojeg razloga - učinili su to gotovo isključivo na lokalnom nivou. Znatno veći broj ljudi je kontaktirao predstavnike u općinskim vlastima ili mjesnoj zajednici, nego na kantonalnom, entitetskom ili državnom nivou. Većina kontakata je bila vezana za radna mjesta, „privatne razloge“ ili dobijanje informacije.

Grafikon 5.9 Broj ljudi koji su u posljednjih 12 mjeseci kontaktirali predstavnike vlasti (u procentima od cijelog uzorka)



Grafikon 5.10 Odnos muškaraca i žena koji su kontaktirali predstavnike vlasti u proteklih 12 mjeseci



Takve kontakte je međutim teško ocijeniti, u smislu njihovog kapaciteta da ojačaju inkluzivni društveni kapital. Korištenje ličnih veza za vlastitu korist, posebno od strane onih koji su na pozicijama u vlasti, prožima društvo u BiH, o čemu govorimo u sljedećem poglavlju. Kao takvo, u jednu ruku, kontaktiranje političara može predstavljati određeni nivo osnaživanja, uzevši u obzir spektar razloga zbog koji ljudi koriste svoje političke veze; ali ono ne mora nužno voditi ka većem stepenu jednakosti.

Kako se vidi na slici 5.10, postoji značajan disparitet između muškaraca i žena kad je u pitanju kontakt sa lokalnim vlastima. Među onima koji su kontaktirali bilo koji nivo vlasti dva i po puta je veći broj muškaraca nego žena. Ovakav je trend evidentan i na nivoima na kojima najveći broj ljudi kontaktira vlasti, a to su općinske vlasti i odbori mjesnih zajednica. Najednakost u političkom sudjelovanju i osnaženosti položaja između muškaraca i žena u BiH je značajno pitanje već neko vrijeme. Prisutno je na svim nivoima, od kontakta građana sa izabranim dužnosnicima, do učešća žena u parlamentima i političkim partijama. U okvirima političkih partija, veoma je malo žena koje su politički lideri u BiH, i žene čine manjinu u stranačkim tijelima i organima. Nekoliko političkih partija se u svojim službenim dokumentima i principima bavilo pitanjima nejednakosti spolova. U Parlamentarnoj skupštini BiH, samo su 4 žene od 42 poslanika u Predstavničkom domu, a u Domu naroda su samo 2 žene od 15 delegata.¹³⁹ Za ovaj smo izvještaj, izračunali i mjerilo osnaživanja spolova (GEM). GEM je mjerilo učinka u smislu mogućnosti da pojedinac prakticira moć i utiče na svoju situaciju i okruženje. Za BiH smo izračunali da je u 2008. godini GEM iznosio 0,54, što sugerira da je neophodno napraviti značajan napredak u smislu osnaženosti položaja žena u državi.

Kod izvršne je vlasti vidljivo da u Vijeću ministara niti jedno od ministarskih mjesta ne zauzimaju žene, svega dvije su zamjenice ministra, a jedna sekretarka ministarstva.¹⁴⁰ Premda je u određenim institucijama došlo do poboljšanja skorijih godina u smislu zastupljenosti žena (na primjer, trenutno su 63% sudaca žene, kao i gotovo polovina tužilaca), još uvijek su vidljivi dokazi o institucionalnim „staklenim plafonima“, pri čemu postoji tendencija da najviše pozicije u smislu moći i autoriteta zauzimaju muškarci. Takav je slučaj sa položajima predsjednika sudova i glavnih tužilaca, među kojima je muškaraca skoro dva puta više nego žena.¹⁴¹

Nivo političkog sudjelovanja je također bio jedna od tema za diskusiju u fokus grupama. U okvirima ovih

rasprava političko je sudjelovanje povezivano sa priključivanjem političkoj stranci kako bi se stvorile veze koje se mogu iskoristiti na isključujuće, dakle ekskluzivne načine. Kao takav, pojam političkog sudjelovanja ima tendenciju negativne umjesto pozitivne konotacije koja bi se odnosila na unapređenje društvenog položaja, odnosno osnaživanje. U tom se smislu ono povezuje s onim vrstama društvenih veza koje obrađujemo u narednom poglavlju koje predstavljaju isključujući društveni kapital, a čiju dinamiku ovdje ilustriramo mišljenjem jednog od sudionika fokus grupe:

... Prije nekoliko mjeseci moj rođak je završio fakultet u roku. Nije mog'o naći pos'o, nego su mu rekli: „Učlani se u neku stranku“. Učlanio se, i post'o šef nekog odjela u Općini odmah. (žena, nezaposlena, studentica, 21 godina)

Tako su učesnici fokus grupa sugerirali da ukoliko neko nije član vladajuće političke stranke, političko sudjelovanje nije od neke koristi. Nadalje, neki od ispitanika su naveli da je kontakt sa političarima i „političko“ ponašanje bilo od veće lične koristi nego od koristi za zajednicu.

ZAKLJUČCI

Rezultati našeg istraživanja pokazuju da bi, kako bi bile djelotvorne, inicijative usmjerene na stvaranje raznolikih, heterogenih mreža ili inkluzivnog društvenog kapitala u obzir trebalo uzeti historijsko naslijeđe. Civilno društvo i volonterstvo i dalje su ostaci iz prošlosti koji utiču na način na koji ih se danas percipira i poima. Socijalistički je period uključivao donekle artifičijelan, te od najvišeg nivoa naniže usmjeren pristup članstvu u udruženjima, što je doprinijelo trenutnom nepovjerenju u ovakva nastojanja. To pak treba uzeti u obzir pri pripremi mjera kojima bi se stvorilo okruženje koje bi bilo poticajno po civilno društvo. Najbolji način da se podrži veće građansko i političko sudjelovanje bilo bi, kako se sugerira, pružanje pomoći inicijativama koje podrazumijevaju pristup od najnižeg ka višim nivoima.

Istovremeno, uprkos niskoj stopi zvaničnog članstva ili volonterstva, naše je istraživanje utvrdilo postojanje daleko prisutnijeg „prikrivenog volonterstva.“ Pristup takvog široko rasprostranjenog altruističnog duha ilustrira trajnu snagu i buduće potencijale bh. društva.

Kako je već navedeno, posebno u vezi s pristupom položajima koji nose moć i autoritet (spajajući dru-

¹³⁹ Džumhur (2008.). Prezentacija obuhvata činjenica i brojki koje se odnose na političku participaciju žena u vlasti na svim nivoima u BiH. Neke od podataka je ažurirala Klelija Balta, gender analitičarka UNDP BiH.

¹⁴⁰ Džumhur (2008.). Značajan napredak predstavlja činjenica da je jedan od državnih ombudsmena za ljudska prava žena.

¹⁴¹ Značajan napredak predstavlja činjenica da je jedan od državnih ombudsmena za ljudska prava žena.

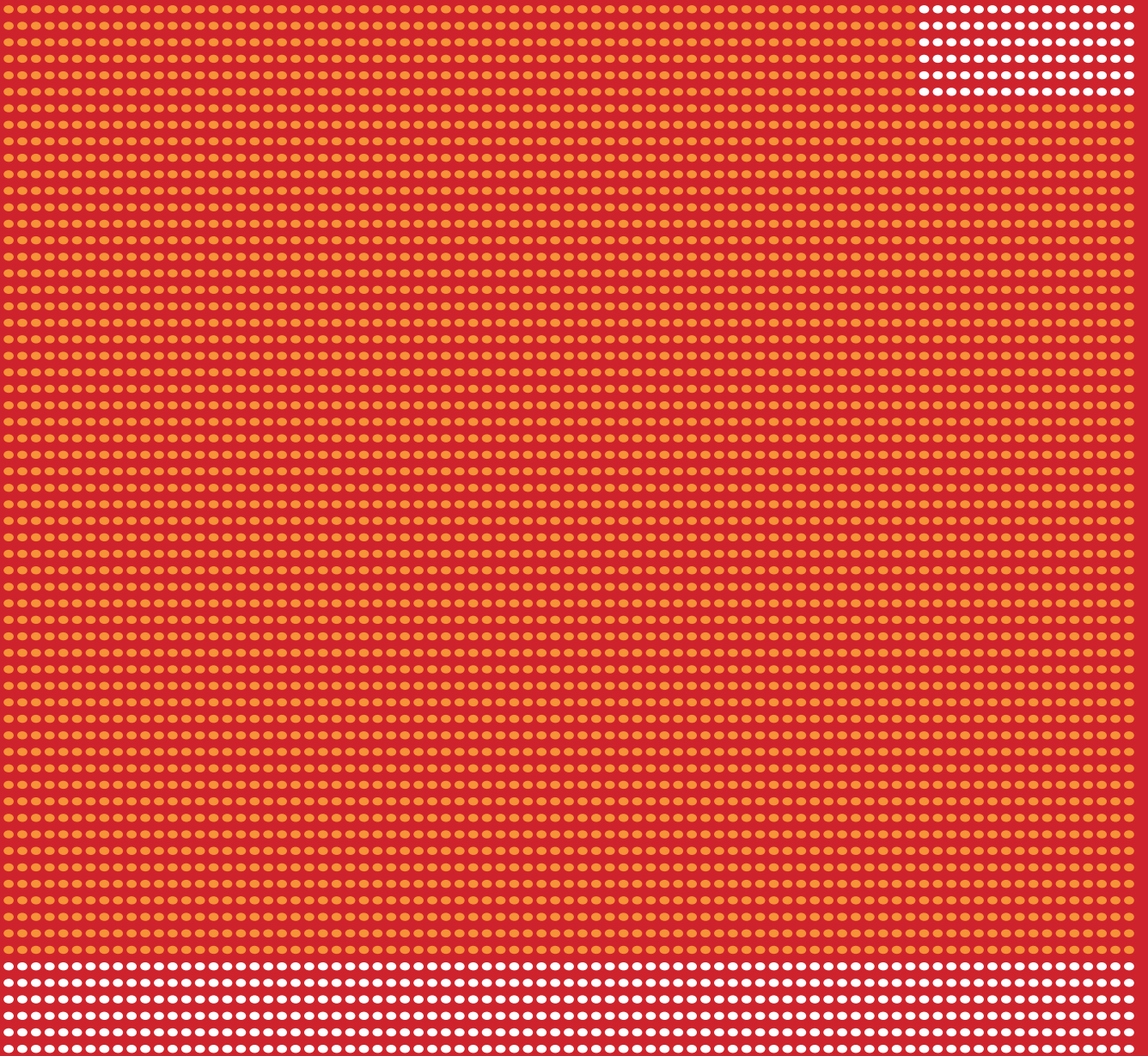
štveni kapital) , kao i u važnim recipročnim odnosima, njegovanje društvenih veza bi u obzir trebalo uzimati gdje i na koji način određene društvene veze mogu djelovati negativno, isključujući određene osobe, a osiguravajući nezaslužene privilegije dru-

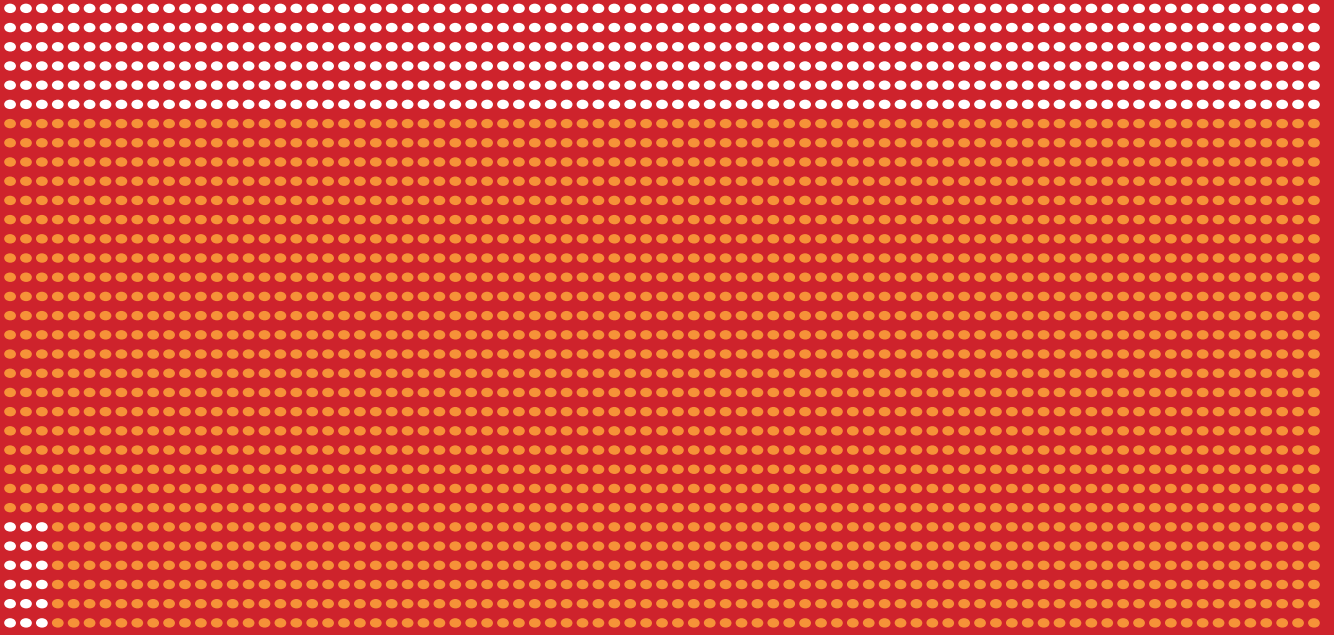
gima, jačajući tako neravnopravnost. Neke oblike takvih društvenih veza smo nazvali „isključujućim društvenim kapitalom“, a analizom ovog oblika društvenog kapitala bavimo se u narednom poglavlju.

Isključivi društveni kapital:
štela i lične veze



6





6

Isključivi društveni kapital: štela i lične veze

Neformalne društvene mreže i veze predstavljaju značajan resurs na koji se ljudi pozivaju u teškim ili vremenima potrebe. Kada one međutim prerastu u zatvorene, elitističke i isključive mreže, mogu se iskoristiti i na način kojim se stvaraju i umnožavaju nejednakosti. Za razliku od prethodnog poglavlja, ovo poglavlje istražuje negativnu stranu društvenih veza. Kroz prizmu „štela“, kolokvijalnog lokalnog izraza koji označava oblik nepotizma koji se često zasniva na porodičnim vezama, analiziramo načine na koje posjedovanje određenih veza omogućava veći pristup uslugama u BiH na način koji doprinosi širenju jačanju društvene isključenosti.

ŠTELA, (NA)ŠTELITI, IMATI ŠTELU

Imenica *štela* i glagoli *šteliti* i *našteliti*, te *imati štelu* su kolokvijalni izrazi. Ove riječi porijeklo vuku od njemačke riječi *stellen*, koja znači „postaviti, namjestiti nešto“, a u kolokvijalnom bosanskom (te koliko ja znam i u hrvatskom i srpskom), označavaju „namještaljku“ ili „vezu“, te se tako primarno značenje njemačkog glagola koristi metaforički. Riječ je u kolokvijalnom govoru prisutna još iz vremena socijalizma. Reći da neko ima *štelu* za upis na fakultet ili za posao znači a ta osoba ima vezu te da je potencijalno natjecanje „namješteno“. Ova riječ označava i osobu koja je (nekome) *štela*, odnosno „veza“ („On mi je bio *štela* za posao/bolnicu/kredit u banci“). Premda riječ *štela* i druge riječi istog porijekla imaju negativne konotacije, u kolokvijalnom žargonu one mogu imati i više šaljivo značenje, pa se tako npr. „*našteli* mi ga/je“ (=namjesti mi ga/je) – koristi i u smislu „organiziraj da se upoznam s tim momkom“. Riječ *štela* i njene izvedenice imaju daleko manje negativnu konotaciju od riječi „korupcija“: one su „mekše“ i u većoj mjeri povezane s privatnim nego s javnim diskursom, premda su i u javnom diskursu sve uobičajenije.

prof. dr. Marina Katnić-Bakaršić, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Štela se dakle odnosi na namjerno „namještanje – stvaranje“ situacije u kojoj lične veze mogu proizvesti koristi do kojih inače ne bi došlo. Odnos *štela* između dvoje ljudi djeluje po principu nepisanog ugovora značajne snage i uključuje obavezu koja može ali i ne mora biti finansijske prirode. Prevalenca ove pojave,

koja često proizlazi iz neposrednih društvenih veza predstavlja značajnu komponentu u našoj ocjeni korištenja društvenih veza u BiH.

Rezultati kako kvantitativnog tako i kvalitativnog istraživanja koje smo proveli pokazuju da je korištenje *štela* široko rasprostranjeno kroz sve slojeve društva i prisutno u većini odnosa među ljudima i pružaocima usluga u BiH. U upitniku je procjenjivan značaj *štela* u svakodnevnom životu u BiH u smislu stepena u kojem ljudi vjeruju da je pristup uslugama uvijek ili moguć isključivo na osnovu *štela*. Skoro svi ispitanici u istraživanju vjeruju da je za dobivanje širokog spektra osnovnih usluga, uključujući i pristup obrazovanju, zaposlenju i kvalitetnijoj zdravstvenoj zaštiti potrebna *štela*. Prema mišljenju većine onih koje smo intervjuirali, *štela* može biti od koristi i kod dobivanja zvaničnih dokumenata i kod realizacije formalnih procedura.

Kako bi se stekao dublji uvid u interakcije uključene u korištenje *štela* organizirali smo dvije diskusije u okviru fokus grupa. Istraživanje koje smo proveli u okviru fokus grupa pokazalo je načine na koji ovo vjerovanje stvara i jača isključujuće i zatvorene veze, smanjujući mogućnosti i prilike za humani razvoj te djelujući demotivirajuće na traganje za širim mogućnostima. Korištenje *štela*, stoga ne samo da ograničava pristup i stvara nejednakosti nego i značajno pogoršava društveni položaj (obesnažuje) pojedince. Tako rezultati kako kvantitativnog istraživanja tako i diskusije u fokus grupama u vezi sa *štelom* ukazuju na istu kao na visoko prevalentan oblik isključujućeg društvenog kapitala u BiH, odnosno nešto što slabi humani razvoj u zemlji.

Klijentelizam, nepotizam i štela

Kako smo spomenuli ranije, društveni kapital se manifestira kako na pozitivne tako i negativne načine. U smislu negativne dinamike unutar društvenih veza, ovi negativni načini mogu uključivati npr. tendenciju isključivanja autsajdera, da postavlja pretjerane zahtjeve u odnosu na svoje članove ili da im ograničava slobodu kretanja, govora ili postupanja.¹⁴² Tako npr. snažne, patrijarhalne veze mogu podrazumijevati

¹⁴² Portes (1998), pp.1-24.

značajna ograničenja u smislu mogućnosti i izbora koji imaju ženski članovi određene porodice. Slično tome, predrasude zasnovane na navodnoj superiornosti vlastite etničke, nacionalne ili vjerske skupine mogu osobe sprečavati da stupaju u interakcije s drugim osobama drugačijeg porijekla. Premda određenim društvenim grupama mogu naštetiti rivalitet i nasilje spram i od drugih, i inače naizgled bezopasne grupe mogu imati negativan utjecaj na svoje članove, kada grupna dinamika grupu izolira od tokova informacija, kritičkog promišljanja i inovacija.¹⁴³

Štela, kako je opisana u tekstu iznad, predstavlja manifestaciju negativne dinamike unutar društvenih mreža. To ni u kom slučaju nije pojava prisutna samo u BiH. Postoji niz drugih termina i pojmova koji se mogu povezati s pojmom *štela* i koji nam mogu pomoći da razumijemo način na koji ona djeluje. Posebno korisni u tom smislu su pojmovi klijentelizma i nepotizma. Klijentelizam se odnosi na oblik društvenog organiziranja koji karakteriziraju odnosi „pokrovitelj-klijent“. Relativno moćni i bogati „pokrovitelji“ obećavaju da će relativno siromašnim „klijentima“ bez moći osigurati poslove, zaštitu, infrastrukturu i druge koristi u zamjenu za različite oblike vjernosti. Ovi su odnosi uglavnom eksploatirajući, te često rezultiraju trajnom zaduženošću klijenta.¹⁴⁴ Stoga klijentelistički odnosi često pretpostavljaju korupciju i doprinose neravnopravnim odnosima moći u datome društvu. Nepotizam – pojam koji je daleko poznatiji označava one oblike favorizma koji se zasnivaju na porodičnim vezama.

Ovdje je korisno pojasniti i pojam familizma. Familističke veze karakteriziraju, po Fukuyami, snažni odnosi povjerenja spram porodice i bliskih prijatelja.¹⁴⁵ Familističke mreže obično pokazuju nizak stepen povjerenja spram stranaca i „drugih“. Kako smo pokazali u trećem poglavlju, takve su vrste generalnih karakteristika uobičajene u društvenim mrežama u BiH: izuzetno visok stepen povjerenja u porodicu i nizak stepen povjerenja prema „strancima“. Ogromna je većina ispitanika našeg istraživanja navela da najprije i najviše vjeruju svojoj porodici, potom svojim bliskim prijateljima pa potom komšijama. Nakon ove tri kategorije, nivo povjerenja značajno pada kada se radi o drugim osobama koje „ne poznaju“, osobama koje su iste nacionalnosti, različite nacionalnosti ili različitog stila života. Familistički su odnosi posebno problematični zbog činjenice da su lični interesi pojedinaca podređeni interesima porodice. Familizam je usko povezan s nepotizmom u tom smislu što osigurava osnovu za vrstu pokroviteljstva ili favoriziranja koje se pokazuje onima najbližima sebi: Najvažnija je i prije svega dolazi porodica, a zatim se u koncentričnim krugovima širi dalje.

Lokalni pojam *štela* obuhvata oblik nepotizma koji je u vezi s klijentelizmom; podrazumijeva pokroviteljske odnose koji se zasnivaju na zaduženosti, a izgrađuju se, prije svega na društvenim vezama ostvarenim zahvaljujući porodičnim. Tako bismo *štelu* mogli protumačiti kao specifičan oblik nepotizma koji ima dinamiku klijentelizma i korijene u familizmu.

Korištenje *štele* u BiH je u direktnoj vezi sa ocjenom društvenog kapitala na mikro-nivou datoj u drugom poglavlju. Kako se navodi u drugom poglavlju, kada su različite mreže sastavljene od velikog broja slabijih veza, odnosi među pojedincima mogu osigurati osnovu za bolje tokove informacija čime se doprinosi razvoju ljudskih resursa i inovacija. Kao takvi, mogu osigurati pozitivan doprinos humanom razvoju. Kada su društvene mreže zatvorene i „čvrsto se drže“ s druge strane te se zasnivaju na vezama koje se sa stoje od navodne sličnosti, individualne koristi – poput onih koje se zasnivaju na *šteli* – ne moraju doprinositi većem dobru te umjesto toga funkcioniranje takvih mreža djeluje negativno na humani razvoj.

Društvena dinamika kroja proizlazi iz korištenja *štela* stvara i jača zatvorene i isključive društvene mreže od kojih koristi imaju samo članovi tih mreža, na štetu drugih. Tamo gdje interakcije zasnovane na *šteli* podrazumijevaju i direktne finansijske isplate, oni koji ne mogu priuštiti da ih plate bivaju automatski isključeni. *Štela* je stoga instrument prodora kroz institucije i strukture u BiH koji se ne zasniva na zaslugama. Različite upotrebe pojma *štela* u svakodnevnom govoru, kako je precizno formulisano u rezultatima diskusija u fokus grupama, sugerira da ovaj pojam obuhvata spektar različitih oblika ponašanja od manjih usluga i oblika pomoći do daleko očitijih oblika podmićivanja i korupcije. I doista, s jedne strane *štela* pomalo liči nečemu što se drugdje – s prilično pozitivnom konotacijom – naziva „networkingom“, dok se u isto vrijeme isti naziv koristi za praksu koja podrazumijeva plaćanje mita. U opis *štele* u BiH, potpada i korištenje ličnih veza za upisivanje na fakultete, traženje kvalitetnije zdravstvene zaštite, dobivanje posla ili zvaničnih dokumenata, čime se u ovim uslugama stvara nejednak pristup svima. Nepostojanje primjene transparentnih postupaka zasnovanih na zaslugama i kvalifikacijama u mnogim od ovih oblasti stvara situaciju u kojoj je za većinu ljudi teško ne tražiti i ne koristiti *štelu* i povećava pritisak na ljude da to i rade.

Predodžbe o *šteli*

U upitniku smo postavljali direktna i indirektna pitanja koja se odnose na korištenje *štela*. Glavno pitanje koje je u tom smislu postavljano procjenjuje opći značaj *štele*:

¹⁴³ Fukuyama (2002), str. 23-37.

¹⁴⁴ Lemarchand (1972), str. 149-178.

¹⁴⁵ Fukuyama (2002), str. 23-37.

Po Vašem mišljenju, koliko je korisno imati „štela“ da biste dobili posao, kvalitetniju zdravstvenu zaštitu, pristup obrazovanju, pristup vlastima – institucijama (poput policije i pravosuđa) te za dobivanje vize?

Pored toga, indirektno smo procjenjivali i ulogu štela u nalaženju posla ispitujući učesnike istraživanja u kojoj su mjeri njihove vlastite metode traženja posla uključivale raspitivanje kod „članova porodice i rodbine“, „bliskih prijatelja“ i „poznanika“ npr. Uzimajući u obzir tvrdoglavo visoke stope nezaposlenosti u BiH i slabosti biroa za zapošljavanje ovo je oblast u kojoj je utjecaj štela posebno štetan. Ispitanici su pitani i o stepenu u kojem vjeruju da je za dobivanje zdravstvenih usluga neophodno platiti mito.

Rezultati koji se odnose na važnost štela su zapanjujući. Gotovo 95% ispitanika je navelo da posjedovanje štela uvijek ili povremeno korisno za dobijanje

posla, viza, zdravstvenih usluga, itd. Tabela 6.1 u tekstu ispod daje pregled navedenih rezultata. Najviši dobijeni rezultat se odnosio na dobivanje posla - 85,7% ispitanika je navelo da je štela uvijek korisna u tu svrhu. Veoma je malo ljudi navelo da štela nikada nije od koristi.

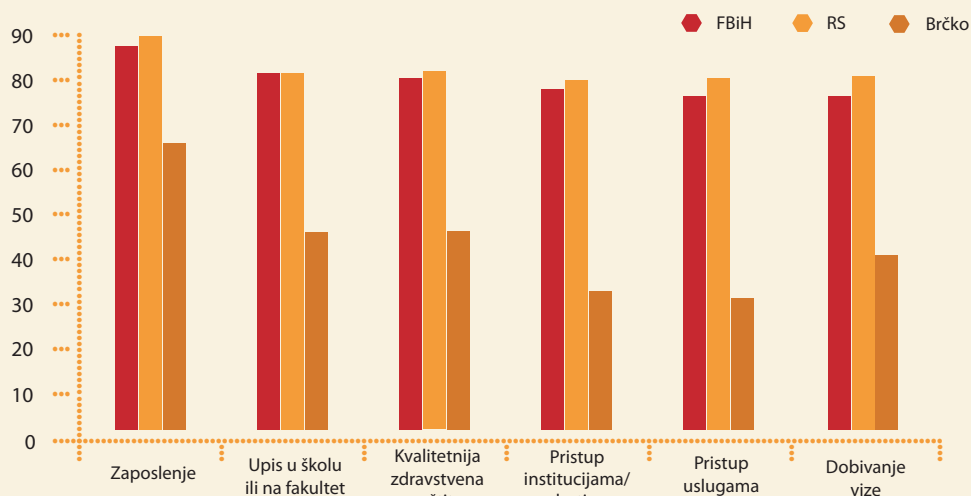
Premda su gotovo svi intervjuirani naveli da pristup uslugama izuzetno ovisi o društvenim vezama određene osobe, istraživanje je pokazalo određene manje razlike u odgovorima među ispitanicima iz različitih dobnih grupa te administrativnih regija u BiH.

Generalno govoreći, mlađi ljudi vjeruju da su lične veze važnije za pristupanje uslugama nego stariji, što sugerira zabrinjavajući budući trend, posebno uzimajući u obzir veliki broj mladih ljudi koji su trenutno nezaposleni te široko rasprostranjenu percepciju da su za dobijanje posla potrebne veze. Kada podatke

Tabela 6.1 Korist od štela za dobijanje...

Štela je korisna za dobijanje...	Posla	Upisa u školu ili na fakultet	Kvalitetniju zdravstvenu uslugu	Pristup vlastima	Pristup uslugama	Dobivanje vize
Uvijek od koristi	85,7	80,1	79,4	76,9	75,1	74,6
Ponekad od koristi	8,0	10,7	12,8	14,1	14,4	13,4
Povremeno od koristi	1,2	2,2	2,8	3,1	4,6	4,0
Nikad nije od koristi	1,5	2,0	1,3	1,4	1,5	2,1
Ne znaju/ne žele odgovoriti	3,5	4,9	3,7	4,5	4,4	5,8

Grafikon 6.1 Vjerovanje da je štela uvijek korisna po entitetima/Brčko distriktu



podijelimo po entitetima, čini se da je nivo značaja *štela* otprilike isti u oba entiteta; zanimljiva je međutim razlika koja se odnosi na Brčko distrikt- administrativnu regiju s drugačijom strukturom od dvaju entiteta. Kako pokazuje grafikon 6.1, ispitanici u Brčko distriktu čini se znatno manje vjeruju u korist od *štela* nego je to slučaj u dva entiteta. Razlika između Brčko distrikta i entiteta je nešto što bi se moglo obraditi u daljim istraživanjima.¹⁴⁶ Kada se pak rezultati podijele po kantonima u FBiH te administrativnim regijama u RS, vidljivo je više statistički značajnih razlika.

Grafikon 6.2 prikazuje predodžbu da je *štela* uvijek od koristi, podijeljenu po nekim od regija unutar zemlje i ističe činjenicu da u nekim mjestima 100% ispitanika ima ovakvo mišljenje. U tom je smislu takav odgovor od 88,8% ispitanika u Kantonu Sarajevo znatno niži nego u mnogim drugim dijelovima zemlje.

Jedina druga značajna demografska karakteristika ispitanika koja je utjecala na njihovo mišljenje o *šteli* u našoj analizi bio je njihov status u pogledu zaposlenja. Oni koji su za sebe naveli da su nezaposleni su u većoj mjeri bili uvjereni da im je potrebna *štela* od onih koji su imali posao. U daljem tekstu detaljnije razmatramo odnos između *štela* i metoda traženja posla.

Rezultati diskusija u fokus grupama

Pored ocjenjivanja stepena u kojem ljudi vjeruju da društvene veze pojedinca određuju pristup uslugama, održali smo i dvije fokus grupe kako bismo konkretnije istražili što ljudi misle sastavu ovih veza i kakva su njihova osjećanja prema korištenju *štela*. Fokus grupe su održane u Banja Luci i Sarajevu. Učesnici su odabrani iz spektra kategorija u odnosu na dob, nivo obrazovanja i prihode, a obje grupe su bile i rodno izbalansirane. Korišten je upitnik za sudjelovanje u kojem su prezentirana različita mišljenja o

Grafikon 6.2 Štela je uvijek ili ponekad od koristi, po regijama¹⁴⁷

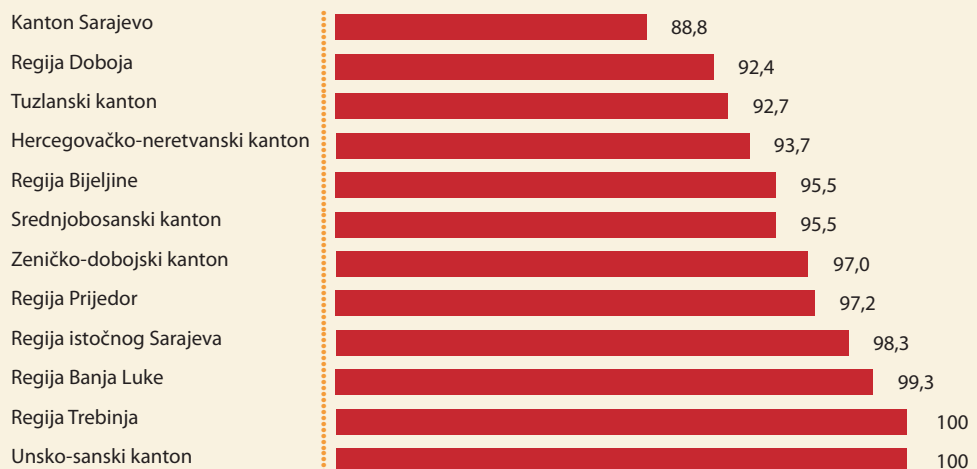


Tabela 6.2 Predodžbe o koristi od *štela* prema statusu u smislu zaposlenja

Štela je uvijek korisna za dobivanje-(u%)	Posla	Upisa u školu ili na fakultet	Kvalitetniju zdravstvenu uslugu	Pristup vlastima	Pristup uslugama	Dobivanje vize
Zaposleni	85,4	80,8	79,9	77,1	76,1	73,9
Nezaposleni	94,5	89,0	88,3	88,2	86,0	84,2

¹⁴⁶ Grafikon koji daje podatke za Brčko distrikt bi trebalo uzimati sa velikim oprezom s obzirom na mali uzorak.

¹⁴⁷ Napominjemo da su neki od kantona i administrativnih regija isključeni iz ove tabele jer je broj ispitanika bio premali da bi se iz njega izvodili statistički značajni rezultati. Pored odgovora „uvijek korisna“ dodali smo i odgovor „ponekad korisna“ te je stoga rezultat iz Brčko distrikta znatno viši nego rezultat spomenut u prethodnom paragrafu.

štelu kako bi se osigurala različita stajališta. U obje grupne diskusije, učesnici su podsticani da podijele svoja lična iskustva o tome kako su koristili štelu da dobiju nešto korisno. Razmatrane su prednosti i rizici štele, a podignuto je i pitanje etičnosti ovakve prakse. Pored ove dvije grupne diskusije na temu štele, kao tema diskusije u fokus grupama na druge teme se spontano pojavio nepotizam – u diskusijama sa izoliranim starijim ljudima, nezaposlenim ženama i mladim koji žele raditi u inostranstvu. U daljem se tekstu osvrćemo i na ove diskusije. Rezultati diskusija u fokus grupama omogućuju nam da dobijemo detaljniji uvod u dinamiku nepotizma i klijentelizma u BiH.

Ukupno gledano, ispitanici su bili rezolutni u vezi s potrebom za štelom u svakodnevnom životu, kako bi uspjeli dobiti gotovo bilo što u javnom životu. Štaviše, učesnici u različitim grupama su iskazali zabrinutost zbog odsustva transparentnosti u brojnim javnim sektorima u BiH i česte upotrebe ličnih društvenih veza za manevriranje kroz sistem. Ova kvalitativna studija u stvari sugerira da se predodžba da svi koriste štelu u stvarnosti jača ovakvu praksu. Sljedeći navodi ilustriraju cijeli niz objašnjenja koja ljudi daju o potrebi za štelom:

To je normalno danas. Ako nema toga (štele, op.a) onda nije normalno. To je toliko prisutno kao da je to bogom dato da mora tako biti. ... Da moraš imati veze, da moraš plaćati za sve. Ama za sve. Ne znam da li dijete u prvi razred može krenuti, a da ne moraš imati vezu. (muškarac, student, Banja Luka)

Milion, milion primjera. Znači od posla, od upisa u srednju školu, od upisa na fakultet, od onaj, to je stalno. (muškarac, samac, zaposlen, Sarajevo)

Uglavnom jesu potrebne (štele) i to što većina ljudi u BiH misli, tako je iz iskustva. Ja mislim da danas ne možeš urediti ništa vezano i za fakultet i za posao i vi ste pomenuli za vizu da dobiješ, uglavnom je potrebna veza. (žena, zaposlena, instrumentarka, živi sama, Banja Luka)

Pa veze su uglavnom na svim mjestima, na svim poslovima. Šta god trebaš danas da uradiš, počev od čistačice u bolnici pa na dalje, sve su veze. (muškarac, zaposlen, oženjen, dvoje djece, Banja Luka)

Kada je od njih zatraženo da pojasne koristi od toga što se ima štela, ispitanici su odgovorili da ona omogućava pojedincu da ima bolji i brži pristup usluga ili postizanju koristi na koju inače ne bi imali pravo. Učesnici nisu spomenuli finansijski dobitak kao direktnu korist od štele (osim slučajeva kada se štela koristi da se smanji kazna za prekršaje u saobraćaju). Pa ipak, osim uobičajenih koristi za pojedince, učesnici su ukazali i na širu, pervazivnu prirodu ove

pojave, sugerirajući da su transakcije velikih razmjera poput tendera, ugovora o privatizaciji i velikih finansijskih kredita također rezultat uspješnog korištenja štele.

U grupi „mladih ljudi koji traže posao u inostranstvu“, sudionici su izrazili ogorčenost u vezi sa stepenom značaja ličnih veza u BiH. Učesnici su naveli situacije u kojima su oni ili njihovi prijatelji poslove našli tek plaćanjem mita, vezama ili iz drugih razloga koji nemaju veze s kvalifikacijama ili zaslugama:

Ja mislim da je veliko razočarenje ljudi koji završe školu i onda kad trebaju naći posao ... Jer obično su ti poslovi, recimo neki bolji poslovi, već određeni za neke ljude koji već imaju raznorazne veze. Ili, ne znam, poslovi se, to je javno, kupuju. ... Znači da znam iz iskustva ljude koji su dizali kredite poslije završene škole da bi kupili određeni posao, mada su oni sami, kroz to što su završili fakultet, zaslužili to mjesto... (muškarac, student, mlada osoba koja traži posao u inostranstvu)

U grupi nezaposlenih žena, neke od učesnica su navele da činjenica da nemaju štelu predstavlja jedinu, najznačajniju prepreku u pronalaženju posla:

Ja sam recimo stotine molbi predavala za posao, nikad nisam dobila, sa dvije diplome nikad nisam mogla dobiti posao, zato što nisam imala štele. (žena, nezaposlena, Sarajevo)

Kod analiziranja kako se identifikira štela, učesnici su istaknuli značaj porodičnih veza kao osnove za stvaranje veze za štelu. Porodične veze mogu biti i osnova za pronalaženje posrednika ili osobe povezane s porodicom koja će imati ulogu štele. Kada su veze za korak ili više pomjerene izvan direktnih porodičnih veza, postaje sve značajnija uloga novca – koja zamjenjuje „usluge“ koje nisu finansijske prirode:

Novac uglavnom zamjenjuje vezu zato što ti kad odeš negdje, u neku ustanovu, ako ne znaš nikoga onda daješ novac. (muškarac, student, Banja Luka)

... Ti ako imaš vezu ništa ti ne znači, ako nemaš novca i to u većim količinama. Jer lično sam imao tih iskustava. (muškarac, zaposlen, oženjen, Banja Luka)

U tom smislu posjedovanje veze ne isključuje potrebu plaćanja mita – to ovisi o tome koliko su bliske lične veze. Ovisno o instituciji, nekad se koristi i posrednik:

Obično to rade treća lica, nikad direktno. (žena pensionerka, troje djece, jedno unučje, Sarajevo)

Učesnici su također istaknuli i ulogu političkih stranaka koje se, kako smo već spomenuli u petom po-

glavlju, smatraju važnima u smislu stvaranja osnove za onu vrstu ličnih veza potrebnih za „napredovanje“:

Mislim da politika vodi glavne štele, bh institucije, Federacija, sve ide odozgo od stranki, stranke vode štelu. (žena, zaposlena, Sarajevo)

Učesnike diskusija u fokus grupama smo eksplicite pitali kakve osjećaje imaju u vezi s korištenjem *štela* – vlastitom i od strane osoba oko njih. Odgovori su bili prilično rezignirani. *Štela* je, kako su naveli, životna činjenica u BiH i nema načina da se izbjegne. Izrazili su rezigniranost u vezi s tim koliko je ova pojava rasprostranjena:

Čovjek se na to jednostavno navikne. (muškarac, penzioner, Sarajevo)

Ja bih voljela vidjeti nekoga ko je, recimo, osjećao grižu savjest nakon nekog posla ili bilo šta, koji je dobio preko veze.. (žena, zaposlena, dvoje djece, Banja Luka)

Štela je... Ma, ne možemo ništa. ... Kako ono kažu: „Kadija te tuži, kadija te sudi“. I mi smo svjesni u bilo koju raspravu da se upustimo, u bilo koju tužbu, u bilo kojem sudu, sa bilo kakvim dokazima, da ništa nećemo dobiti. (žena, zaposlena, dvoje djece, Sarajevo)

Ja mislim da je to dio svakodnevnice jer je to znači ušlo u ljude ... znači to da se snađu bilo kako ... i to će uvijek biti i postojati kod nas. (žena, zaposlena, Banja Luka)

Istraživanje provedeno za potrebe ovog izvještaja sugerira tako da se *štelu* obično poima kao neizbježnu i ukorijenjenu činjenicu u svakodnevnoj stvarnosti u BiH, koja je isprepletena sa očitim slabostima u funkcioniranju njenih institucija. Naše je kvantitativno istraživanje i diskusija u fokus grupama razjasnila na koji način *štela* značajno određuje načine na koji naši ispitanici traže i nalaze posao, zdravstvenu zaštitu i druge usluge. Kod nepostojanja primjene transparentne prakse, većina ispitanika je navela a su zaposlenje, upis u obrazovne institucije te pristup vlastima tražili putem prijatelja, rodbine i drugih veza.

ŠTELA I PRISTUP USLUGAMA

Zapošljavanje

Kada su upitani o tome gdje je *štela* najkorisnija, najveći broj pozitivnih odgovora odnosio se na zaposlenje. Ovakva predodžba, kako smo već spomenuli, bila je čak i viša među onima koji su se identificirali kao nezaposleni. U kombinaciji s procjenom različitih metoda koje ljudi koriste kako bi pronašli posao, čini se da vjerovanje u važnost *štela* djeluje kao demoti-

virajući faktor na osobe koje traže posao, što je značajan nalaz koji treba dodatno razmotriti. Ovaj je podatak alarmantan u kontekstu zemlje u kojoj nezaposlenost predstavlja jedan od najurgentnijih društvenih problema i u kojoj su zvanične stope nezaposlenosti konstantno visoke.

Osim postavljanja direktnih pitanja o *štelama*, naše je istraživanje osiguralo i određeni uvid u nedostatak transparentnosti u sektoru zapošljavanja kroz procjenu različitih metoda traženja posla koje ljudi koriste. Procjena *štela* koju smo dali odnosi se na predodžbu o korištenju ličnih veza za ostvarivanje različitih vrsta koristi i prednosti dok je ova procjena u većoj mjeri usmjerena na korištenje ovih veza u praksi za ostvarivanje koristi poput nalaženja poslova. Ispitanike smo pitali jesu li koristili niz različitih metoda, zvaničnih ali i nezvaničnih. Gotovo polovina ispitanika je izjavila da su se o mogućnostima zapošljavanja raspitivali kod porodice, rodbine, bliskih prijatelja i poznanika. Daleko manji broj žena iz ove grupe nego muškaraca je navelo da su koristile ove neformalne metode traženja posla. Ovi nalazi sugeriraju da manje žena nego muškaraca za dobivanje posla koriste lične veze. Stoga *štela*, kao oblik isključujućeg društvenog kapitala, isključuje više žena nego muškaraca.

Analiza koju smo proveli ukazuje na korelaciju između stepena obrazovanja i nezvaničnih metoda traženja posla, pri čemu su oni sa najnižim stepenom obrazovanja pokazali i najmanju vjerovatnoću korištenja ličnih veza u traženju zaposlenja (tabela 6.4). Premda bi za bolje razumijevanje navedenog bila potrebna dodatna istraživanja, razlog ovakvim rezultatima možda mogao biti taj što ljudi s nižim stepenom obrazovanja imaju manje pristupa *štelama* – posebno u smislu ličnih veza za ljudima na položaju odnosno onima koji imaju moć. Tu bi dakle trebalo dublje istražiti pitanja *štela*, obrazovanja, zapošljavanja i isključenosti.

Što se pak zvaničnih metoda traganja za poslom tiče, ispitanike smo pitali jesu li koristili neku od sljedećih metoda: kontaktiranje biroa za zapošljavanje, poslodavaca ili privatnih agencija za zapošljavanje, pregledali javne oglase, radili testove ili polagali ispite ili radili kao volonteri. Kod ovih, zvaničnijih metoda, gotovo su svi ispitanici u Brčko distriktu odgovorili da su u određenom momentu kontaktirali biroove za zapošljavanje, kao i tri četvrtine ispitanika u RS te gotovo polovina ispitanika u FBiH. Navedene su razlike statistički značajne. Štaviše, kod naših je ispitanika u ruralnim područjima postojala veća vjerovatnoća da su koristili usluge biroa za zapošljavanje nego kod onih u urbanim područjima.

One koji su zaposleni smo pitali i kako su našli navedeni posao, kako bismo procijenili korisnost različitih

Tabela 6.3 Nezvanične metode traženja posla - prema spolu

Koje ste metode koristili u traženju posla? (u%)		
	Muškarci	Žene
Pitali porodicu, rodbinu, bliske prijatelje, poznanike	51,1	40,4

Tabela 6.4 Metode traženja posla - prema stepenu obrazovanja

Koje ste metode koristili u traženju posla? (u%)			
	Nizak stepen obrazovanja	Srednji stepen obrazovanja	Visok stepen obrazovanja
Pitali porodicu, rodbinu, bliske prijatelje, poznanike	39,2	53,8	54,7

Tabela 6.5 Metode traženja posla po entitetima

Koje ste metode koristili u traženju posla? (u%)			
	FBiH	RS	Brčko distrikt
Kontaktirali biro za zapošljavanje	59,3	75,7	90,1

metoda traženja posla. Rezultati pokazuju da je više od jedne trećine ispitanika navelo da su posao pronašli posredstvom porodice, rodbine, bliskih prijatelja i poznanika. Ovdje možemo vidjeti da je najčešći način dobivanja posla doista korištenje nezvaničnih ličnih veza. S druge je strane manje od 25% ispitanika iz ove skupine navelo da im je biro za zapošljavanje pomogao da pronađu posao.

Što se dobi ispitanika tiče, ispitanici mlađi od 30 godina su češće navodili da su posao našli putem ličnih veza nego oni iz drugih dobnih skupina. Po pitanju njihovog obrazovanja, premda su osobe s višim ni-

voima obrazovanja češće navodile korištenje nezvaničnih metoda u traženju posla, naše su analize pokazale da je u ovoj grupi manja vjerovatnoća da su poslove pronašli posredstvom porodice, prijatelja i poznanika. Ovaj rezultat potvrđuje naš nalaz da je vjerovanje u lične veze veoma snažno, ali da se isto ne prevodi uvijek u konkretne rezultate.

Diskusije u fokus grupama o traženju posla i štelama

U skladu sa ovim nalazima, i ispitanici u fokus grupama su također pokazali tendenciju korištenja štela pri zapošljavanju, opisujući lične primjere – vlastite i

Tabela 6.6 Metode korištene za pronalaženje sadašnjeg posla

Kako ste pronašli svoj sadašnji posao? (u %) n = 443		
Uobičajene nezvanične metode	Uobičajene zvanične metode	
Raspitivali se kod porodice, rodbine, bliskih prijatelja i poznanika	Kontaktirali biro za zapošljavanje	Ostale zvanične metode (traženje u novinama, volontiranje, itd.)
34,3	23,9	16,3

primjere osoba iz njihove blizine. O značaju ličnih veza u osiguravanju zaposlenja je raspravljano u svim fokus grupama, a diskusija je odražavala iskustva koja su razmjenjivale osobe s cijelim spektrom različitih životnih okolnosti. Primjeri koje su naveli su se kretali od usluga do plaćanja mita te do onoga što bi se moglo nazvati nezvaničnim „naknadama“ za osiguravanje zaposlenja.

Učesnici u fokus grupama su, naravno, izrazili svoje nezadovoljstvo sa sektorom rada i zapošljavanja koji smatraju neadekvatno reguliranim i loše kontroliranim.¹⁴⁸ Učesnici su konkretno, tvrdili da bi se vlasti trebale koncentrirati na smanjenje korupcije u inspeksijskim službama, koje prate i reguliraju rad poslovnih subjekata, kako bi se kvalitetnije sprečavao nezakonit i neprijavljen rad. Pored toga su naveli da bi i procedure zapošljavanja trebalo učiniti transparentnijim kako bi se podstaknuli fer i transparentni procesi apliciranja. Drugi su pak zagovarali jačanje zakonskog okvira u vezi s praksama zapošljavanja:

Pomaže im to što ne postoji nikakav zakon – precizna zakonska odredba koja rukovodiocu preduzeća zabranjuje da nekoga zaposli bez javnog oglasa. Slobodni su da rade šta hoće. (žena, nezaposlena, Sarajevo)

Ovaj komentar učesnika fokus grupe rezimira nejednakosti koje ovakva praksa stvara, kao i negativne efekte koje one imaju po kvalitetu usluga koje se pružaju.

U sljedećem citatu, ispitanik govori o iskustvu dva člana porodice, njihovoj mogućnosti da dobiju posao u sektoru zdravstvenih usluga kao i odgovarajući efekat po kvalitetu usluga koje se pružaju:

Ja imam dvojicu rođaka, znači, studirali su medicinu. Jedan je diplomirao prije tri godine ... Poslije, možda, tri-četiri godine počeo je da radi, znači vrstan stručnjak ... I ovog drugog rođaka koji je isto bio dobar student, ali nakon dvije godine studija je bio rat, ... I dođe poslije rata. Znači sa parama je završio fakultet. Bukvalno sa parama. Dođe, nazove recimo šefa: „Koliko košta taj ispit?“ „Toliko.“ On dođe, daje njemu pare, ovaj odnese. ... E sad, ja ne znam, ja uvijek govorim: „Ja njemu ne bih dao da me liječi.“ Onaj koji nema ništa (znanja, op.a) on radi, a ovaj je čekao možda tri – četiri godine da bi u nekom seoskom Domu zdravlja počeo raditi. ... Eto, toliko o toj korupciji i mitu. (muškarac, samac, zaposlen, Sarajevo)

U narednom iskustvu, druga pak ispitanica govori o svom iskustvu kada je od nje otvoreno traženo da plati mito na birou za zapošljavanje.

Ja sam ostala bez posla. Na Birou kad sam razgovarala: „Šta sad? Mogu li ja prema godinama starosti, prema mom radnom stažu da tražim sebi neku penziju?“ Kao tu neku invalidsku jer imam nekih zdravstvenih problema. „Pa možeš pokušati“. Ali čovjek mi kaže otvoreno: „Treat će ti koja hiljada maraka, što ti se“, kaže, „ne isplati.“ ... Otvoreno mi je rekao, da mogu pokušati, ali da neću ništa dobiti. Ja mislim, u suštini, štele idu, a to gdje ... se ne daju pare, onda je to neka jaka familijarna veza. Mislim, nije tajna. Vidite, imamo mi neke firme u gradu ... već ih zovu porodične firme. Jednostavno čim je završilo fakultet dijete automatski je dobilo posao. A tamo neko može hiljadu puta predati molbu, nikad ga neće dobiti. I student redovan, dobar i sve, ali ostaje štela. (žena, nezaposlena, Sarajevo)

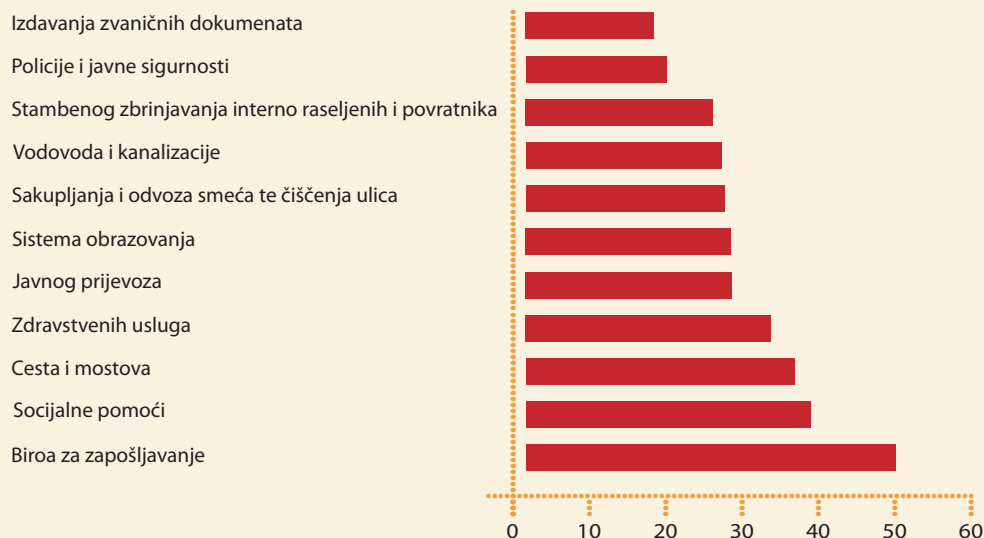
Objekti komponente istraživanja koje smo proveli ukazuju na opći nedostatak prakse transparentnosti zapošljavanju u BiH. Ovakav nedostatak transparentnosti dolazi kako iz svakodnevnog prakse korištenja štela, a što je još važnije i iz nepostojanja propisa kojim bi se njeno korištenje spriječilo. Prema našim nalazima, nezvanične političke veze i tajne finansijske transakcije su uobičajeno sredstvo osiguravanja zaposlenja. Uobičajeno vjerovanje i predodžba da je štela neophodna za dobivanje posla može također ljude navesti da ne koriste zvanične metode traženja posla, poput prijavljivanja na biroima za zapošljavanje ili traženja oglasa za zapošljavanje u medijima. To jasno identifikira oblast politika kojemu je potrebna temeljita reforma. Prakse koje okružuju štela jačaju granice isključivih društvenih veza, ostavljajući izvan mreža one bez „pravih“ veza ili bez sredstava potrebnih da se plati odgovarajući iznos mita, ili, u nekim slučajevima, obje ove skupine. Ove su „naknade“ zaista često nekoliko puta više od prosječne bh. plaće.

Slabosti biroa za zapošljavanja

Brige oko zapošljavanja dodatno podržavaju i drugi aspekti kvantitativnog istraživanja koje smo proveli. U istraživanju smo ispitanike ispitivali o načinu na koji percipiraju kvalitetu javnih usluga u vlastitoj lokalnoj zajednici. Od ispitanika je zatraženo da identifikiraju suočavaju li se s nizom problema u pristupu obrazovanju, zdravstvenim te uslugama zapošljavanja i socijalne zaštite, kao i imaju li ili su primijetili probleme sa sakupljanjem i odvoženje otpada, stambenim pitanjima, vodosnabdijevanjem, izdavanjem zvaničnih dokumenata, itd. Iz rezultata istraživanja je vidljivo da su usluge koje se smatraju najproblematičnijim one koje se odnose na zapošljavanje. Grafikon 6.3 daje pregled odgovora na pitanje postavljeno ispitanicima o kvaliteti osnovnih usluga u njihovoj lokalnoj zajednici.

¹⁴⁸ Učesnici su zaključili da vlasti ovom problemu trebaju posvetiti posebnu pažnju, ako žele poboljšati pristup zaposlenju osobama poput ovih. Zaključili su da većina odgovornosti leži na (BiH) vlastima.

Grafikon 6.3 Predodžba niske kvalitete osnovnih usluga u lokalnoj zajednici¹⁴⁹



Ispitanicima smo postavljali i pitanje o nivou korupcije u pružanju usluga. Identificiran je značajan nivo, posebice po pitanju rada policije i javne sigurnosti te zapošljavanja, kako to ilustrira i naredni grafikon 6.4. – Korupcija u javnim uslugama (u %)

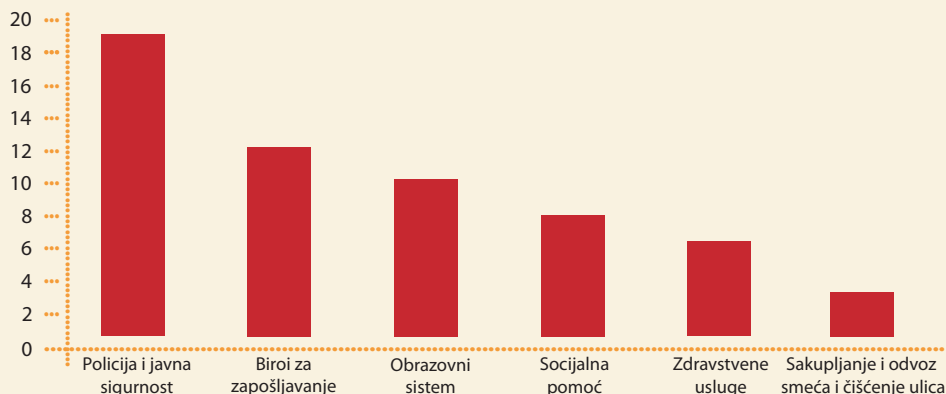
Osim toga, kada smo učesnike diskusije u fokus grupama upitali za njihovo mišljenje o nastojanjima biroa za zapošljavanje da nezaposlenima pomognu, njihovi su odgovori bili, gotovo jednoglasno, negativni:

Ništa oni ne nude. njihove se usluge svode samo na prijavu i zdravstveno. moraš im se redovno javljat'

radi zdravstvenog. Čisto kao ono...: „Mi smo samo ustanova... da vas vodimo na evidenciji.“ A pos'o malte ne i ne možeš tražiti na Birou. Kao ima to eto kao nešto, možete to pogledati. Al' da ti Biro traži pos'o? Ne! Ill da te pozove da ti kaže da ima taj konkurs. (žena, nezaposlena, 45 godina)

Ovo je očito pitanje koje daje razloga za zabrinutost u zemlji u kojoj je stopa nezaposlenosti i dalje visoka. Disparitet među muškarcima i ženama po pitanju njihovog aktivnog učešća na tržištu rada je i dalje gotovo isti, pri čemu je stopa ekonomski aktivnih muškaraca gotovo dva puta viša nego ista stopa među ženama.¹⁵⁰

Grafikon 6.4 Korupcija u javnim uslugama (u%)



¹⁴⁹ Cijelu tabelu koja prezentira odgovore na ova pitanja možete pronaći u Aneksu 3 (Tabela A3.12).

¹⁵⁰ BHAS (2008b), str. 25.

Općenito, kada smo ih pitali o njihovim iskustvima s nalaženjem posla, učesnici diskusija u fokus grupi su naveli da BiH pati od nedostatka dostupnih mogućnosti za zapošljavanje, posebno u ruralnim područjima i nekadašnjim industrijskim regijama. U posebno nepovoljnoj situaciji su ugrožene grupe, kako možemo vidjeti i iz sljedeće izjave.

A što se tiče samog zaposlenja i najnužnijih stvari za život, ovi ljudi žive tako teško da im je hitno potrebna neka pomoć što se tiče toga. ... Bilo bi dobro da se ovim ljudima, svima bez razdvajanja bilo koga, da se pruži prilika da imaju neki normalan posao tako da bi mogli živjeti od nekakve svoje zarade.... (muškarac, manjinski povratnik, oženjen, troje djece, bavi se poljoprivredom)

Na drugom kraju spektra se i mlade osobe koje su tek diplomirale na fakultetima suočavaju s teškoćama u pronalaženju poslova u svojoj struci. Učesnica fokus grupe koju su činili mladi koji žele raditi u inostranstvu opisala je svoje iskustvo:

Moja jedna prijateljica završila je isto ekonomiju. Već dvije i po godine traži pos'o. Ne može nać u struci. I čuva dijete od brata.. (žena, nezaposlena, 31 godina)

Štela i zdravstvena zaštita

Druga ključna oblast u kojoj su ispitanici – učesnici diskusija u fokus grupama spontano iskazali zabrinutost u vezi s pristupom i pružanjem javnih usluga i neophodnosti ličnih veza (ili u odsustvu istih, mita)

predstavlja pristup zdravstvenim uslugama. Kao i drugi dijelovi sistema socijalne zaštite, sistem zdravstvene zaštite u BiH je visoko decentraliziran, a obilježavaju ga neefikasnost usluga i značajne razlike u zdravstvenim ishodima među korisnicima zavisno od toga gdje u zemlji žive. Na državnom nivou ne postoji ministarstvo zdravstva, a organizacija, pružanje i finansiranje zdravstvene zaštite su u nadležnosti entitetskih ministarstava zdravstva. U 2007. godini je za javni zdravstveni sektor izdvojeno 6,1% BDP-a. Ovaj sektor karakterizira pružanje zdravstvenih usluga na osnovu javnog zdravstvenog osiguranja.¹⁵¹ U BiH postoji trinaest fondova zdravstvenog osiguranja (po jedan za svaki od entiteta, po jedan za svaki od kantona u FBiH te jedan u Brčko distriktu¹⁵²) ali građani ne mogu birati fond zdravstvenog osiguranja ili ne izabrati određeni fond.¹⁵³

U upitnicima smo detaljnije ispitivali o zdravstvenoj zaštiti i postavljali niz pitanja koja su se odnosila na kvalitetu pruženih usluga. Neka od pitanja o dostupnosti zdravstvene zaštite omogućuju poređenje s drugim zemljama, s obzirom da su izvedena iz Evropske ankete o kvaliteti života (European Quality of Life Survey - QoL). Naredna tabela pokazuje neka od ovih poređenja sa podacima iz QoL-a za 2004. godinu i ilustrira teškoće s kojima se suočavaju stanovnici BiH u poređenju s Turskom i zemljama članicama EU. Podaci koje prezentiramo su prikupljeni nekoliko godina prije našeg istraživanja i prije dva najskorija vala pristupanja zemalja EU, stoga smo napravili podjelu i odvojili Bugarsku i Rumuniju kao i zemlje koje su EU

Tabela 6.7 Procenat ispitanika koji su se suočili sa znatnim teškoćama u dobijanju zdravstvenih usluga

% osoba koje su se suočile s navedenom teškoćom	BiH	Turska	Bugarska	Rumunija	Zemlje članice EU od 2004. godine ¹⁵⁴	Eu15 ¹⁵⁵
Troškovi posjete ljekaru	62,3	33	34	29	15	8
Zastoji kod zakazivanja termina	65,5	30	41	15	14	11
Čekanje u ordinaciji	61,3	30	34	25	15	11
Udaljenost od ambulante/ medicinske ustanove	49,0	28	41	15	6	4

¹⁵¹ Svjetska banka (2008).

¹⁵² Web stranica Zavoda za zdravstveno osiguranje, od 21. avgusta 2009. <<http://www.zozzh.com/adresar.htm>>, web stranica zavoda za zdravstveno osiguranje u Bosni i Hercegovini, <<http://www.for.com.ba>>, web stranica Fonda zdravstvenog osiguranja, <http://www.bdccentral.net/Members/zdravstvo/FondZdravstvenogOsiguranja/fond-zdravstvenog-osiguranja?set_language=bs> i web stranica Fonda za zdravstveno osiguranje Republike srpske, <<http://www.zdravstvo-srpske.org>>, od 21. avgusta 2009.

¹⁵³ Pored Fonda za zdravstvenu zaštitu, u FBiH, postoji i Zavod zdravstvenog osiguranja i reosiguranja Federacije Bosne i Hercegovine i Zavod za javno zdravstvo koji imaju svoje područne urede u svakom od deset kantona. Ovi uredi zajednički finansiraju neke od tzv. „federalnih programa solidarnosti“ (još se nazivaju i „tercijarna zdravstvena zaštita“). Svaki od kantona za ovaj Fond odvaja 9% svojih prihoda. Republika Srpska ima Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite koje nadzire rad Fonda za zdravstveno osiguranje te mrežu zdravstvene zaštite i zavode za javno zdravstvo.

¹⁵⁴ Zemlje koje su EU pristupile 2004. godine (Češka Republika, Kipar, Mađarska, Estonija, Latvija, Litva, Malta, Poljska, Slovačka, Slovenija).

¹⁵⁵ Podaci za Tursku, Bugarsku, Rumuniju, nove zemlje članice i EU15 uzeti su iz Evropske ankete o kvaliteti života (European Quality of Life Survey) 2003., Eurofound – Evropska fondacija za unapređenje uslova života i rada, <<http://www.eurofound.europa.eu/>>.

pristupile 2004. godine. No bez obzira na to, neke od razlika u kvaliteti usluga, posebno između BiH i izvornih 15 članica EU su ogromne. Prezentirani rezultati sugeriraju da je trošak posjete ljekaru prepreka koja se osam puta češće navodi u BiH nego u EU(15), dok se kao problemi s kojima se susreću građani u BiH šest puta češće navode kašnjenja i vrijeme čekanja.

Ispitanike smo pitali i da li osjećaju da prepreku pristupu koji imaju zdravstvenim uslugama predstavljaju „zvanični“ ili „nezvanični“ troškovi posjete ljekaru. Pitanje je formulirano na ovakav način u nadi da će osigurati preciznije informacije od onih koje bismo imali ako bismo ispitanike upitali da li ih brine plaćanje mita ljekarima. I premda su i u druga pitanja, poput zastoja u zakazivanju termina ili vrijeme čekanja, višerangirana, gotovo je polovina ispitanika koji su odgovarali na upitnik (47,2%) odgovorilo da su im zaista, „nezvanični“ dodatni troškovi otežali pristup zdravstvenim uslugama. U RS je gotovo trećina ispitanika navela da im te nezakonite naknade otežavaju posjete ljekarima, dok je u FBiH ovakav odgovor dalo više od polovine ispitanika: relativna razlika između dva entiteta iznosi 20%.

Pitanje dostupnosti zdravstvenim uslugama i korupcije se postavilo i u diskusijama u fokus grupama u kojima su učesnici diskutirali o svojim ličnim iskustvima:

A zdravstvo je tema za sebe. ... Da ne ulazimo u tu temu jer sam i ja doživjela taj slučaj. Mislim treba pare dati da mi se muž smjesti u bolnicu, a njemu život o tome ovisi.. (žena, zaposlena, Sarajevo)

Pa imam iskustvo u bolnici, pri operaciji. Ti moraš prvo naći doktora, pa naći medicinsku sestru, pa prvo njoj dati kesu. Hajde kod nje se može proći i sa kesom, a kod doktora ne može bez plave koverte i na kraju, opet, to kao da mu nisi ništa ni dao. On uradi, to odradi. Odradi se to neovisno od toga da li si dao, nisi dao, bez toga ne može. (muškarac, zaposlen, kvalifikovani radnik, oženjen, dvoje djece, Banja Luka)

Ostali su ispitanici govorili o iznosima „dodatnih“ troškova ili tarifama koje se plaćaju za određene medicinske postupke.

...dvjesto maraka je bilo za operaciju, ovaj, žuča nekad, a sad je možda petsto –šesto.... (žena, nezaposlena, Sarajevo)

I na kraju, nekoliko je ljudi ispričalo i svoje vlastite priče o korištenju ličnih veza u sistemu obrazovanja. Primjeri su uglavnom bili sa fakulteta, ali su neki od njih naveli i primjere plaćanja za dobre ocjene u srednjoj školi:

Imam ja prijatelja, upisivao se na fakultet. I urgirao mu otac da se upiše na fakultet i da bude na budžetu.

A inače, bez štele, ne bi mogao upasti na budžet. (muškarac, student, Banja Luka)

ŠTELA, MITO, KORUPCIJA I ISKLJUČENOST

U diskusijama u fokus grupi je, premda su neki od učesnika izrazili uznemirenost u vezi sa široko rasprostranjenom praksom *štele*, posebno u vezi sa zapošljavanjem ili dobivanjem kvalitetnije zdravstvene usluge, generalno govoreći, kroz diskusije ova se pojava nije spontano povezala sa niti je nazvana korupcijom. Na podsticaj su se pak razvile zanimljive debate i iskazan niz različitih mišljenja. Diskutanti su govorili o različitim oblicima „razmjene“ i debatirali o tome predstavljaju li one zaista mito ili su samo darovi iz zahvalnosti. Neki od učesnika su smatrali da bi se i novac i darovi uvijek trebali smatrati korupcijom, dok su drugi zastupali da je takva ocjena kontekstualna i da ovisi o razlozima i svrsi davanja novca i darova, o vrijednosti artikla o kojem se radi i o trenutku u kojem se razmjena odvija. Tako npr. neki od učesnika razdvajaju navedene predmete po tome da li podstiču osobu da djeluje kao *štela* i one kojima je namjera da se uz pomoć njih zaobiđu zvanični zahtjevi i/ili prava koja neko (još) ne ispunjava. Navodimo primjere ovakvih različitih tumačenja:

Korupcija je kad mi da cijenu i kaže, usluga ta i ta toliko košta, štela je što kažu ono familijarna pa me zamoli da zaposlim, a ono što mi svojom dobrom voljom ako mu dijete zaposlim kupim neki poklon, znači bez traženja, to se ne računa. (muškarac, zaposlen, sa završenim fakultetom, Sarajevo)

Ne znam kako da se odvoji veza od korupcije? Kako da se odvoji? Kako da bude veza, a da nije korumpirano? A sad nije bitno da li je to iznos neki ili je u vidu poklona, nebitno. (žena, zaposlena, Banja Luka)

Jeste korupcija samo u tom pogledu, ako na to mjesto dođe nestručno lice. ...To je čista korupcija. Ovdje ja imam sreću. Znači kad isto zadovoljava uslove i ja i on (i prime mene jer ja imam štelu, a on ne). (muškarac, zaposlen, Banja Luka)

Ipak ja mislim, možda je to malo ... nezgodno za moljakanje, ali kad je cilj ostvaren, osjećaš se uspješno bez obzira kojim putem si stigao do cilja.. (žena, zaposlena, Banja Luka)

Zatim se definira dodatna podjela između „slobodnog nuđenja“ novca ili dara i „traženja da se da novac/darovi“. Neki od učesnika su sugerirali da bi se razlika trebalo povući na osnovu iznosa i da bi male znakove zahvalnosti trebalo razdvojiti od mita. Općenito uzevši, većina se ispitanika pak složila da se, ukoliko to nije preskupo, ne osjećaju neugodno koristeći i primjenjujući *štelu* u njenim brojnim oblicima

Grafikon 6.5 Spremnost za plaćanje mita institucijama¹⁵⁶ (Transparency International, 2004)

Biste li ako bi to od vas zatražila osoba zaposlena u gore navedenim institucijama, platili mito?



kada im se zato pruži prilika. U odnosu na vrijeme davanja novca ili darova, više je ispitanika navelo da bi se dar (obećan i/ili dat) unaprijed trebao smatrati korupcijom, dok bi se dar nakon što je usluga pružena trebao smatrati znakom pristojnosti. Ukupno se međutim dosta raspravljalo o tome gdje bi trebalo načiniti razliku.

Ovo možda ne bi trebalo ni biti iznenađenje u svjetlu prethodnih istraživanja koja je proveo Transparency International. U njihovom izvještaju iz 2004. godine, istraživali su spremnost ljudi da daju mito ako to od njih zatraže zaposlenici različitih institucija. U istraživanju provedenom o 2002. do 2004. godine usluge za koje su ljudi bili najspremniji platiti dodatnu „naknadu“ bile su dobijanje zaposlenja te kvalitetnijih medicinskih usluga, dakle primjenom nešto drugačijih instrumenata dobili smo iste rezultate.

U diskusiji sa članovima fokus grupa, *štela* je nešto što je jasno frustrirajuće mnogima od njih. Komentari i opservacije naglasili su činjenicu da oni koji ne žele učestvovati u sistemu *štela* na raspolaganju imaju jako malo, ako ne i nikakve alternative. Oni su izrazili bezizglednost u pokušajima da usluge dobiju bez korištenja *štela*. To je posebno bio slučaj kod grupe mladih ljudi koji žele napustiti BiH, a za neke od njih *štela* sama po sebi predstavlja razlog za odlazak.

I poslije, tražila sam posao, meni su otvoreno tražili pare kad sam išla predavat dokumenta. Znači ra-

zočarana sam u to i naravno da želim ponovo da odem odavde. (žena, mlada osoba koja želi otići u inostranstvo, nezaposlena, 26 godina)

Kao takvu, *štela* bi trebalo shvatiti kao faktor koji podstiče mlade na migracije i nešto što vjerovatno direktno doprinosi „odlivu mozgova“ iz BiH. Ovakvi nalazi naglašavaju potrebu hitnog hvatanja u koštac s ovim problemom.

Učesnici su, konačno, upitani i vjeruju li da se praksa *štela* u BiH može smanjiti. Općenito uzevši, smatrali su da će praksa ostati prisutna sve dok BiH ne bude imala stabilnu ekonomiju i sve dok vlasti ne budu provodile i primjenjivale odgovarajuće postojeće zakone i propise:

Željeli bi, trebalo bi, ali je nemoguće. Nemoguće iz jednog razloga. Ne možeš to smanjiti, ne možeš smanjiti kad si doveo privredu da ne radi, a svi imaju potrebu za poslom. (muškarac, kvalificirani radnik, Banja Luka)

Treba obezbijediti poštovanje zakona. Jeste, jedino tako. Ali praviti zakone koji važe za sve: Ne da pravimo zakone prema sebi, da on nije uključen u zakon. (muškarac, zaposlen, Banja Luka)

Diskutanti su aludirali na slabosti u transparentnosti institucija, odsustvo vladavine prava, ustavne probleme i spor ekonomski razvoj. Drugi su sugerirali i

¹⁵⁶ Tabela preuzeta od Transparency International (2004).

da su razmjere ovakve prakse rezultat negativne tranzicije i da se u izvjesnoj mjeri može obrazložiti ratom, poslijeratnim i periodom tranzicije i efektom koji je taj period imao na ukupni razvoj zemlje. Odsalana je međutim jasna poruka da pojedinac mora učestvovati u sistemu *štele* ili će jednostavno biti isključen.

ZAKLJUČCI

Istraživanje koje smo opisali daje prilično zabrinjavajuću sliku razmjera i korištenja ličnih veza za potrebe dobivanja usluga. Važno je istaknuti da su u brojnim zemljama poznata „siva područja“ koja postoje između „networkinga“ i nepotizma/klijentelizma i da liniju na kojoj prestaju usluge i počinje korupcija nije nužno jednostavno identificirati u svakom kontekstu. BiH ni po čemu u tom smislu nije jedinstvena. Ono što je značajno međutim su razmjere ove pojave. U BiH se čini da je ova pojava tako sveprisutna u tako mnogo institucija. Tako je ono što tako zabrinjava stepen u kojem *štele* djeluje kao obeshrabrujući faktor, u kojem smanjuje kvalitetu usluga, u kojem blokira pristup uslugama i u kojem podstiče korupciju u nekoj vrsti efekta „snježne grudve“.

Više detalja u smislu preporuka koje proizlaze iz ovih nalaza dajemo u sedmom poglavlju, a preporukama se ističe potreba za većom transparentnošću i odgovornošću u svim službama, kao i kvalitetnijom provedbom zakona kojima se regulira pristup uslugama te u određenim oblastima možda i zakonska reforma. Kako je jedan od učesnika fokus grupe predložio u vezi sa zapošljavanjem:

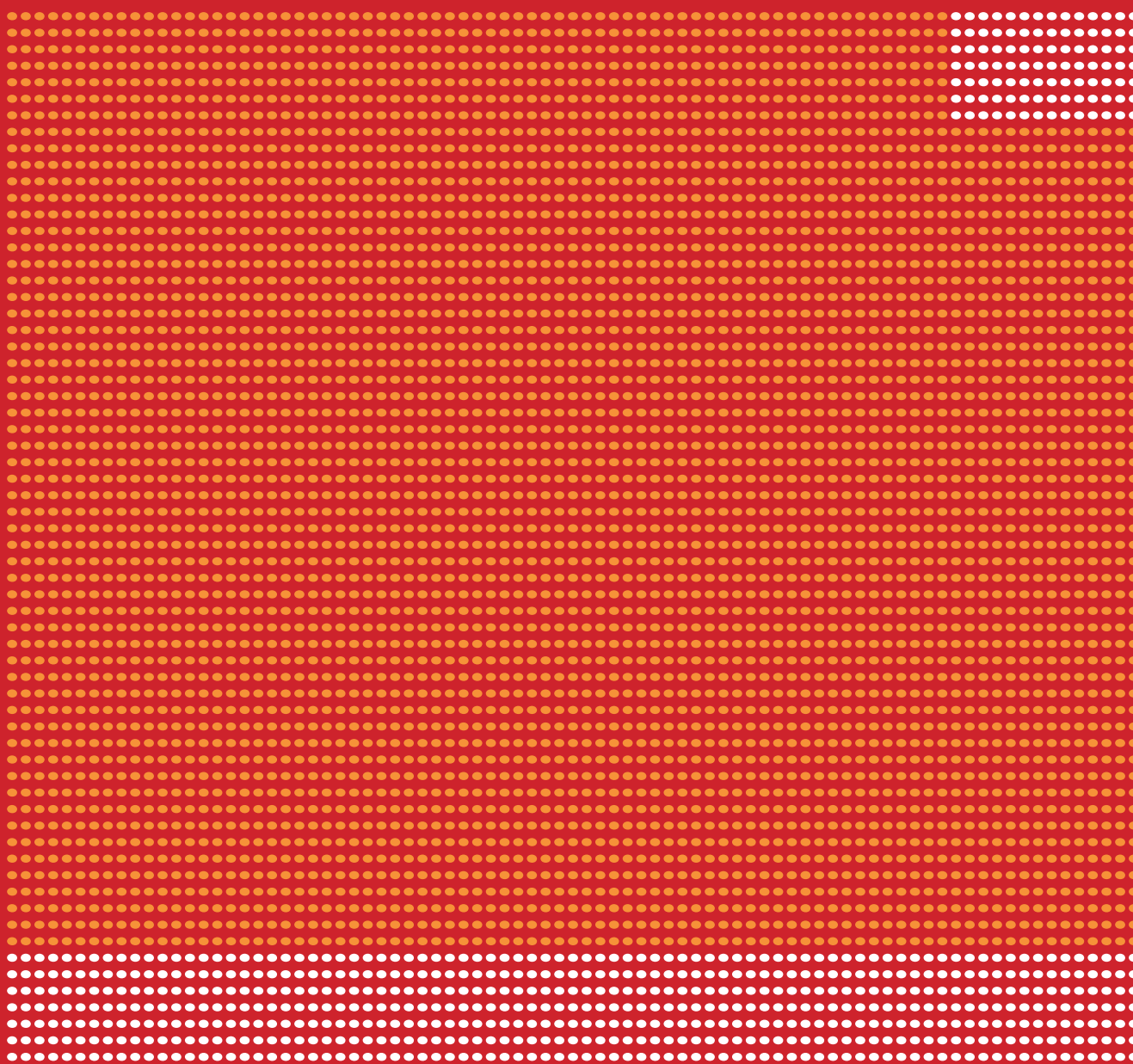
Ja mislim da bi prije svega treba postojati neka kontrola tih poslodavaca. Ta takozvana inspekcija. Ne da poslodavac isti da konkurs nekom svom rođaku, prijatelju od prijatelja, ili ne znam. Nego jednostavno da postoji kontrola. To baš treba sankcionirat uopće takve ljude i takvo ponašanje. To nije tako adekvatno to ponašanje. Ne treba ljudima koji to ne zaslužuju dat' to radno mjesto. Jednostavno mislim to treba istjerat. (žena, nezaposlena, studentica)

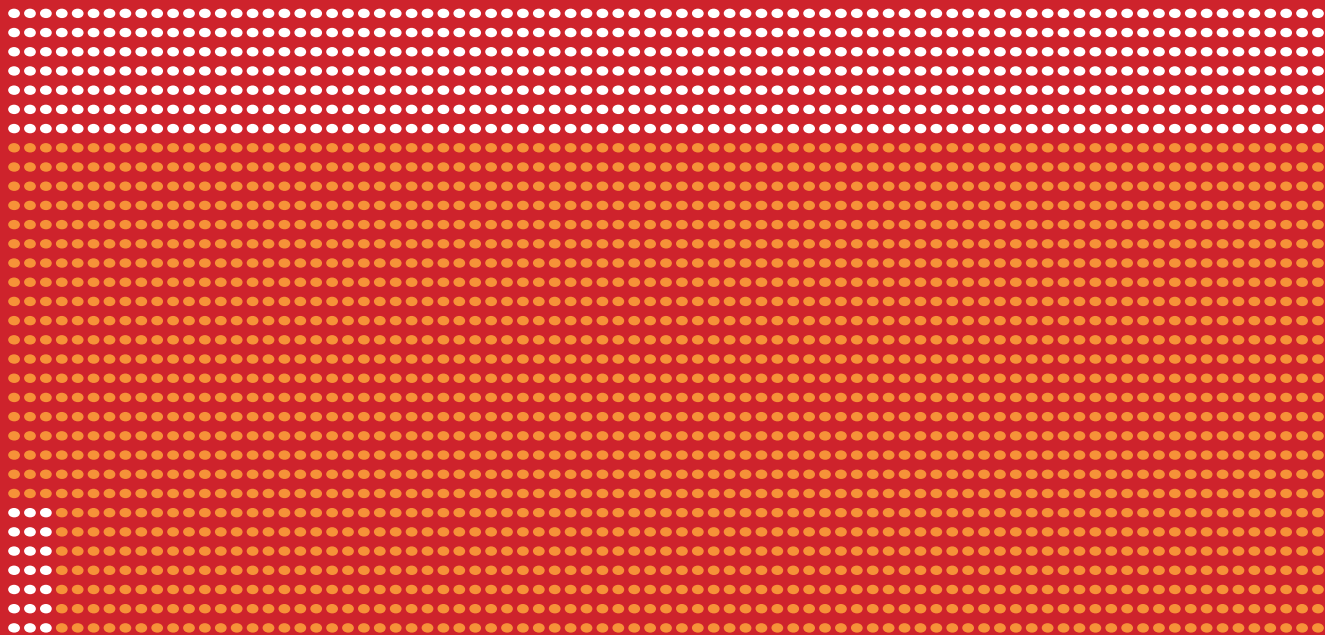
Važno je međutim da takav pristup zahtijeva, možda čak i kao preduslov, širu debatu te podizanje svijesti o tome šta predstavlja korupciju i šta predstavlja sukob interesa. Neke ćemo oblasti obraditi u završnom, sedmom poglavlju u kojemu dajemo zaključke i niz preporuka koje proizlaze direktno rezultata našeg istraživanja.

Zaključci i preporuke



7





7

Zaključci i preporuke

Ovaj izvještaj nastoji dublje ispitati izuzetno nizak nivo društvenog povjerenja u BiH identificiran u ranijem istraživanju. Generalno govoreći, veoma malo ljudi u BiH u poređenju sa drugim zemljama smatra da se većini ljudi može vjerovati. Kome se to vjeruje i zašto? Šta ljudi misle kada im se postavi pitanje o generaliziranom povjerenju? Sva su nas ova pitanja navela da detaljnije istražimo ne samo kome to ljudi smatraju da mogu vjerovati u svakodnevnom životu – bilo da su to članovi porodice, rodbina, komšije, bliski prijatelji, pripadnici vlastitog naroda, itd. – nego i vrste društvenih veza kojima su povezani. Istraživali smo i osjećaj pripadnosti svom neposrednom susjedstvu kod ljudi, broj i vrstu prijatelja koje imaju te sastav mreže njihovih poznanika kako bismo stekli kvalitetniji uvid u povjerenje – kao element društvenog kapitala – u širem kontekstu višestrukih i raznolikih oblika društvenih veza u BiH.

Na osnovu rezultata ove analize bili smo u mogućnosti dati detaljan opis glavnine društvenih veza – kroz kvantitativno istraživanje te društvenih veza onih izloženijih socijalnoj isključenosti – kroz diskusije u fokus grupama. Ovakav poseban naglasak proizlazi iz pristupa koji smo koristili: analize društvenog kapitala kroz objektiv humanog razvoja, s naglaskom na razjašnjavanje višestrukih aspekata nepovoljnog položaja koji doprinose društvenoj isključenosti.

Kako smo vidjeli u trećem poglavlju, BiH se može opisati kao društvo izgrađeno na snažnim vezama, premda primarno snažnim vezama s porodicom, zajedno s drugim vezama lokalnog karaktera – sa prijateljima i komšijama. Stoga je to društvo izuzetno snažnih neposrednih, bliskih veza, premda ne i društvo sa značajnom udjelom premošćujućeg ili spajajućeg kapitala. Društvene veze u BiH tako karakteriziraju mreže jakih, lokaliziranih veza umjesto šireg i u većoj mjeri integrirajućeg obrasca slabijih ali obuhvatnijih veza koje uključuju članove drugih zajednica, nacionalnosti i društvenih klasa. Suprotno općem niskom nivou generaliziranog povjerenja, stepen partikulariziranog povjerenja u BiH je, kada se govori o porodici i bliskim prijateljima, prilično visok.

Nakon što smo u četvrtom poglavlju detaljnije ispitati ove veze, pozabavili smo se ispitivanjem kakva

specifična iskustva imaju oni koji takvih veza nemaju. Korištenjem kako kvantitativnih tako i kvalitativnih podataka, mapirali smo iskustvo „nedostatka društvenih mreža“ kao ključni element društvene isključenosti, posebno u društvu u kojem vladaju tako intenzivne porodične veze. Kroz ova smo dva poglavlja dali našu ocjenu općih karakteristika društvenog kapitala u BiH te osnovnih elemenata povjerenja, veza i reciprociteta.

Kroz sljedeća se dva poglavlja, peto i šesto priprema teren za preporuke koje dajemo u ovom, završnom poglavlju. U petom smo poglavlju ispitivali kakve vrste društvenog kapitala doprinose društvenoj uključenosti te slijedom toga – kroz stvaranje osnova za više prilika i veće mogućnosti izbora za pojedinca – većem nivou humanog razvoja. Naša ocjena inkluzivnog društvenog kapitala ističe značaj njegovanja one vrste otvorenih i raznolikih veza koje postaju moguće kroz prosperitetno civilno društvo koje podrazumijeva volonterstvo i kroz veće građansko i političko sudjelovanje općenito. Ove opservacije predstavljaju osnovu za neke od preporuka koje dajemo u ovom poglavlju.

Premda određene vrste društvenih mreža mogu biti izuzetno korisne, jasno je da druge vrste – posebno kada su te mreže zatvorene u sebe i restriktivne po pitanju tokova informacija – imaju izuzetno štetne efekte, političke, društvene ili ekonomske. U šestom smo poglavlju stoga istraživali konkretnu vrstu manifestacije nepotizma i klijentelizma u BiH društvu, onu vrstu koja se, čini se, javlja u društvima sa snažnim, porodično zasnovanim društvenim vezama, koja se naziva *štela*. Korištenjem *štela*, svojih ličnih veza, ljudi zaobilaze postupke i procedure kod zapošljavanja, zdravstvene zaštite i obrazovanja. Ne samo da korištenje *štela* smanjuje povjerenje nego narušava i potencijale za odgovorno i transparentno postupanje koje bi stimulovalo razvijanje većeg povjerenja ne samo u BiH društvo nego i u njegove institucije. Istraživanje u ovom poglavlju daje osnovu za prijedloge za ublažavanje nekih od štetnijih efekata *štela* u odnosima između građana i institucija u BiH.

U narednom dijelu teksta dajemo niz preporuka za institucije vlasti, organizacije civilnog društva i me-

dije, kao tri ključna aktera koji mogu stvoriti mogućnosti razvoja u ovoj oblasti u BiH. Nadamo se da smo u tu svrhu osigurali uvjerljive dokaze koji demonstriraju zbog čega bi određene politike trebalo izmijeniti, prilagoditi ili izraditi a potom implementirati – sve za dugoročnu dobrobit BiH.

PREPORUKE

Polazeći od rezultata istraživanja koje smo proveli, naše naredne preporuke podijelili smo u dvije široke oblasti za buduće djelovanje: jačanje članstva i rada u udruženjima te rješavanje pitanja društvene isključenosti. Preporuke su povezane sa dvostrukim ciljem – izgradnje – inkluzivnog društvenog kapitala uz ublažavanje efekata isključujućeg društvenog kapitala i odnose se na:

- državne, entitetske i kantonalne vlasti,
- općinske vlasti
- organizacije i sudionike u civilnom društvu i
- medije.

1. Jačanje članstva i rada u udruženjima

Kroz naše istraživanje smo u više navrata razmatrali prirodu članstva i rada u udruženjima u BiH. Prije svega, primijetili smo da je nivo članstva u udruženjima veoma nizak - pokazalo se da je tek jedna od pet osoba član bilo kakvog kluba, udruženja, organizacije, sindikata, političke partije itd. Prethodno istraživanje o društvenom kapitalu pokazalo je korelaciju između visokog nivoa članstva i rada u udruženjima i transparentnije demokratske prakse.¹⁵⁷ U zemlji u kojoj je tkivo društva u tolikoj mjeri segmentirano, udruženja i klubovi mogli bi biti neutralno mjesto na kojem bi se različite grupe susretale i kontaktirale, potencijalno formirajući raznolike društvene mreže. Veoma su važni i zbog ostavljanja prostora za postojanje slabijih veza kroz koje bi se mogle razmjenjivati informacije i inovacije. Udruženja i klubovi su, sami sobom, stoga veoma važni. To je vidljivo i iz našeg istraživanja. Ustanovili smo da je članstvo povezano sa uspostavljanjem premošćujućih i raznolikijih društvenih veza i da bi, ako bi ga se podsticalo, mogao doprinijeti društvenoj koheziji u BiH. Osim toga, ustanovili smo da postoji značajan nesrazmjer u članstvima udruženja u BiH po spolovima. Muškarci su, kako smo utvrdili, češće članovi udruženja nego žene. Po našem su mišljenju za bolje razumijevanje ovakve vrste nejednakosti, potrebna dodatna istraživanja.

BiH bi imala velike koristi od vitalnijeg, aktivnijeg i raznolikijeg članstva i rada u udruženjima od onoga koji je trenutno prisutan. Poticanje većeg uključivanja građana u članstvo i rad u udruženjima u BiH je

važna stvar za poticanje većeg inkluzivnog društvenog kapitala i za bavljenje pitanjem izražene društvene rascjepkanosti i podjela, čime bi se značajno unaprijedio humani razvoj u ovoj zemlji. Veći broj ljudi uključenih u organizacije – bilo da je u pitanju sport, hobiji ili dobrotvorni rad – pomoći će izgradnji posrednih veza među inače izoliranim skupinama. Što je također značajno, naše je istraživanje istaklo negativno nasljeđe iz prethodnog socijalističkog sistema po pitanju intervencija s vrha naniže u oblasti članstva i rada u udruženjima. Vlasti u BiH stoga moraju imati u vidu nasljeđe iz prošlosti gdje su članstvo i rad u udruženjima bili strukturirani s vrha naniže. Uloga vlasti u njegovanju društvenog kapitala trebala bi se ogledati kroz stvaranje okruženja koje potiče i podupire inicijative od osnove naviše i uklanjanje prepreka za uspostavljanje premošćujućih i povezujućih odnosa i mreža. Istraživanje je također pokazalo da ovo historijsko nasljeđe ima negativan utjecaj na način na koji se volonterstvo tumaći i na volju građana da se uključe u zvanične aktivnosti volontiranja.

Uspostavljanje kvalitetne komunikacije između civilnog društva i različitih nivoa vlasti je zajednička tema u mnogim primjerima dobre prakse modela održivog civilnog društva. Kao potencijalna zemlja kandidat, BiH bi trebala obratiti pažnju na to da većina zemalja članica EU i svi službeni kandidati za članstvo imaju posebnu legislativu ili programe koji osiguravaju dijalog i interakciju između civilnog društva i vlasti.¹⁵⁸ Ovi mehanizmi su veoma važni za pomoć razvoju civilnog društva i omogućavanju njegovu plodniju saradnju sa vlastima. Stoga se preporučuje integriraniji pristup izgradnji funkcionalnijeg i održivog civilnog društva u BiH. Dobri primjeri radnih okvira za saradnju su hrvatski Program za saradnju i estonski Razvojni koncept civilnog društva.

Konačno, naše istraživanje se detaljno bavilo ključnom komponentom zdravog civilnog društva – volonterstvo – i pokazalo da je veoma mali broj ljudi redovno uključen u takve aktivnosti. Kako bi se potaklo volontiranje u BiH, potrebno je uložiti dodatna nastojanja na stvaranju okvira koji bi osigurao priznavanje rada volontera i podizanje svijesti o dobrobitima od volontiranja po pojedinca i zajednicu. Istraživanje je pokazalo da, na primjer, iako je prisutna svijest o prednostima volonterstva za zajednicu, izuzetno je niska svijest o prednostima koje volontizam može donijeti u smislu radnog iskustva, usavršavanju znanja i vještina, traženju posla i doprinosa karijeri (vidi poglavlje 5). Štaviše, u kontekstu ovog izvještaja, volonterstvo direktno doprinosi kreiranju različitih društvenih veza ili premošćujućeg društvenog kapitala povezujući ljude iz različitih sredina koji

¹⁵⁷ Putnam (1994).

¹⁵⁸ Bullain i Tofstisova (2004), str. 3-15.

se na drugačiji način ne bi ni susreli na mjestu gdje se događa nešto konstruktivno. Kao takav, volontizam može direktno doprinijeti kreiranju inkluzivnog društvenog kapitala i povećavanju društvenog povjerenja.

štvne isključenosti trebale u obzir uzeti i dimenziju nedostatka društvenih veza: Tamo gdje postoje krhke veze, ne bi ih trebalo narušiti intervencijama javnih politika. To bi, minimalno, trebalo obuhvatati procjenu aktivnosti sistema socijalne zaštite i zapo-

Preporuke vlastima za stvaranje i njegovanje poticajnog okruženja za razvoj članstva i rada u udruženjima

- Ojačati koordinaciju s organizacijama civilnog društva
- Unaprijediti i razviti zakonske okvire iz domene dobrovoljnog rada - volontiranja

Preporuke općinskim vlastima za unapređenje kvalitete civilnog društva na lokalnom nivou

- Unaprijediti mehanizme za distribuciju sredstava organizacijama na lokalnom nivou koju uključuju primjenu jasnih, relevantnih i jednakih (uključujući i rodno osviještene) kriterije za prijave
- Omogućavanje organizacijama civilnog društva da javne objekte (poput sportskih objekata, centara za mlade, sala za sastanke, itd.) koriste besplatno ili po povoljnim cijenama

Preporuke organizacijama civilnog društva za unapređenje kvalitete članstva i rada u udruženjima

- Primjerom raditi kako bi se razbio negativan imidž organizacija civilnog društva u BiH
- Stvarati krovne organizacije koje mogu civilno društvo propagirati i zastupati u okviru različitih foruma
- Aktivno usmjeravati aktivnosti na okupljanju članstva u udruženjima na žene i/ili aktivnosti udruženja činiti prihvatljivijim ženama

Preporuke medijima za promicanje pojma civilnog društva u BiH

- Izvještavati o uspješnim inicijativama civilnog društva širom zemlje
- Podizati svijest o dobrobitima zvaničnog – organiziranog volontiranja

2. Rad na rješavanju problema društvene isključenosti

Naše se istraživanje bavilo pitanjem društvene isključenosti iz dva ugla: nedostatka društvenih veza i *štele*. Kako smo vidjeli u četvrtom poglavlju, za neke je grupe vjerovatnoća da će biti izloženi nedostatku društvenih veza veća nego za druge. Ove grupe su između ostalih: starije osobe, manjinski povratnici, interno raseljene osobe te žene s nižim nivoom obrazovanja koje žive u ruralnim područjima. Uzimajući u obzir snagu porodičnih veza u BiH i stepen u kojem se ljudi u teškim vremenima obraćaju porodici i oslanjaju se na nju, kako smo pokazali u trećem poglavlju, za osobe koje nemaju porodicu na koju se mogu osloniti u BiH je izvjesnije da će biti društveno izolirane na način koji se može prevesti i u materijalnu deprivaciju. Pokazali smo da je odsustvo struktura društvenih veza povezano s nemogućnošću pojedinaца da prosperiraju – u smislu osiguravanja emocionalne i finansijske podrške, dobroga zdravlja, dobrobiti i zadovoljavajućih prihoda i životnog standarda.

Pristup visokokvalitetnim, pravičnim uslugama je poseban prioritet za sve one koji su društveno isključeni, bez obzira jesu li isključeni zbog nemogućnosti pristupa mrežama podrške ili iz drugih razloga. Istovremeno i javne politike koje se bave pitanjem dru-

šljavanja kako bi se osiguralo da prave najmanje moguće štete postojećim društvenim vezama. Ostale politike, poput one koja se odnosi na javni prijevoz, bi u obzir trebale uzimati konkretne veze koje održavaju date službe koje tako da se u bilo kakvom prilagođavanju pružanja usluga ne naruše ove veze. Isto se odnosi i na politike u vezi s pribavljanjem javnih prostora i foruma zajednice. U rješavanju nedostatka društvenih veza, razvoj bi trebao istražiti i načine kako ljudima omogućiti izgradnju šireg spektra i različitih vrsta društvenog kapitala osiguravajući im legitime alternative, posebno alternative sistemima porodične podrške koje sebi mogu priuštiti.

Druga komponenta društvene isključenosti koju razmatramo u ovom izvještaju je isključenost koja proizlazi iz korištenja *štele*, ili onoga što opisujemo kao isključivi društveni kapital. Naše je istraživanje također pokazalo, na prilično dramatičan način, stepen u kojemu korištenje ličnih veza kako bi se zaobišli legitimi načini pristupa uslugama narušava jednak i pravičan pristup uslugama. Osobne se veze ili *štele*, kako smo ustanovili, koriste za pristup osnovnim uslugama poput obrazovanja, zdravstva i zapošljavanja, kao alternative nečemu što bi inače bili transparentni, na kriterijima i zaslugama zasnovani procesi. Ovakve prakse povećavaju sumnjičavost i ogorčenje te time doprinose niskom stepenu društvenog povjerenja u BiH. Kako je pokazalo naše

istraživanje, poseban problem predstavlja korištenje *štete* u oblasti zapošljavanja, što ukazuje na potrebu da se veća pažnja posveti transparentnoj praksi zapošljavanja koja podstiče odabir koji se zasniva na zaslugama i kvalifikacijama. Kao rezultat toga, činjenica da drugi koriste *štetu*, ljude odbija od prijavljivanja na oglase za zapošljavanje. I konačno, diskusija koju smo vodili sa državnim ombudsmanom za ljudska prava¹⁵⁹ iznjedrila je činjenicu da institucionalne strukture u BiH (posebno u FBiH, s dodatnim, kantonalnim nivoom vlasti) same po sebi podstiču korupciju te da *šteta* predstavlja još jedan razlog potrebi institucionalnog restrukturiranja i u konačnici ustavne reforme.

I konačno, što se pak tiče mjera usmjerenih od osnove naviše, u nastojanjima u BiH na ublažavanju efekata *štete* bi od velike koristi bili mehanizmi „društvene odgovornosti“. Mehanizmi društvene odgo-

vornosti se zasnivaju na građanskom angažmanom u kojem građani i/ili organizacije civilnog društva sudjeluju direktno ili indirektno kako bi zahtijevali odgovornost. Ovi mehanizmi mogu doprinijeti izgradnji različitih i širih mreža kao i većim nivoima političkog sudjelovanja te jačanja društvenog položaja (osnaživanja). Inicijative poput participatornog planiranja i izvršavanja budžeta, procesi reforme uprave, društvene revizije, tzv. „citizen report cards“ - participatorne ankete namijenjena pojedincima i domaćinstvima i „community score cards“ - instrumenta za kvalitativni monitoring namijenjen zajednicama koji se realizira putem diskusija u fokus grupama, uključuju građane u nadzor nad institucijama vlasti te se stoga mogu smatrati inicijativama na razvijanju društvene odgovornosti. One ne nose samo prednost u smislu osiguravanja da procesi budu u većoj mjeri participatorni nego su i instrumenti za izgradnju inkluzivnijeg društvenog kapitala.

Preporuke vlastima za rješavanje problema isključenosti najugroženijih

- Osigurati izradu visokokvalitetnih državnih i entitetskih politika i strategija socijalne i u njihovu izradu i implementaciju uključiti civilno društvo
- U osmišljavanju politika socijalne uključenosti u obzir uzeti i problem nedostatka društvenih veza
- Riješiti situaciju u kojoj se nalaze najugroženiji, posebno interno raseljene osobe koje i dalje žive u kolektivnim centrima
- Implementirati inkluzivnije i rodno osvještene obrazovne politike
- Poboljšati stepen prelaznosti iz osnovnih u srednje škole među učenicima i unaprjeđivati stepen ostanka učenika u srednjim školama do završetka istih

Preporuke općinskim vlastima za rješavanje pitanja društvene isključenosti na lokalnom nivou

- Unaprijediti mehanizme za identifikiranje ugroženih grupa i grupa izloženih, odnosno u riziku od isključenosti u lokalnim zajednicama
- Jačati pravično i jednako pružanje usluga, posebno onih socijalnih

Preporuke organizacijama civilnog društva za unapređenje jednakog i pravičnog pristupa uslugama

- Raditi s institucijama vlasti i lokalnim vlastima na poboljšavanju kvalitete usluga posebno usmjerenih na ugrožene grupe
- Koordinirati s drugim organizacijama koje rade u sličnim oblastima kako bi se unaprijedila saradnja i time i kvaliteta usluga koje se pružaju
- Poduzimati i podsticati primjenu mehanizama društvene odgovornosti posebno u odnosu na zdravstvene i usluge iz domene obrazovanja

Preporuke medijima za poboljšavanje razumijevanja i svijesti šire javnosti o društvenoj isključenosti i nejednakosti

- Unapređivati znanje i razumijevanje procesa društvene isključenosti i prepreka s kojima se u BiH suočavaju isključene grupe
- Podizati svijest o problemima koje muče najugroženije u BiH
- Unapređivati vještine i znanja i ulaziti u dublje, istraživačko izvještavanje
- Unapređivati znanje i razumijevanje te podizati svijest javnosti o pojmu i značenju „sukoba interesa“

¹⁵⁹ Jasminka Džumhur, državni ombudsman, intervju realiziran 10. jula 2009. godine, N. Nixon i K. Koutkova.

ZAKLJUČCI

Ovaj je izvještaj ocrtao neke od osnovnih karakteristika društvenog kapitala u BiH. Bliske društvene veze i mreže koje se sastoje od porodice, bliskih prijatelja i komšija u BiH su veoma snažne. Naše je istraživanje utvrdilo da ljudi ne samo da provode veliki dio vremena unutar ovih mreža već iz njih crpe i značajnu podršku. U tom smislu, ljudi u BiH, očito vode brigu jedni o drugima.

Ove neposredne, bliske veze su međutim, kako smo utvrdili, prilično izolirane, dok je tkivo društva u BiH rascjepkano niskom razinom društvenog povjerenja te mu nedostaje duha šire solidarnosti. Šire društveno tkivo obilježava nizak stepen društvenog povjerenja, nizak nivo povjerenja u „nepoznate“, te visok stepen oslanjanja na homogene mreže kojima nedostaje različitosti i koje guše tokove informacija. To je kontekst u kojemu civilno društvo teško da

može prosperirati. Štaviše u institucijama očito prevladava nepotizam i klijentelizam na način koji brojne ljude isključuje iz pristupa uslugama te sprečava ostvarivanje osnovnih ljudskih prava i djeluje pogubno po humani razvoj.

Ovaj izvještaj i preporuke koje smo iznijeli imaju za cilj osigurati osnovu za rješavanje nekih od navedenih slabosti u nadi da će zemlja napredovati ka većem i kvalitetnijem humanom razvoju. Kretanje u predloženom smjeru bi značilo i da zemlja ide u smjeru ispunjenja jednog od osnovnih kriterija za pristupanje EU, kriterija osiguravanja „stabilnosti institucija kojim se garantira demokratija, vladavina zakona, ljudskih prava i poštivanja i zaštite manjina“.

Za izgradnju veza između podijeljenih, homogenih društvenih mreža u BiH će trebati vremena, ali je takvo što od životne važnosti za budućnost zemlje i stabilno napredovanje na putu ka Evropskoj uniji.

Studije slučaja o inkluzivnom društvenom kapitalu

Tokom izrade NHDR-a naišli smo na određeni broj organizacija, udruženja i projekata koje, kako smatramo, daju izvrsne primjere inkluzivnog društvenog kapitala u BiH. Organizacije koje predstavljamo u daljem tekstu su stvorile mreže raznolikosti – u smislu etničke pripadnosti, spola, dobi, statusa zaposlenja i brojnih drugih stvari koje osim toga često premošćuju i podjelu između urbanog i ruralnog. U svakom od slučajeva, aktivnosti koje poduzimaju doprinose,

na ovaj ili onaj način, lokalnoj zajednici u kojoj su locirane, doprinoseći ekonomskom razvoju, većem stepenu volonterskog rada, zaštiti lokalnog okoliša i unapređenje društvene kohezije. Ovi primjeri mogu služiti kao uzori i demonstrirati potencijale koje aktivnog civilnog društva koje posjeduje kapacitete da prevaziđe granice i izgradi jače i raznolikije društvene veze.

Udruženje gljivara i ljubitelja prirode¹⁶⁰

U proteklih par godina, Mrkonjić Grad, grad južno od Banja Luke stekao reputaciju zasnovanu na gljivama. Ovaj grad je, od 2003. godine, kroz rad Udruženja gljivara i ljubitelja prirode, postao simbol ne samo gljivarstva nego i entuzijazma i strasti za gljivarstvom kao oblikom razonode.

Osnovni cilj organizacije je prikupljanje i razmjena znanja o različitim vrstama gljiva, ali lista aktivnosti ovog udruženja daleko nadilazi navedeni cilj. Udruženje je 2008. godine osiguralo proglašenje zaštićenog staništa gljiva – mikološkog rezervata na planini Lisini u blizini grada. Na 60 hektara ovog zaštićenog staništa gljiva može se pronaći oko 500 različitih vrsta gljiva. Kako objašnjava predsjednik udruženja, Borislav Marić, zaštita gljiva predstavlja važan dio zaštite lokalnog okoliša, a njihova najnovija kampanja, „SOS za Lisinu“, obuhvata niz aktivnosti usmjerenih na zaštitu okoliša. Aktivnosti udruženja obuhvataju i dva projekta kojima se direktno unapređuje turizam na području Lisine: sistem GPS praćenja s obilježenim izvorima vode, naseljima i područjima bogatim gljivama u šumi, uključujući i odvojeno, posebne vrste gljiva; te izradu detaljne turističke mape sa vodičem o tome kako uživati u i očuvati prirodno okruženje. Vrhunac godišnjih aktivnosti udruženja su „Dani gljiva“ koji se od 2004. godine održavaju svake godine zadnjeg vikenda u septembru. Nekih tri stotine posjetilaca skupa sa preko hiljadu učenika iz cijele zemlje dolaze u Mrkonjić Grad na festival gljivarstva, edukaciju i izložbe.

Kroz zajednički interes, ove aktivnosti okupljaju entuzijaste iz svih krajeva BiH i šire. 335 njegovih članova

dolaze iz svih dijelova zemlje – iz oba entiteta, iz ruralnih i urbanih područja i iz različitih etničkih skupina. Značajan broj ih je izvan BiH, iz bliže regije, drugih dijelova Evrope pa sve do SAD-a. Članovi – muškarci i žene, dolaze iz različitih dobnih skupina, od 16 do 75 godina.

Što se održivosti tiče, udruženje nešto finansijskih sredstava dobija od općine, a ova sredstva pokrivaju oko 30% njihovih troškova. Ostatak dolazi od njihovih vlastitih aktivnosti usmjerenih na generiranje prihoda. Kada smo ga upitali o planovima za budućnost, Mariću su prioriteti jasni – najprije završiti informativnu signalizaciju na stazama na planini Lisini, koji će biti integrirani u regionalnu mrežu Zelenih puteva. Pored toga, njegov je san osnovati Gljivarski dom koji će pružati informacije o vrstama gljiva i zaštiti prirode.

Udruženje gljivara demonstrira i značaj i potencijal članstva u udruženjima koje može poslužiti kao pokretač pozitivnih promjena u društvu, okupljajući ljude oko pitanja od zajedničkog interesa na način koji je na dobrobit kako uključenim pojedincima tako i široj zajednici.

Omladinski komunikativni centar (OKC)¹⁶¹

Omladinski komunikativni centar (OKC) je jedan od najgorljivijih zagovornika volonterstva u BiH, a njihov je angažman nedavnoj reformi zakonodavstva koji je rezultirao usvajanjem Zakona o volontiranju u RS samo vršak ledenog brijega njihovih aktivnosti. OKC je osnovan 1997. godine u Banja Luci, a osnovala ga je mala grupa studenata umornih od pesimizma, apatije i nacionalističke retorike koji su dominirali javnim životom. Vidjeli su potrebu za forumom u okviru kojega

¹⁶⁰ Na osnovu intervjua sa Borislavom Marićem, predsjednikom Udruženja gljivara i ljubitelja prirode, 24. juni 2009. godine, Mrkonjić Grad, RS, BiH. K. Koutkova i H. Fridberg.

¹⁶¹ Na osnovu intervjua sa Jugoslavom Jevđićem, predsjednikom Omladinskog komunikativnog centra, 26. maja 2009. godine, Sarajevo, BiH. K. Koutkova i H. Fridberg.

bi mladi mogli raspravljati o pitanjima koja ih se doista tiču: obrazovanju, zapošljavanju, mobilnosti, ravnopravnosti spolova, itd., stvarima koje su od zajedničkog interesa mladim ljudima svugdje, bez obzira na njihovo porijeklo.

Ogroman interes koji su mladi ljudi otada pokazali za centar i njegove aktivnosti pokazuje da je OKC pogodno živac i stimulirao razvijanje brojnih aktivnosti. Osnovana je neprofitna radio stanica, Radio Balkan, koja trenutno ima nekih 20,000 mladih slušalaca. Danas lista OKC-ovih aktivnosti uključuje programe psihosocijalne pomoći za mlade u stanju potrebe, časove jezika, promociju učeničkih vijeća u školama širom zemlje, pomoć studentskim grupama i mladim NVO poduzetnicima te zagovaranje po nizu različitih pitanja koja se tiču mladih, da spomenemo samo neke od njih. Pored toga, OKC Banja Luka surađuje sa sličnim organizacijama u FBiH i doprinosi nastojanjima da se u FBiH uvede sličan zakon o volontiranju kakav postoji u RS.

Najimpresivnija aktivnost ove organizacije je široka i raznolika mreža volontera koji doprinose društvu u Banjaluci i njenoj okolini. Jugoslav kaže da dosad imaju registriranih 871 volontera (197 muškaraca i 674 žene, 530 srednjoškolaca, 159 maturanata, 291 studenta i 16 diplomaca), od kojih mnogi rade u javnim institucijama, od staračkih domova do dječjih obdaništa kao i u 16 NVO s kojima surađuju. Ostali su uključeni u međunarodne programe razmjene u saradnji sa partnerima OKC-a. Potencijalne se volontere spaja s korisnicima u skladu s interesima i vještinama i znanjima kako bi se ostvario maksimalan učinak, a volonterima se (zahvaljujući novom Zakonu o volontiranju) na propisan način priznaje njihov trud.

Nije impresivna samo lista OKC-ovih aktivnosti, već i njihov entuzijizam, briga i predanost. OKC, koji djeluje i kao neformalni nacionalni volonterski centar, nastavlja izgrađivati lokalne strukture za volontiranje u BiH te tako predstavlja primjer potencijala volonterstva u BiH, posebno među mladim ljudima, okupljenim oko zajedničkih altruističkih ideja, koji stiču iskustva i osjećaj društvene osviještenosti.

Obrazovanje gradi BiH¹⁶²

Uspostavljeno 1994. godine, udruženje Obrazovanje gradi BiH osigurava stipendije za srednjoškolce i studente kako bi im pomoglo da završe školovanje. Osigurava mjesečne stipendije djeci i mladima u dobi od 14 do 27 godina širom zemlje. Glavna ciljna grupa su djeca i mladi u stanju potrebe čiji su roditelji ubijeni u sukobu od 1992. do 1995. Obrazovanje gradi BiH pored toga osigurava podršku talentiranoj djeci, djeci s posebnim potrebama i djeci iz nacionalnih manjina – romskoj djeci npr. Dobitnike stipendija se podstiču i na građanski aktivizam kako bi uzvratili svojoj zajednici. Organizacija organizira i provodi vannastavne aktivnosti poput seminara o ljudskim pravima.

Organizacija se finansira iz pojedinačnih i donacija institucija, kroz volontersko osoblje (to su često nekadašnji

korisnici stipendija) te prodajom publikacija i kalendara.

Kada smo ga pitali o problemima s kojima se suočava organizacija, direktor Udruženja, Jovan Divjak je ukazao na nedostatak zakona kojima bi dobrotvorne organizacije bile izuzete od plaćanja poreza – što znači da Obrazovanje gradi BiH mora plaćati PDV. Ako bi se taj zakon izmijenio, navodi Divjak, kroz program bi se moglo pomoći daleko većem broju djece.

Obrazovanje gradi BiH, kroz naglasak na okupljanju djece različitog porijekla i iz različitih okruženja i pomažući najugroženijima da prošire svoje vidike i zadrži optimizam, predstavlja primjer održivog i dobrotvornog preduzetništva koje može pomoći rješavanju pitanja društvene isključenosti i izgradnji društveno inkluzivnih mreža, osiguravajući BiH pozitivniju budućnost.

Oaza Café i štamparija Udruženja oboljelih od mišićne distrofije¹⁶³: Veća uključenost za osobe s invaliditetom

Udruženje Oaza iz Sarajeva i Udruženje oboljelih od mišićne distrofije u Doboju predstavljaju primjere socijalnih preduzeća koji rade na unapređenju osoba s invaliditetom. Centar za osobe s posebnim potrebama Oaza osnovan je 1960. godine i organizacija je koja okuplja roditelje djece s posebnim potrebama. Danas Oaza održava dnevni centar s umjetničkim aktivnostima za četrdeset klijenata iz svih dobnih grupa. Ove godine, inspirirana partnerskom organizacijom iz Švedske, Oaza otvara kafe, Sretni kutak, u kojemu će kao osoblje direktno raditi neki od klijenata Oaze – kao instrument produbljivanja njihove ne samo socijalne nego i ekonomske uključenosti.

Udruženje oboljelih od mišićne distrofije u Doboju, je također uključeno u ekonomske aktivnosti od koristi za svoje članstvo. Oni vode štampariju, osnovanu 1997. godine koja zapošljava neke od njihovih članova, čime im se osigurava ne samo prihod već i više nezavisnosti te dostojanstvo. Štamparija je uspješna i finansijski održiva, a svoj uspjeh zahvaljuje prije svega upornosti i motiviranosti svojih članova.

Prema mišljenju njihove dvije direktorice, Adise Pamuk iz Oaze i Nade Jovanović iz Udruženja oboljelih od mišićne distrofije, najveći problem s kojim se suočavaju u radu jeste prevazilaženje predrasuda prema osobama s invaliditetom koje su u još uvijek prisutne u bh. društvu. One se raduju predstojećem usvajanju Zakona o zapošljavanju osoba s invaliditetom, koji će u značajnoj mjeri doprinijeti njihovim mogućnostima da vode socijalno preduzeće. Oba ova preduzeća imaju za cilj dobrobit ne samo marginaliziranih grupa nego i šireg društva. Takva preduzeća predstavljaju prve iskricke nade za osobe s invaliditetom koje su već dugo vremena bile isključene iz bh. društva.

¹⁶² Na osnovu intervjua sa Jovanom Divjakom, predsjednikom udruženja Obrazovanje gradi BiH, 25. maj 2009., Sarajevo, BiH, K. Koutkova.

¹⁶³ Na osnovu intervjua sa Adisom Pamuk, predsjednicom Oaze, 25. maj 2009. godine, Sarajevo, BiH i Nadom Jovanović, direktoricom Štamparije Udruženja oboljelih od mišićne distrofije, 23. juna 2009. godine, K. Koutkova i H. Fridberg.

LAG-ovi: Društveni kapital za lokalni ekonomski razvoj u regiji Doboj-Maglaj¹⁶⁴

Nedaleko od centra Doboja, u sjevernom dijelu BiH, stoji nedavno obnovljena tvrđava iz 15. vijeka u kojoj su i otvorena pozornica, igralište, kafić, prodavnica suvenira i mali zoološki vrt. Tvrđava je centralni objekat u Strategiji razvoja turizma Lokalne akcione grupe (LAG) Doboj. LAG-ovi su neformalne mreže saradnje uspostavljene između lokalnih vlasti, organizacija civilnog društva i poslovnog sektora čija je uspostava inicirana kroz UNDP-ov SUTRA program (SUTRA - Sustainable Transfer to Return Related Authorities - Trajan prenos odgovornosti za povratak na nadležne institucije). Svrha LAG-ova je okupiti članove određene zajednice kako bi se zajednički odlučilo koji bi projekti bili od koristi za razvoj njihove zajednice. Oni utvrđuju prioritete, odabiru projekte i nadziru njihovu implementaciju, kao i mobiliziraju neophodna finansijska sredstva. Jedna od glavnih koristi je činjenica da su na takav način LAG-ovi u mogućnosti mobilizirati široku i raznoliku mrežu aktera putem koji se diskusija usmjerava na pitanja od važnosti za njihovu zajednicu i njenu budućnost. Na ovaj način LAG-ovi predstavljaju izvrstan primjer inkluzivnog društvenog kapitala na djelu.

LAG-ovi su inicirani u više različitih regija u zemlji. Najuspješniji dosad se pokazao onaj u regiji Doboja, osnovan 2007. godine, koji se proteže dužinom nekadašnje linije bojišta i obuhvata susjedne općine Doboj u Republici Srpskoj i Maglaj u FBiH. Ovaj LAG ima 13 članova, uključujući načelnika Maglaja, predsjedavajućeg Skupštine Opštine Doboj i predstavnike lokalnih NVO i poslovnog sektora. Danas članovi LAG-a ostvaruju uspješnu saradnju te su pored razvoja turizma, pripremili i strategije ruralnog razvoja i zaštite okoliša za ove dvije općine.

LAG je uspješno proširio kapacitete lokalnih zajednica za planiranje i implementiranje projekata ekonomskog razvoja, što će biti od izuzetne važnosti za regiju kako se BiH bude približavala EU. Iskustvo iz drugih zemalja kandidata pokazuje da mnogim ruralnim oblastima nedostaju kapaciteti za „apsorbiranje“ sredstava iz EU fondova koji im stoje na raspolaganju za ruralni razvoj. Uz funkcionalan i aktivan LAG, uz daleko više posjetilaca koji uživaju u pogledu s tvrđave, općine Doboj i Maglaj će biti dobro pripremljene za takav ishod.

Mostimun: Nova prijateljstva u podijeljenom gradu¹⁶⁵

U aprilu 2009. godine po prvi put je u BiH uspješno održana model konferencija UN (MUN), u podijeljenom gradu Mostaru. Prema riječima Marije Prskalo

koja je bila uključena u njegovu organizaciju, ovaj je događaj imao značajan utjecaj na premošćivanje jaza između mladih studenata univerziteta/sveučilišta iz dijelova grada s bošnjačkom i hrvatskom većinom.

Događaj je organizirao motivirani tim energičnih studenata – entuzijasta iz dva gradska univerziteta/sveučilišta: Sveučilišta u Mostaru iz dijela sa hrvatskom većinom i Univerziteta „Džemal Bijedić“ iz dijela s bošnjačkom većinom. Domaćin događaja bila je Gradsko vijeće Mostara. Trodnevna konferencija okupila je ne samo studente iz cijelog Mostara nego i iz 17 drugih zemalja (uključujući Australiju, Izrael, Singapur i Svaziland) i osigurala je forum za raspravu o te večer razumijevanje trenutnih globalnih ali i regionalnih problema. Učesnici su imitali rad Vijeća sigurnosti, Vijeća za ljudska prava i ECOSOC-a. Mjesta održavanja su bila namjerno raspoređena po cijelome Mostaru kako bi i lokalni ali i međunarodni učesnici osjetili Mostar kao grad u svojoj cijelosti.

Premda je konferencija trajala svega tri dana, očito je da će neka od prijateljstava i mreža saradnje kojima je rezultirala trajati daleko duže. Već je sada oformljen zajednički debatni klub između dva univerziteta/sveučilišta, što je nešto što je ranije bilo nezamislivo. Pored toga je inicirano i osnivanje lokalne organizacije s ciljem povezivanja sa sličnim MUN klubovima u cijelom svijetu, odašiljanje učesnika MUN-a u inostranstvo te, sa iskustvom koje sada imaju, organiziranja MOSTIMUN konferencije u Mostaru kao redovnog godišnjeg događaja.

Srebrenički put mlijeka¹⁶⁶

Srebrenički put mlijeka je projekt razvoja mljekarstva koji je započeo 2005. godine i koji je, putem UNDP-a, finansirala holandska vlada. Njen cilj je povećati proizvodnju mlijeka i mliječnih proizvoda u komercijalne svrhe te poboljšati ekonomsku situaciju za više od 15 porodice iz regije Srebrenice koje su uključene u projekat¹⁶⁷.

Ova regija BiH koju čine općine Srebrenica, Milici i Bratunac predstavlja poseban izazov u smislu lokalnog ekonomskog razvoja. Loša organizacija uprave, devastirana infrastruktura, nedostatak ekonomskih prilika i mogućnosti te ekstremno visoka stopa nezaposlenosti¹⁶⁸ su samo neke od najočitijih posljedica rata. Ovi faktori doprinose i niskoj stopi povratka u ovu regiju. Projekat „Srebrenički put mlijeka“ stoga ima za cilj osloniti se na postojeće prednosti ove regije i stimulirati razvoj privatnog sektora kako bi se osigurali solidni ekonomski razlozi za povratak, kroz povećanje produktivnosti, uvođenje šematizirane prakse hranjenja i unapređenja upravljanja uzgojem.

¹⁶⁴ Na osnovu intervjua sa Miodragom Bosićem, LAG Doboj-Maglaj, 23. juni 2009., Doboj, BiH. K. Koutkova i H. Fridberg.

¹⁶⁵ Na osnovu intervjua sa Marijom Prskalo, projekt menadžericom Mostimuna, 18. maja 2009. godine, Mostar, BiH. K. Koutkova i H. Fridberg.

¹⁶⁶ Na osnovu intervjua sa Hidajetom Hasanovićem, Enezom Suljićem, Katarinom i Zoranom Petrovićem, Projekat put mlijeka, juni 2009., Srebrenica, BiH, L. Desigis.

¹⁶⁷ S obzirom na broj poljoprivrednika – korisnika koji su se pridruživali programu, ovaj izračun povećanih prihoda porodica predstavlja procjenu. Na početku je za učešće u projektu odabrano 119 porodica. U 2008 je taj broj porastao na 314, a u 2009. je u njega bilo uključeno 176 porodica. Na osnovu intervjua sa službenicima UNDP projekta, 4. maj 2009. godine, općine Srebrenica i Milici, L. Desigis.

¹⁶⁸ Stopa nezaposlenosti u 2007. godini procijenjena je na 60-70%, vidjeti: Rij van, C 2008, „The milk road to development and reconciliation: A case study of the dairy supply chain in Srebrenica – Put mlijeka ka razvoju i pomirenju: studija slučaja lanca proizvodnje i snabdijevanja mlijekom i mliječnim proizvodima“ UNDP Srebrenica.

Glavnu ulogu u projektu imaju poljoprivrednici koji su se organizirali u grupe proizvođača koje se sastoje od 70% Bošnjaka – povratnika i 30% stanovnika – Srba. Poljoprivrednicima je osigurana tehnička pomoć za upravljanje proizvodnjom mlijeka i mliječnih proizvoda, kao i obuka iz menadžmenta za upravljanje kapitalnim sredstvima poput krava i mljekarske opreme. Svaka je grupa proizvođača povezana sa lokalnim otkupnim centrom (MCC) koji je osnovan na početku projekta kao i linijom za prikupljanje mlijeka.¹⁶⁹ Pored praktične uloge – da omogući poljoprivrednicima odlaganje odnosno ostavljanje mliječnih proizvoda, MCC je poljoprivrednike jednostavno okupljao na mjestu gdje su se mogli susresti, družiti i razmjenjivati korisne informacije.

Osnovni rezultat projekta je tako bio značajno unaprijediti efikasnost i profitabilnost proizvodnje mlijeka u

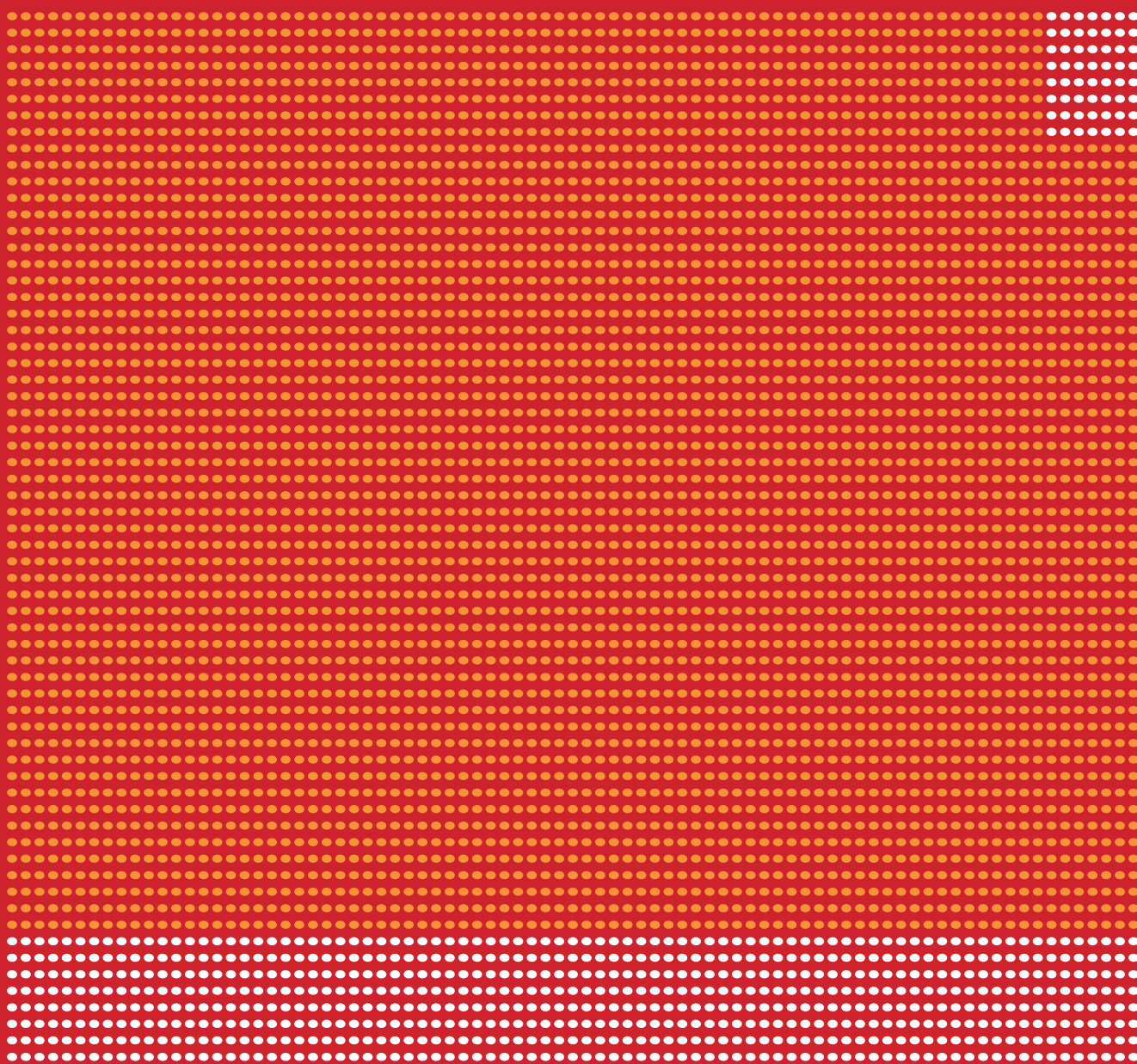
ovom kraju.¹⁷⁰ To je, pak i bio cilj projekta. Što je bilo neočekivano je stepen u kojemu su se poljoprivrednici počeli okupljati u i koristiti nove neformalne mreže. Kroz angažman u projektu, brojni su korisnici počeli razmjenjivati i dijeliti opremu, pomagati jedni drugima, razmjenjivati informacije, a neki od njih su se i sprijateljili.

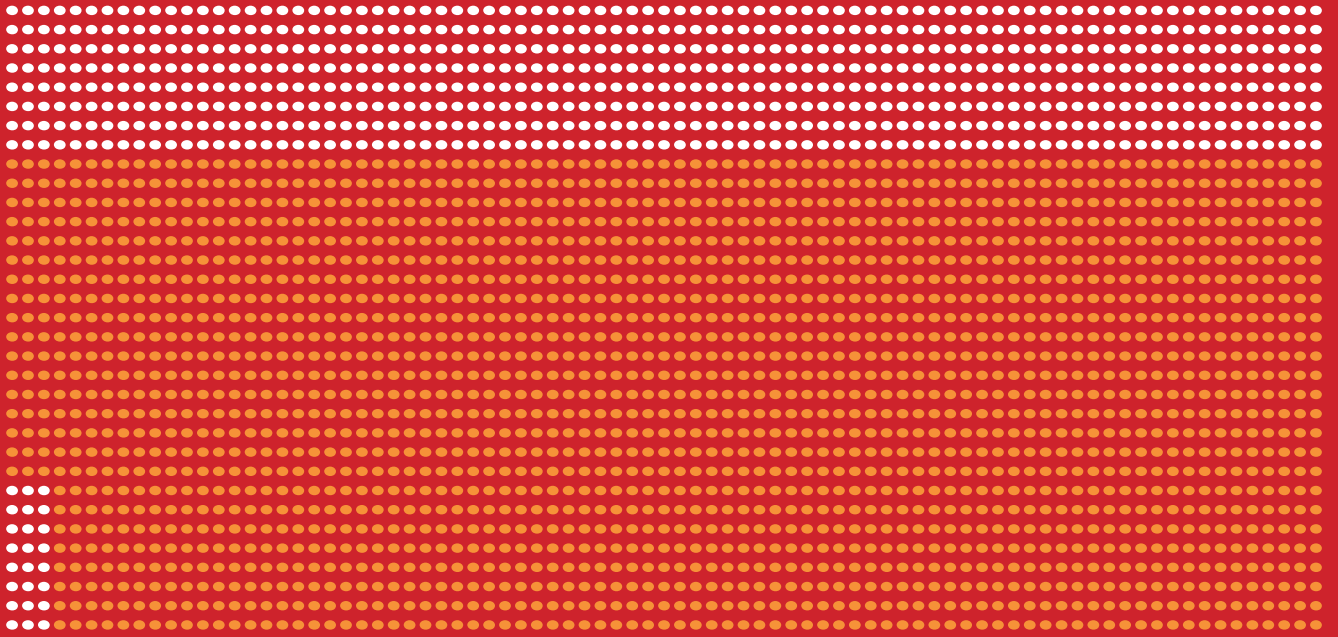
Dodatni rezultat koji nadilazi pozitivne posljedice po pojedince i lokalnu ekonomiju predstavljala unaprijeđena reintegracija povratnika u ovo područje kroz razvijanje mreže reciprociteta i povjerenja. U tom su smislu vidljivi popratni efekti na društveni razvoj s obzirom da su kvalitetnije društvene veze i čak i prijateljstva koja se zasnivaju na povjerenju među učesnicima postale solidna osnova za budući ekonomski razvoj ovog područja.

¹⁶⁹ MCC su osnovani na odabranim lokacijama – lako dostupnim dovoljnom broju poljoprivrednika čime se stvarala oblast zahvata za postrojenje za obradu mlijeka. MCC su obično u vlasništvu većeg poljoprivrednog proizvođača ili nekog od postrojenja za preradu mlijeka. Kroz participatornu je proceduru osnovano i udruženje koje treba osigurati tehničku pomoć i razvoj. Vidjeti i: Razvojni program Ujedinjenih nacija 2004., „Projektni dokument za projekt razvoja podsektora stočarstva za potrebe proizvodnje mlijeka u regionu Srebrenice - Dairy Cattle Sub-sector Development project in the Srebrenica Region Project Document“, septembar 2004., UNDP, Srebrenica.

¹⁷⁰ Proizvodnja mlijeka je u oktobru 2008. narasla na 1.6 miliona litara, a izračunati prihod je iznosio 2.3 puta GDP po glavi stanovnika te je bio za 22% viši od prosječne plaće u Republici Srpskoj.

Aneksi





Aneksi

ANEKS 1: METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Rezultati prezentirani u ovom izvještaju se zasnivaju na metodologiji koja predstavlja mješavinu kvantitativnih i kvalitativnih tehnika istraživanja. Kvantitativna se komponenta zasniva na istraživanju koju je proveo Prism Research u novembru 2008. godine. Upitnike je proteklih mjeseci pripremio Tim za izradu NHDR-a, u konsultaciji s vanjskim odborom, a proveo ga je Prism Research kroz osobne intervjue. Provedeno je ukupno 1623 intervjua na reprezentativnom uzorku građana BiH. Prikupljeni setovi podataka su zatim dopunjeni serijom diskusija u fokus grupama. U sljedećim poglavljima dajemo opis metodologije istraživanja i korištenih kvantitativnih postupaka kao i dodatna kvalitativna istraživanja.

Izrada upitnika

Uпитnik je priredio tim za izradu NHDR-a, uz nadzor profesora Anthonyja Heatha. Pitanja su u doslovnom obliku preuzeta ili prilagođena iz ranijih istraživanja o društvenom kapitalu u BiH, poput istraživanja Svjetske banke – *Local Level Institutions and Social Capital* (2004.), kako bi se osigurala mogućnost vremenskog poređenja. Robert Putnam i Tom Sander, sa Univerziteta Harvard su bilji ljubazni da nam pošalju pitanja koja su oni u svom radu koristili kao osnovne mjere društvenog kapitala. Kako bismo napravili i određena poređenja u regiji korištena su pitanja iz Eurofoundovog istraživanja o kvaliteti života koje je prethodno provedeno u zemljama članicama EU te zemljama kandidatima za članstvo, uključujući Hrvatsku i BJR Makedoniju. I konačno, prilagođena su i neka pitanja Ureda za statistiku Velike Britanije iz Social Capital Question Bank (<http://www.ons.gov.uk>). Cilj je bio koristiti najveći mogući broj pitanja kojim bi se omogućile uporedne analize – u regiji i kroz vremenska razdoblja.

Metodologija za provođenje istraživanja

U implementiranju istraživanja korišten je metod osobnih intervjua, a od osoba koje su provodile intervjue zahtijevano je da u skladu sa konkretnim smjernicama koriste tehniku slučajnog/nasumičnog kretanja. Kod odabira osoba unutar domaćinstava starijih od 15 godina s kojima su provedeni intervjui

korištena je tehnika „zadnjeg rođendana“, odnosno birana je osoba u domaćinstvu koja je zadnja imala rođendan. Ispitivači su naglas čitali pitanja i raspon mogućih (kodiranih) odgovora, prezentirali „pokazne kartice“ ili u slučaju pitanja otvorenog tipa čitali samo pitanje. Ispitivač je tokom cijelog intervjua upitnik imao kod sebe i bilježio je ispitanikove odgovore. Sljedeća tabela prezentira metodologiju istraživanja koja je korištena u studiji.

METODOLOŠKI ASPEKTI	
Profil ispitanika	Građani BiH stariji od 15 godina
Populacija	Domaćinstva u FBiH, RS i Brčko distriktu BiH
Veličina uzorka	1623 intervjua sa građanima BiH
Metodologija intervjua	Osobni intervjui (u domovima ispitanika)
Metodologija odabira domaćinstava	Tehnika slučajnog kretanja (Radnom Walk Technique)
Metodologija odabira ispitanika	Bira se osoba u domaćinstvu koja je zadnja imala rođendan
Uпитnik	Izradio ga je UNDP, a prilagodio Prism Research

Metodologija i postupci u odabiru uzorka

Na osnovu probabilističkog uzorkovanja (odabira uzorka uz poznate vjerovatnosti), odabran je slučajni, stratificirani reprezentativni uzorak postojeće populacije u BiH. Okvir za uzorak je predstavljala lista svih naselja, strukturirana po veličini (broju stanovnika) i/ili vrsti (urbano, ruralno) i najmanjih jedinica uprave – općina. U BiH je još uvijek prisutan problem tačnih i pouzdanih podataka o parametrima populacije, s obzirom da je zadnji popis stanovništva proveden 1991. godine. Poseban problem predstavljaju procjene koje se odnose na etnički većinske i etnički manjinske populacije u okvirima svake od tri oblasti s etničkom većinom. U tu je svrhu Prism Research koristio vlastite procjene koje su se zasnivale na više različitih izvora, koje opisujemo u tekstu ispod:

- Za procjenu broja građana u BiH koji žive u urbanim područjima (općinskim centrima) ili pak rural-

nim (selima) koristili smo procjene iz baze podataka registriranih glasača koje održava Centralna izborna komisija. Prema broju registriranih glasača u BiH (starijih od 18 godina), preko 85% građana je registrirano za glasanje na izborima. Ovo smatramo najpouzdanijim izvorom informacija o broju stanovnika u urbanim i ruralnim područjima u zemlji.

- Za procjenu strukture dobne i polne strukture stanovništva koristimo rezultate naših vlastitih istraživanja, zajedno s projekcijama i ekstrapolacijama iz anketa o životnom standardu (LSMS) i potrošnji domaćinstava (HBS) (u okviru kojih je navedeno preko 80 000 domaćinstava u popisnim područjima širom BiH). Ove procjene su u skladu s projekcijama koje se zasnivaju na podacima Agencije za statistiku BiH.

Primarne jedinice za odabir uzorka (PSU), sekundarne jedinice (SSU) te tačke uzorkovanja

Utvrđen je ukupni uzorak od 1600 ispitanika. Okvir uzorka je izrađen za teritoriju Bosne i Hercegovine. Okvir uzorka se zasniva na odabiru općina kao primarnih jedinica za odabir uzorka (PSU) i naselja kao sekundarnih jedinica za odabir uzorka (SSU). Procjene broja stanovnika za općine u BiH se smatraju u dovoljnoj mjeri pouzdanima. Kako bi se izbjegla greška vezana za uzorkovanje u manjim područjima (jedinice manje od općina, poput naselja), s nesigurnim procjenama broja stanovnika, za okvir uzorka su kao polazne jedinice korištene općine. Prvi korak u stvaranju master uzorka za BiH je stoga bilo grupiranje svih općina u prvi stratum – glavna geografska područja. Inicijalni je uzorak proporcionalno podijeljen u tri jedinice:

- Federacija BiH – 60% svih intervjuja
- Republika Srpska – 38% svih intervjuja
- Brčko distrikt BiH – 2% svih intervjuja

Uzorak za FBiH je dodatno proporcionalno podijeljen po regijama u kojima Hrvati i Bošnjaci imaju brojčanu većinu. Republika Srpska je pak tretirana kao regija u kojoj Srbi imaju brojčanu većinu. Na ovaj je način osigurana reprezentativnost za BiH, entitete i evećinska etnička područja. Za svako od tri etnički većinska područja dodijeljen je odgovarajući broj regionalnih jedinica.

- Za područja s hrvatskom većinom u FBiH: uzorak je podijeljen u pet regionalnih jedinica u kojima su Hrvati većina: Posavski kanton, Srednjobosanski kanton, Hercegovačko-neretvanski kanton, Zapadnohercegovački kanton, Kanton 10.
- Za područja s bošnjačkom većinom uzorak je podijeljen u pet regionalnih jedinica u kojima su Bošnjaci većina: Unsko-sanski kanton, Tuzlanski

kanton, Zeničko-dobojski kanton i Srednjobosanski kanton, Hercegovačko-neretvanski kanton; Kanton Sarajevo-Goražde.

- Za RS kao područje sa srpskom većinom: uzorak je podijeljen na pet regionalnih jedinica - sjeverozapadnu (Banja Luka); sjevernu (Doboj); sjevernoistočnu (Bijeljina); istočnu (Pale) i jugoistočnu (Trebinje).
- Distrikt Brčko je tretiran kao zasebna regija.

Svaka je regionalna jedinica dobila proporcionalan broj blokova u skladu s brojem stanovnika. Općine u svakoj od regija su po veličini podijeljene u tri grupe – regionalne centre te općine srednje veličine i male općine. U okviru svake od tri kategorije općina, namučno su odabrane po najmanje tri općine. Ukupan broj općina u uzorku je najmanje 51 + Brčko distrikt BiH (max. 70 – preko 50% od svih općina u BiH). To je osiguralo adekvatnu pokrivenost BiH i njenih dijelova. Sve odabrane općine u svakoj od regija su dobile svoj udio u odnosu na odgovarajući kanton/regiju. Oko 57% intervjuja za svaku od odabranih općina su bila namijenjena selima dok je 43% bilo namijenjeno općinskim centrima i urbanim područjima. Proporcionalni broj blokova uzorka za svaku od općina je dodjeljivan na sljedeći način:

- prema relativnoj veličini stanovništva – broju stanovnika u datoj općini koji žive u naseljima različite veličine;
- prema relativnoj veličini stanovništva – broju stanovnika različitih nacionalnosti koji žive u datoj općini.

Analiza podataka

Analiza podataka je obavljena tokom prve polovine 2009. godine. Analiza je provedena korištenjem pondera koji su unaprijedili reprezentativnost iste, čime je veličina uzorka smanjena na 1600. Zbog tog je razloga broj ispitanika koji se pojavljuje u analizi 1600, a ne 1623. Svi rezultati kvantitativne analize su provjereni u smislu njihove statističke značajnosti te u skladu s tim i rangirani. U analiziranju i diskusiji rezultata smo se stoga fokusirali na deskripciju rezultata koji se pokazali statistički posebno značajnim. Metoda koja je u tom smislu korištena je tzv. hi kvadrat test, pri čemu je posebna pažnja bila posvećena korigiranim rezidualima (korigirani se reziduali odnose na standardnu distribuciju).

Pored toga su na rezultatima primijenjene i logističke regresije (vidjeti Aneks 3) kako bi se procijenila vjerovatnoća javljanja za više ispitivanih pojava.

Rezultat analize su disagregirani po spolu, dobi, etničkoj pripadnosti, mjestu (lokaciji) i vrsti naselja, vrsti obrazovanja i nivou prihoda. Posljednje dvije kategorije u analizi se pojavljuju podijeljene u tri kategorije: niska, srednja i visoka. U slučaju obrazovanja

podjela je napravljena na sljedeći način: nizak nivo obrazovanja podrazumijeva one koji su završili barem 1-7/8 razreda osnovne škole ili završili osnovnu školu, srednji nivo obrazovanja se odnosi na one koji su završili srednju školu (2-3 ili 4 godine) ili imaju završenu višu školu; dok visok nivo obrazovanja obuhvata ispitanike sa završenim fakultetom ili poslijediplomskim studijem (magisterij, doktorat). Kod nivoa prihoda, radi se o jednostavnoj podjeli na osnovu odgovora na pitanje o visini, odnosno nivou prihoda domaćinstva. Pri tome se kategorija niskih prihoda odnosi na prijavljeni mjesečni prihod od 300 KM ili manje; kategorija srednjih prihoda se odnosi na prihode od 300 do 900 KM mjesečno dok se kategorija visokih prihoda odnosi na mjesečne prihode veće od 900 KM. Ova je podjela korištena i kao radna definicija te istu ne bi trebalo tumačiti kao granicu siromaštva. Od 1. januara 2002. godine, bh. valuta, konvertibilna marka (KM) je vezana za euro po kursu razmjene od 1 EUR = 1,955830 KM, odnosno 1KM = 0,511292 EUR.¹⁷¹

Fokus grupe

Kvantitativna komponenta istraživanja je nadopunjena diskusijom u fokus grupama. Odabir ciljnih grupa i lokacija je obavljen u saradnji sa Prism Research, a u slučaju kolektivnih centara i manjinskih povratnika, u saradnji s UNHCR-om. U odabiru grupa i tema rukovodili smo se principom identifikiranja seta problema kojih se dotiče kvantitativno istraživanje – intervju u okviru NHDR-a, ali na koje ovo istra-

živanje ne daje puni odgovor te principom socijalne uključenosti, što znači da smo bili posebno zainteresirani za razgovor sa predstavnicima grupa društveno neumreženih osoba. Na osnovu konsultacija sa eksternim upravnim odborom, cilj je određen kroz tri kategorije: (1) marginalizirane grupe s očekivanim najvišim nivoom društvene neumreženosti (manjinski povratnici, osobe koje žive u kolektivnim centrima, izolirane starije osobe), (2) skupine na pragu socijalne isključenosti i društvene neumreženosti (nezaposlene žene, mladi koji žele raditi u inostranstvu), i (3) grupe koje mogu dati saznanja o primjerima kako uključujućeg tako i isključujućeg društvenog kapitala u BiH (predstavnicima civilnog društva, građani koji imaju iskustva sa „štelama“). Organizirano je ukupno devet (9) diskusija u fokus grupama sa pomenutih sedam ciljnih grupa (vidjeti Tabelu A1.1).

Za sve su grupne diskusije izabrani sudionici sa specifičnim sociodemografskim karakteristikama, osim za diskusije sa predstavnicima sektora civilnog društva (vidjeti Tabelu A1.2).

Učesnici iz prve dvije grupe (manjinski povratnici i stanovnici kolektivnih centara) su odabrani uz pomoć UNHCR-a. Sudionike u grupnim diskusijama sa nezaposlenim ženama, starijim izoliranim osobama, mladima koji žele raditi u inostranstvu i građanima koji su imali iskustva sa „štelama“ identifikovali su i angažirali istraživači Prism Researcha osla-

Tabela A1.1 Specifikacije za diskusije u fokus grupama

Ciljna grupa	Mjesta održavanja, datum i vrijeme održavanja intervjua					
	Višegrad	Srebrenica	Sarajevo	Banja Luka	Mostar	Ukupno
1. Manjinski povratnici	20/02/2009 11:00-12:30					1
2. Osobe koje žive u kolektivnim centrima		20/02/2009 14:30-16:00				1
3. Nezaposlene žene					30/02/2009 11:00-12:30	1
4. Starije izolirane osobe					30/02/2009 13:30-15:00	1
4. Mladi ljudi koji žele raditi u inostranstvu				25/02/2009 13:00-14:30		1
5. Građani koji imaju iskustva sa „štelama“			23/02/2009 15:00-16:30	25/02/2009 13:00-14:30		2
6. Predstavnicima organizacija civilnog društva			23/02/2009 11:00-12:30	26/02/2009 11:00-12:30		2
Ukupno	1	1	2	3	2	9

¹⁷¹ Godišnji izvještaj Centralne banke BiH, 2008, str. 50, pregledan 1. septembra 2009., pregledan 12. augusta 2009. godine, <http://www.cbbh.ba/files/godisnji_izvjestaji/2008/cbbh_annual_report_2008_bs.pdf>.

Tabela A1.2 Pregled kriterija kod formiranja fokus grupa

Manjinski povratnici			
Osnovni kriteriji	Dob	Obrazovanje	Spol
Povratnici	Mješovito	Mješovito	Mješovito
Stanovnici kolektivnih centara			
Osnovni kriteriji	Dob	Obrazovanje	Spol
Stanovnici kolektivnih centara	Mješovito	Mješovito	Mješovito
Nezaposlene žene			
Osnovni kriteriji	Dob	Obrazovanje	Porodična situacija
Nezaposlene žene koje traže posao	18-64 godina	Mješovito	Mješovito; u odnosu na broj male djece
Izolirane starije osobe			
Osnovni kriteriji	Dob	Spol	
Osobe korisnici narodnih kuhinja i izolirane od/bez porodica i bliskih prijatelja	Preko 60 godina	Mješovito	
Mladi koji žele raditi u inostranstvu			
Osnovni kriteriji	Dob	Obrazovanje	Status u smislu zaposlenosti
Mladi koji razmišljaju o traženju posla u inostranstvu ili koji su nekad pokušali naći posao u inostranstvu	18-35 godina	Mješovito	Mješovito
Građani koji su imali iskustva sa korištenjem osobnih veza/štelama			
Osnovni kriteriji	Dob	Obrazovanje	Kategorija prihoda
Osobe koje su nekada koristile osobne veze/štele i osobe koje su izjavile da nisu imale takva iskustva	18-64 godina	Mješovito	Mješovito

njajući se na tradicionalne metode za ovakve vrste projekata. Za identificiranje ispitanika je korišten poseban eliminatorni upitnik (upitnik za odabir) s filter pitanjima. Pored toga, kada je to bilo potrebno, dodatni su ispitanici angažirani korištenjem metode „snježne grudve“, pri čemu je i u ovim slučajevima bilo obavezno korištenje upitnika.

Sudionicima su, kako bi ih se pripremlilo za diskusiju, pojašnjena obilježja i karakter diskusija u fokus gru-

pama. Također ih se uvjerilo u povjerljivost i anonimnost, odnosno da njihova imena neće biti navođena nigdje u izvještaju. Rezultati istraživanja bi se trebali koristiti isključivo kao pokazatelj stavova sudionika, a ne nužno i građana BiH u širem smislu. Moderator diskusija bio je kvalitetno obučeni i iskusni moderator Prism Researcha koji je u tu svrhu koristio vodič za diskusiju koji je izradio UNDP, a koji su zajednički finalizirali UNDP i Prism Research.

ANEKS 2: INDEKSI HUMANOG RAZVOJA ZA 2008/2009.

Trendovi humanog razvoja u BiH

U poglavlju koje slijedi analiziramo posljednje rezultate indeksa humanog razvoja (HDI) za Bosnu i Hercegovinu. Ovi indeksi – indeks humanog razvoja, indeks siromaštva, indeks razvoja prema spolu i mjerilo osnaživanja spolova – osiguravaju, iz različitih perspektiva, kombinirane indekse koji mjere različite aspekte razvoja i deprivacije.

HDI se koristi kako bi se izmjerio osnovni nivo razvoja zemlje. HDI predstavlja kombinaciju standardiziranih mjera očekivanog životnog vijeka, pismenosti i obrazovanja i životnog standarda. Po pitanju HDI, BiH od 2002. godine ostvaruje solidan i stalan napredak. Rezultat koji smo dobili izračunom indeksa humanog

razvoja za 2008. godinu iznosi 0,814. Takav rezultat predstavlja značajno poboljšanje u odnosu na 2004. godinu kada je HDI iznosio 0,804, što je BiH po prvi put osiguralo mjesto u grupi zemalja visokog humanog razvoja, kod kojih HDI prelazi 0,800. U 2004. je podjela HDI po entitetima pokazala značajne razlike između dva entiteta, pri čemu je FBiH imala znatno više rezultate od RS. Nažalost, zbog nedostupnih podataka za ovaj izvještaj nismo mogli uraditi i disagregiranu podjelu indeksa po entitetima. Stoga tek ostaje za vidjeti, kada budu dostupni budući podaci, da li ova razlika među entitetima i dalje postoji.

Što se pak globalnog položaja BiH u smislu humanog razvoja tiče, tabela 2.1 nam ukazuje na mjesto koje zemlja u tom smislu zauzima. Tu vidimo da se položaj BiH poboljšao.

Grafikon A2.1 Humani razvoj u BiH od 2002. do 2008.

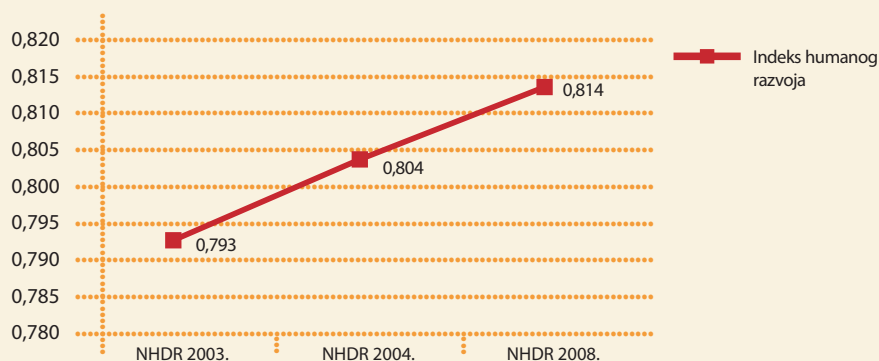


Tabela A2.1 Indeks humanog razvoja - rangirano¹⁷²

Zemlja (podaci iz 2006.)	HDI ¹⁷³	Mjesto na rang listi zemalja
Island	0,968	1
Norveška	0,968	2
Kanada	0,967	3
Crna gora	0,822	64
Srbija	0,821	65
Bjelorusija	0,817	67
Bosna i Hercegovina (rezultat iz NHDR-a za 2008.godinu)	0,814	
Bosna i Hercegovina (2006.)	0,802	75
BJR Makedonija	0,808	68
Albanija	0,807	69
Ruska Federacija	0,806	73
Demokratska Republika Kongo	0,361	177
Centralnoafrička republika	0,352	178
Sijera Leone	0,329	179

¹⁷² Napominjemo da ova tabela predstavlja grubu procjenu s obzirom na različite metodologije, različite godine u kojima je procjena vršena što značajno snižava stepu uporedivosti ovih podataka.

¹⁷³ Prema najnovijim dostupnim podacima, od kojih većina datira iz 2006. godine.

Postoje dvije verzije indeksa siromaštva, HPI-1 koji se izračunava za zemlje u razvoju te HPI-2 koji se računa u razvijenim zemljama. Uzimajući u obzir da se HPI-2 izračunava za zemlje članice OECD-a, srednje i istočne Evrope te Zajednicu nezavisnih država, isti smo primijenili i u slučaju BiH. HPI-2 mjeri siromaštvo i isključenost prema očekivanom životnom vijeku, si-

romaštvo mjenom prihodima, pismenosti i dugotrajnoj nezaposlenosti. Prema rezultatima HPI-2 koje smo dobili za BiH iznosi 16.12.¹⁷⁴

Izveštaji o humanom razvoju od 1995. godine koriste i dva indeksa kojima se mjeri položaj žena u razvoju. Prvi, indeks razvoja prema spolu (GDI) - „mjeri

Tabela A2.2 Indeks ljudskog siromaštva HPI -2¹⁷⁵

Zemlja	HPI-2	Mjesto na rang listi zemalja
Švedska	6,3	1
Norveška	6,8	2
Holandija	8,1	3
Ujedinjeno Kraljevstvo	14,8	16
Sjedinjene Američke Države	15,4	17
Irska	16,0	18
Bosna i Hercegovina	16,12	
Italija	29,8	19

Tabela A2.3 Vrijednost Indeks razvoja prema spolu (GDI)

Rang po GDI	Zemlja	2005.
49	Kuba	0,839
50	Bugarska	0,823
51	Meksiko	0,820
52	Bosna i Hercegovina (2008.)	0,815
53	Tonga	0,814
54	Rumunija	0,812
58	Ruska Federacija	0,801
59	Brazil	0,798
60	Albanija	0,797
63	BJR Makedonija	0,795
78	Turska	0,763

¹⁷⁴ Zbog znatnih razlika u raspoloživim podacima iz ranijih izračuna HPI, nisu moguća poređenja sa prethodnim godinama.

¹⁷⁵ „Table 4: Human and income poverty: OECD countries, Central and Eastern Europe and the CIS”, UNDP, Njujork, <http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_Table_4.pdf>.

rezultate u istim osnovnim sposobnostima kao i HDI, ali pri tome bilježi nejednakost odnosno dibalans u rezultatima između muškaraca i žena¹⁷⁶. Kao i HDI, GDI se izračunava kao udio u odnosu na 1.0, GDI je niži u slučajevima kada se, u određenoj zemlji, smanjuje nivo rezultata i žena i muškaraca istovremeno ili pak kada raste disparitet između nivoa postignuća žena i muškaraca. Disparitet u humanom razvoju između žena i muškaraca može se vidjeti i kroz razliku između HDI i GDI jedne zemlje.

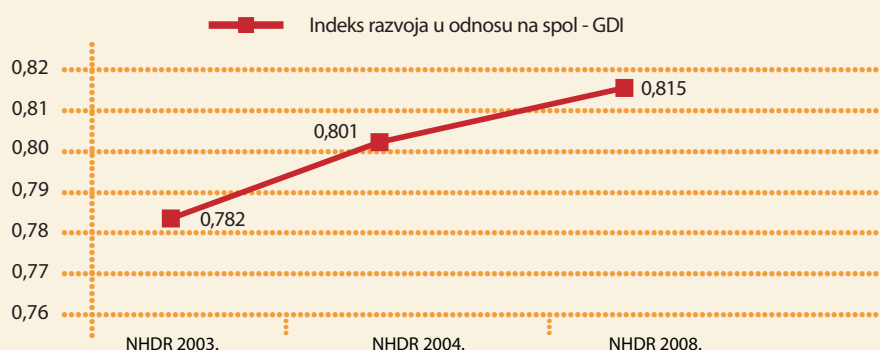
Procjena GDI za BiH u tri tačke procjene u posljednjih 6 godina pokazuje značajan napredak. Kako to pokazuje naredni grafikon, prema našem izračunu, ovaj GDI iznosi 0,815.

Ovakav GDI BiH stavlja na 56 mjesto na listi od 156 zemalja u kojima je ovaj indeks izračunavan u skorije vrijeme. Zemlje s najvišim GDI su Island i Australija,

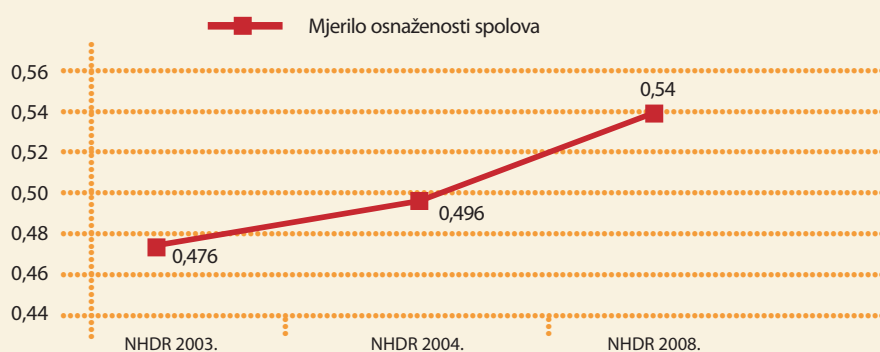
dok najniži GDI imaju Sijera Leone, Čad i Niger. Slovenija, Hrvatska i Bugarska imaju viši GDI od BiH, dok Rumunija i BJR Makedonija imaju niži GDI.

Drugi od ova dva indeksa – mjerilo osnaživanja spolova (GEM) predstavlja mjerenje mogućnosti pojedinca da ostvari moć i utjecaj nad vlastitim stanjem i okolinom. Stoga ovaj indeks „procjenjuje napredak u unapređenju položaja žena na političkom i ekonomskom planu. Ispituje razmjere u kojima su žene i muškarci u mogućnosti aktivno sudjelovati u ekonomskom i političkom životu i sudjelovati u odlučivanju. Dok se GDI fokusira na širenje mogućnosti GEM se bavi korištenjem ovih mogućnosti kako bi se iskoristile prilike koje pruža život¹⁷⁷. GEM za BiH za 2008. godinu iznosio je 0,54. GEM se računa kao udio u odnosu na 1.0; rezultat 1.0 predstavlja idealan omjer osnaživanja spolova.

Grafikon A2.2 Mjerenje GDI kroz vrijeme



Grafikon A2.3 Mjerilo osnaživanja spolova - kroz vrijeme



¹⁷⁶ UNDP (2009).

¹⁷⁷ UNDP (2009).

Tabela A2.4 daje neke od komparativnih rezultata sa najnovijim dostupnim rezultatima za GEM iz drugih zemalja.¹⁷⁸

Tabela A2.4 Mjerilo osnaživanja spolova - rang lista

Zemlja	GEM	Mjesto na rang listi zemalja
Švedska	0,925	1
Norveška	0,915	2
Finska	0,892	3
BJR Makedonija	0,644	32
Slovenija	0,625	37
Hrvatska	0,622	38
Moldavija	0,522	63
Ruska Federacija	0,544	65
Bosna i Hercegovina (2008.)	0,54	
Kina	0,526	72
Rumunija	0,500	80
Egipat	0,283	107
Jemen	0,136	108

Rezultati – izračuni i izvori podataka

Tabela A2.5 Indeks humanog razvoja

	Indikator	NHDR 2003.	NHDR 2004.	NHDR 2008.
1	Očekivani životni vijek - u godinama	74,1	74,3	74,43
2	Stopa pismenosti odraslih - %	96,70	97,10	96,70
3	Kombinirana stopa upisa na svim nivoima obrazovanja - %	68,00	69,00	74,78
4	BDP po glavi stanovnika - PPP US\$	\$ 6.250	\$ 7.230	\$ 7.611
5	Indeks očekivanog životnog vijeka	0,818	0,822	0,824
6	Indeks obrazovanja	0,871	0,877	0,894
7	Indeks BDP-a	0,690	0,714	0,723
	Indeks humanog razvoja - HDI	0,793	0,804	0,814

¹⁷⁸ UNDP (2009).

Tabela A2.6 Izvori podataka i komentari

	Indikator	Izvor	Komentar
1	Očekivani životni vijek - u godinama	Tim za izradu NHDR-a, procjena	Na osnovu: tabela mortaliteta za 2006. u izvještaju "Procjena broja stanovnika BiH" Arjan Gjonca, 2007. (neobjavljeno)
2	Stopa pismenosti odraslih - %	UNDATA 2006.-2007.	
3	Kombinirana stopa upisa na svim nivoima obrazovanja - %	Tim za izradu NHDR-a, procjena	Na osnovu: procjenama dobne strukture stanovništva za 2006. u "Procjenama broja stanovnika BiH" i broja upisanih učenika i studenata, Agencija za statistiku BiH: Statistički podaci iz oblasti obrazovanja
4	BDP po glavi stanovnika - PPP US\$		BDP po glavi stanovnika =7.611 \$

Grafikon A2.4 HDI (glavni indikatori)

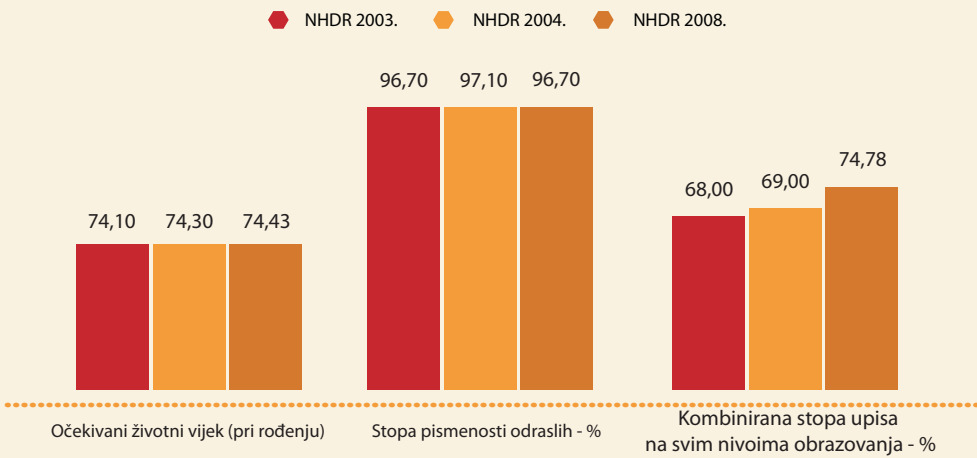


Tabela A2.7 Indeks ljudskog siromaštva (HPI - 2)

	Indikator	NHDR 2003.	NHDR 2004.	NHDR 2008.
1	Vjerovatnoća da neće živjeti preko 60 godina, % P ₁	13,60	13,50	12,68
2	Stopa pismenosti odraslih, % P ₂	3,30	2,90	3,30
3	Osobe koje žive ispod granice siromaštva - mjerelog prihodima, % P ₃	18,4	17,8	18,6
4	Dugotrajna nezaposlenost, % P ₄	12,3	13,7	20,22
	$HPI = \{1/4 (P_1+P_2+P_3+P_4)\}^{1/4}$, gdje je a 3 (u skladu sa standardom)	13,86	13,88	16,12

Tabela A2.8 Izvori i komentari

	Indikator	Izvor	Komentar
1	Vjerovatnoća da neće živjeti preko 60 godina, % P ₁	Tim za izradu NHDR-a, procjena	Na osnovu: tabela mortaliteta za 2006. u izvještaju "Procjena broja stanovnika BiH" Arjan Gjonca, 2007. (neobjavljeno)
2	Stopa pismenosti odraslih, % P ₂	UNDATA 2006.-2007.	
3	Osobe koje žive ispod granice siromaštva - mjerelog prihodima, % P ₃	Anketa o potrošnji domaćinstava za 2008. godinu	
4	Dugotrajna nezaposlenost, % P ₄	Tim za izradu NHDR-a, procjena	Na osnovu: Ankete o radnoj snazi za 2008. godinu

Tabela A2.9 Indeks razvoja prema spolu

	Indikatori	NHDR 2003.	NHDR 2004.	NHDR 2008.
1	Ukupno stanovništvo	3.832.099	3.843.00	3.497.686
	Žensko stanovništvo Nf	2.000.356	1.838.550	1.856.901
	Muško stanovništvo Nm	1.831.743	2.004.450	1.640.784
	Udio žena nf	0,522	0,521	0,531
	Udio muškaraca nm	0,478	0,479	0,469
2	Prosječni očekivani životni vijek	74,10	74,30	74,43
	Žene	76,80	77,00	77,90
	Muškarci	71,40	72,00	70,96
3	Stopa pismenosti odraslih	96,7	97,1	96,7
	Žene	91,10	94,40	94,40
	Muškarci	98,40	99,00	99,00
4	Kombinirana stopa upisa	68,00	69,00	74,78
	Žene	72,200	0,707	0,666
	Muškarci	65,100	0,678	0,828
5	Ukupni BDP PPP USD (000)	23.950.246	28.858.209	30.389.000
6	BDP po glavi stanovnika PPP\$	6.250	7.230	7.611

Tabela A2.10 Izvori i komentari

	Indikator	Izvor	Komentar
1	Stanovništvo	Tim za izradu NHDR-a, procjena	Na osnovu: "Procjene broja stanovnika BiH" Arjan Gjonca, 2007. (neobjavljeno)
2	Očekivani životni vijek pri rođenju	Tim za izradu NHDR-a, procjena	Na osnovu: tabela mortaliteta za 2006. u izvještaju "Procjena broja stanovnika BiH" Arjan Gjonca, 2007. (neobjavljeno)
3	Stopa pismenosti odraslih	UNDATA 2006. - 2007.	
4	Kombinirana stopa upisa na svim nivoima obrazovanja-%	Tim za izradu NHDR-a, procjena	Na osnovu: procjene dobne i polne strukture stanovništva BiH za 2006. godinu prezentirane u izvještaju "Procjena broja stanovnika BiH"; broj učenika i studenata upisanih u obrazovne institucije prema spolu; Agencija za statistiku BiH: Statistika obrazovanja
5	Udio ekonomski aktivnog stanovništva - muškaraca i žena	Tim za izradu NHDR-a, procjena	Na osnovu: Ankete o radnoj snazi za 2008.godinu
6	BDP po glavi stanovnika - PPP US\$	Međunarodni monetarni fond, Pregled svjetske ekonomije baza podataka, april 2009.	BDP po glavi stanovnika = 7.611\$

Tabela A2.11 Izračun GDI

		NHDR 2003.	NHDR 2004.	NHDR 2008.
1	Udio ekonomski aktivnog ženskog stanovništva(Eaf)	0,38	0,4	0,37
2	Udio ekonomski aktivnog muškog stanovništva(Eam)	0,62	0,6	0,63
3	Indeks očekivanog životnog vijeka			
	Za žene ILF $(77,9-27,5)/(87,5 - 27,5)$	0,822	0,825	0,840
	Za muškarce ILM $= (70,96 - 22,5)/(882,5 - 22,5)$	0,815	0,825	0,808
4	Indeks jednakosti očekivanog životnog vijeka			
	IEDL	0,818	0,825	0,824
5	Indeks obrazovanja			
	Indeks pismenosti žena ILF	0,911	0,944	0,944
	Indeks upisa za žene Ikf	0,722	0,707	0,666
	Indeks obrazovanja za žene	0,848	0,865	0,851
	Indeks pismenosti muškaraca IIm	0,984	0,99	0,990
	Indeks upisa za muškarce IKm	0,651	0,678	0,828
	Indeks obrazovanja za muškarce	0,873	0,886	0,936
6	Indeks jednakosti obrazovanja			
	IEDE	0,86	0,875	0,889
7	Indeks prihoda			
	Odnos plaća Wf/Wm	0,75	0,75	0,75
	Udio generiranih prihoda - žene	0,315	0,333	0,308
	Udio generiranih prihoda - muškarci	0,685	0,667	0,692
8	Procijenjeni prihod po glavi stanovnika			
	Ukupni prihod za žene	7.543.342	9.509.111	9.364.510

	NHDR 2003.	NHDR 2004.	NHDR 2008.
BDP po glavi stanovnika za žene	3.771	4.744	5.043
Ukupni prihod za muškarce	16.408.754	19.341.546	21.024.490
BDP po glavi stanovnika za muškarce	8.958	10.520	12.814
9 Indeks BDP-a			
IBDPf za žene = (log BDPf-log 100)/(log 40,000-log 100)	0,606	0,644	0,675
IBDPm za muškarce = (log BDPm-log 100)/(log 40,000-log 100)	0,75	0,777	0,810
10 Indeks jednakosti u prihodima			
IED _{BDP}	0,667	0,702	0,732
11 Indeks razvoja prema spolu			
GDI	0,782	0,801	0,815

Tabela A2.12 Mjerilo osnaživanja spolova

Mjerilo osnaživanja spolova	0,54
Indikatori	
1 Zastupanje u parlamentu	
Udio ženskog stanovništva	0,5309
Udio žena među članovima parlamenta	0,2082
Udio muškog stanovništva	0,4691
Udio muškaraca među članovima parlamenta	0,7918
2 Ekonomsko sudjelovanje	
Udio žena na rukovodnim mjestima	0,2257
Udio muškaraca na rukovodnim mjestima	0,7743
Udio žena na mjestima u stručnim profesijama i nauci	0,3897
Udio muškaraca na mjestima u stručnim profesijama i nauci	0,6103
3 Zarađeni dohodak PPP USD	
Procijenjeni zarađeni dohodak žena	5.043
Procijenjeni zarađeni dohodak muškaraca	12.814

Tabela A2.13 Izvori i komentari

	Indikator	Izvor	Komentar
1	Parlamentarno zastupanje	Zvanične web stranice entitetskih i državnog parlamenta	Udio ukupnog broja zastupnica u svim parlamentima (entitetskim, državnim) i ukupan broj mjesta u parlamentu
2	Ekonomsko sudjelovanje	Procjena 0,75	U odsustvu pouzdanih podataka korišten je fiksni udio u vrijednosti od 0,75
3	Zarađeni dohodak PPP US\$	Tim za izradu NHDR-a, procjena	U skladu s metodologijom za izračunavanje GDI
4	Udio menadžera, stručnih i znastvenih pozicija prema spolu	Anketa o potrošnji domaćinstava za 2008.godinu	

ANEKS 3: LOGISTIČKA REGRESIJA I DOPUNSKA TABELA**Logistička regresija**

Kako bi se kontrolirala značajnost odabranih nezavisnih varijabli (npr. dobi, etničke pripadnosti, prihoda) na date zavisne varijable (nedostatak društvenih veza) u poređenju sa svim preostalim varijablama, provedena je serija logističkih regresija. U rezultatima koje predstavljamo u daljem tekstu, najznačajnije rezultate obilježava nivo koji se približava 0,000 (sig.). Vrijednosti u prvoj koloni (B) pokazuju utjecaj pojedinačne nezavisne varijable: što je viša vrijednost, veći je utjecaj. Minus ukazuje na smanjenje dok plus ukazuje na rast zavisne varijable.

Svaki od koeficijenata regresije opisuje veličinu doprinosa te nezavisne varijable. Pozitivan koeficijent regresije znači da varijabla povećava vjerovatnoću ishoda (vrijednost 1 zavisne varijable), dok negativan koeficijent regresije znači da varijabla smanjuje vje-

rovatnoću tog ishoda; visok koeficijent regresije znači da varijabla snažno utječe na vjerovatnoću tog ishoda dok koeficijent regresije blizak nuli ukazuje da ta varijabla ima malo utjecaja na vjerovatnoću tog ishoda.

Logistička se regresija često koristi u svrhu identificiranja razlika među različitim vrijednostima jedne varijable u vezi s utjecajem tih vrijednosti na zavisnu varijablu. Naredna tabela se odnosi na ili predstavlja popratnu informaciju različitim iskazima datim kroz tekst.

Od značajnijih rezultata, utvrdili smo da je dob pokretač u odnosu na nedostatak društvenih veza, za ispitanike starije od 65 godina je veća vjerovatnoća da potpadaju pod kategoriju osoba pogođenih nedostatkom društvenih veza. Logistička regresija je također pokazala nepostojanje utjecaja etničke pripadnosti (identiteta) na nedostatak društvenih veza (za Srbe $b=0,728$, a za Bošnjake $b=0,670$).

Tabela A3.1 Binarna logistička regresija povjerenja u porodicu i povjerenja u pripadnike drugih etničkih skupina

	Povjerenje u porodicu			Povjerenje u druge etničke skupine		
	B	S.E.		B	S.E.	
Konstanta	1,19	0,38	0,001	-2,33	0,45	,001
F BiH	0			0		
RS	-0,82	0,24	,001	0,05	0,27	NS
Brčko distrikt	1,49	0,95	NS	-0,23	0,60	,05
Bošnjaci	0			0		
Hrvati	0,26	0,22	NS	0,13	0,29	NS
Srbi	0,82	0,26	,001	0,06	0,25	NS
Pripadnici etničke većine u lokalnoj zajednici	0			0		
Pripadnici etničke manjine u lokalnoj zajednici	-0,36	0,24	NS	0,39	0,27	NS
Iz etnički ujednačene zajednice	0,21	0,30	NS	-0,12	0,35	NS
Muškarci	0			0		
Žene	0,25	0,14	NS	0,19	0,17	NS
Urbano	0			0		
Ruralno	0,23	0,15	NS	0,08	0,18	NS
Mlađi od 30	0			0		
30 do 60	-0,53	0,19	,01	-0,23	0,22	NS
Stariji od 60	-0,54	0,22	,01	0,23	0,23	NS
Nizak stepen obrazovanja	0			0		
Srednji stepen obrazovanja	0,09	0,17	NS	-0,52	0,22	,05
Visoki stepen obrazovanja	0,21	0,22	NS	-0,20	0,27	NS
R kvadrat	0,04			0,01		

Tabela A3.2 Linearna regresija dvaju dimenzija pojmova

	Dimenzija koja se odnosi na povjerenje u porodicu			Dimenzija koja se odnosi na povjerenje u pripadnike vlastite i drugih etničkih skupina		
	B	S.E.		B	S.E.	
Konstanta	-0,20	0,14	NS	-0,00	1,36	NS
FBiH	0			0		
RS	-0,20	0,09	,05	0,01	0,09	NS
Brčko distrikt	0,45	0,18	,05	-0,37	0,18	0,5
Bošnjaci	0			0		
Hrvati	0,12	0,08	NS	-0,30	0,08	,001
Srbi	0,29	0,09	,01	-0,11	0,09	NS
Pripadnici etničke većine u lokalnoj zajednici	0			0		
Pripadnici etničke manjine u lokalnoj zajednici	0,31	0,09	,001	0,05	0,09	NS
Iz etnički ujednačene zajednice	-0,07	0,10	NS	-0,19	0,10	NS
Muškarci	0			0		
Žene	0,06	0,05	NS	0,02	0,05	NS
Urbano	0			0		
Ruralno	0,16	0,05	0,01	0,02	0,05	NS
Mlađi od 30	0			0		
30 do 60	-0,23	0,06	,001	0,09	0,06	NS
Stariji od 60	-0,20	0,07	,01	0,26	0,07	,001
Nizak stepen obrazovanja	0			0		
Srednji stepen obrazovanja	-0,04	0,06	NS	-0,17	0,06	,01
Visoki stepen obrazovanja	0,01	0,08	NS	-0,11	0,08	NS
R kvadrat	0,03			0,03		

Naredna tabela pokazuje da povjerenje i raznolikost prijatelja pozitivno utječu na osjećaj pripadnosti zajednici kod osobe.

Tabela A3.3 Logistička regresija u odnosu na osjećaj pripadnosti

	Osjećaj pripadnosti					
	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Nije član	0	,236	2,646			
Član udruženja	-,384			1	,104	,681
Ima poznanike različitog spola	,298	,254	1,380	1	,240	1,347
Ima poznanike različitog stepena obrazovanja	,488	,134	13,168	1	,000	1,629
Ima raznoliku skupinu prijatelja	,505	,141	12,757	1	,000	1,657

Osjećaj pripadnosti

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Vjeruje porodici-obitelji i prijateljima	,651	,150	18,719	1	,000	1,918
Nema prijatelja	-1,234	,239	26,754	1	,000	,291
Pripadnik je etničke većine			38,185	2	,000	
Iz etnički ujednačene zajednice	-,236	,246	,925	1	,336	,789
Pripadnici etničke manjine u lokalnoj zajednici	-1,226	,198	38,148	1	,000	,293
Konstanta	,024	,271	,008	1	,929	1,024

Tabela A3.4 Logistička regresija u odnosu na dob, etničku pripadnost i nedostatak društvene umreženosti

Nedostatak društvenih veza

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Mlađi od 31			24,491	2	,000	
31-39	,241	,332	,528	1	,468	1,273
40+	,998	,224	19,777	1	,000	2,713
FBiH			7,662	2	,022	
RS	,684	,269	6,479	1	,011	1,981
Brčko distrikt	-,606	,764	,628	1	,428	,546
Bošnjaci			9,574	6	,144	
Srbi	,078	,287	,075	1	,785	1,082
Hrvati	,539	,238	5,149	1	,023	1,715
Ostali	-1,377	1,135	1,472	1	,225	,252
Konstanta	-3,140	,233	181,790	1	,000	,043

Tabela A3.5 Logistička regresija u odnosu na etničku pripadnost i nedostatak društvenih veza

Etnička pripadnost i nedostatak društvenih veza

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Bošnjaci			17,055	2	,000	
Srbi	,728	,182	15,969	1	,000	2,070
Hrvati	,670	,234	8,212	1	,004	1,954
Konstanta	-2,454	,144	288,989	1	,000	,086

Tabela A3.6 Logistička regresija u odnosu na volonterstvo

Volonterski rad						
	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Mlađi od 30			13,484	2	,001	
30-60	-,717	,286	6,305	1	,012	,488
60+	-1,473	,435	11,486	1	,001	,229
Ruralno	-1,153	,290	15,833	1	,000	,316
FBiH			11,523	2	,003	
RS	-1,602	,475	11,375	1	,001	,201
Brčko distrikt	-1,250	1,474	,719	1	,397	,287
Bošnjaci			7,597	2	,022	
Srbi	1,220	,457	7,130	1	,008	3,388
Hrvati	-,057	,421	,018	1	,892	,945
Žene	-,533	,274	3,794	1	,051	,587
Konstanta	-1,651	,268	37,935	1	,000	,192

Napomena u vezi s narednom tabelom: šifre za pitanje V1 „koliko često ste volontirali tokom prošle godine“; „redovito“, „često“ i „rijetko“ su uzete kao „volontirao/la tokom protekle godine“ dok su šifre odgovora „nijednom“, „ne znam“ i „ne želim odgovoriti“ izostavljene.

Tabela A3.7 Logistička regresija u odnosu na vjerovatnoću zaposlenosti

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Ruralno	-,674	,119	31,818	1	,000	,510
Pripadnici etničke većine u lokalnoj zajednici (ref)			14,661	2	,001	
Iz etnički ujednačene zajednice	-,202	,235	,733	1	,392	,817
Pripadnici etničke manjine u lokalnoj zajednici	-,944	,249	14,318	1	,000	,389
Muškarci (ref)						
Žene	-,600	,118	25,767	1	,000	,549
Provodi vrijeme sa osobama različitog obrazovnog profila (1)	,458	,121	14,293	1	,000	1,581
Provodi vrijeme sa prijateljima (1)	,731	,235	9,657	1	,002	2,077
Vratio/la se (1)	-,483	,150	10,331	1	,001	,617
U potrazi za poslom (1)	1,373	,120	130,496	1	,000	3,948
Konstanta	-1,526	,251	36,814	1	,000	,218

Tabela A3.8a Pol/rod i zaposlenost

			Pol/rod		
			Muškarci	Žene	Ukupno
Ima posao	,00	Broj	465	616	1081
		% u okviru pola	59,3%	75,5%	67,6%
		Korigirani rezidual	-6,9	6,9	
	1,00	Broj	319	200	519
		% u okviru pola	40,7%	24,5%	32,4%
		Korigirani rezidual	6,9	-6,9	
Ukupno		Broj	784	816	1600
		% u okviru pola	100%	100%	100%

Table A3.8b Pol/rod i zaposlenost

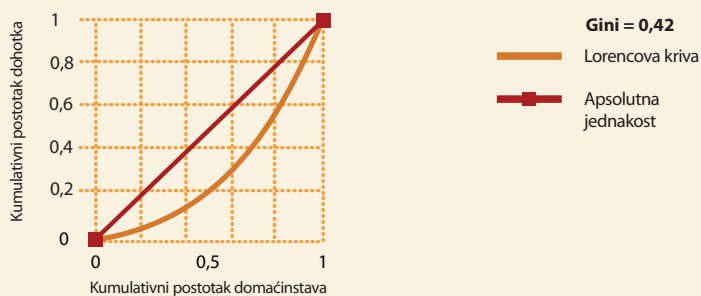
Hi kvadrat test	Vrijednost	df	Asimp. Sig (dvostrano)	Egzakt.Sig. (dvostrano)	Egzakt Sig. (jednostrano)
Pearsonov hi kvadrat	47,757 ^a	1	,000		
Korekcija za neprekidnost ^b	47,021	1	,000		
Omjer vjerovatnosti	48,051	1	,000		
Fisherov egzaktni test vjerovatnosti				,000	,000
Jednostruka linearna povezanost	47,727	1	,000		
Broj validnih slučajeva	1600				

Tabela A3.9 Pol/rod i zaposlenost kod mlađih od 60 godina

			Pol/rod		
			Muškarci	Žene	Ukupno
Ima posao	,00	Broj	244	379	623
		% u okviru pola	45,3%	67,9%	56,8%
		Korigirani rezidual	-7,6	7,6	
	1,00	Broj	295	179	474
		% u okviru pola	54,7%	32,1%	43,2%
		Korigirani rezidual	7,6	-7,6	
Ukupno		Broj	539	558	1097
		% u okviru pola	100%	100%	100%

Tabela A3.10 Pol/rod i zaposlenost kod mlađih od 60 godina

Hi kvadrat test	Vrijednost	df	Asimp. Sig (dvostrano)	Egzakt.Sig. (dvostrano)	Egzakt Sig. (jednostrano)
Pearsonov hi kvadrat	57,330 ^a	1	,000		
Korekcija za neprekidnost ^b	56,441	1	,000		
Omjer vjerovatnosti	57,836	1	,000		
Fisherov egzaktni test vjerovatnosti				,000	,000
Jednstruka linearna povezanost	57,278	1	,000		
Broj validnih slučajeva	1097				

Dodatne tabele**Grafikon A3.11 Izračunavanje Gini koeficijenta za BiH****Tabela A3.12 Percipirani problemi u pružanju sljedećih javnih usluga u opštinama**

U %	Loša kvaliteta	Visoke cijene	Loša infrastruktura	Korupcija	Diskriminacija
Izdavanje zvaničnih dokumenata	17,3	11,0	1,9	4,0	2,7
Biroi za zapošljavanje	50,2	0,6	3,1	11,2	3,1
Policija i javna sigurnost	19,4	0,6	0,9	18,3	3,2
Zdravstvene usluge	33,1	12,9	3,6	5,6	1,9
Sistem obrazovanja	26,8	6,3	3,1	9,7	1,5
Stambeno zbrinjavanje interno raseljenih i povratnika	24,9	0,8	3,8	3,4	4,8
Ceste i mostovi	36,4	1,1	2,6	1,5	0,4
Socijalna pomoć	38,3	1,6	3,1	7,1	4,1
Javni prijevoz	27,6	14,6	8,0	1,5	0,5
Vodosnabdijevanje i kanalizacija	26,1	2,8	8,6	1,9	1,2
Zbrinjavanje smeća i čišćenje ulica	26,5	1,6	4,2	2,2	1,0

Tabela A3.13 Glavni problemi u pružanju usluga po entitetima

Uočena loša kvaliteta usluga	Cijela BiH	FBiH	RS
Izdavanje zvaničnih dokumenata	17,3	19,1	15,1
Biroi za zapošljavanje	50,2	49,7	52,8
Policija i javna sigurnost	19,4	25,0	11,8
Zdravstvene usluge	33,1	35,3	30,6
Sistem obrazovanja	26,8	34,4	16,2
Stambeno zbrinjavanje interno raseljenih i povratnika	24,9	28,9	19,7
Ceste i mostovi	36,4	42,3	28,9
Socijalna pomoć	38,3	42,1	34,4
Javni prijevoz	27,6	33,0	20,9
Vodosnadbijevanje i kanalizacija	26,1	26,8	25,9
Zbrinjavanje smeća i čišćenje ulica	26,5	31,7	19,2

Tabela A3.14 Značajnost različitih faktora koji predstavljaju prepreku u smislu dostupnosti medicinskih usluga

U% (velike teškoće i malo teškoća)	Udaljenost od ljekara	Kašnjenja kod zakazanih pregleda	Vrijeme čekanja	Zvanični troškovi	Nezvanični troškovi	Poteškoće uzrokovane etničkim porijeklom	Dužina čekanja na dodatne pretrage
Cijela BiH	49,0	65,5	61,3	62,3	47,2	35,0	57,9
FBiH	52,2	67,9	64,8	63,3	54,6	41,1	63,8
RS	43,5	61,5	55,8	60,3	35,3	24,9	48,2
Brčko distrikt (118)	74,4	74,6	73,7	72,1	67,8	40,7	48,1
Pripadnici etničke većine u lokalnoj zajednici	48,9	65,2	60,5	61,6	46,9	34,1	56,4
Pripadnici etničke manjine u lokalnoj zajednici	50,4	68,5	67,2	65,7	50,3	46,2	64,7
Iz etnički ujedinjene zajednice	49,1	66,1	62,9	66,3	49,5	33,0	67,5
Muškarci	44,2	62,4	57,5	59,7	45,9	32,5	54,4
Žene	53,5	68,5	65,0	64,8	48,5	37,3	61,2
Mlađi od 30	34,5	53,7	48,9	46,8	38,4	27,6	46,2
30 do 65	47,5	65,6	62,5	64,4	47,7	34,3	58,0
Stariji od 60	63,4	75,2	69,8	71,9	53,6	42,1	67,8
Urbano	30,6	58,3	54,7	54,6	39,7	26,4	51,7
Ruralno	62,7	71,1	66,3	68,3	52,9	41,5	62,5

ANEKS 4: UPITNIK

Upitnik Izveštaja o humanom razvoju: Društveni kapital u Bosni i Hercegovini

Finalna verzija

Istraživanje sprovedeno u novembru 2008. godine

DM1	<p>Zanima nas da saznamo nešto više o među-ljudskim odnosima u Bosni i Hercegovini.</p> <p>Za početak, da li mi možete reći koliko BLISKIH PRIJATELJA imate? To su ljudi sa kojima se osjećate opuštenim, sa kojima možete pričati o privatnim stvarima, ili od kojih možete tražiti pomoć. Da li biste rekli da: nemate bliskih prijatelja, jednog do dva, tri do pet, šest do deset, ili više od deset bliskih prijatelja?</p> <p>Nemam bliskih prijatelja 1-2 3-5 6-10 Više od deset bliskih prijatelja</p>
DM2	<p>Od ovih bliskih prijatelja koje ste upravo opisali, koliko njih:</p> <p>Su Srbi Su Hrvati Su Bošnjaci Su iz miješanog braka Su druge nacionalnosti od navedenih Su muškog (s)pola Su ženskog (s)pola Žive izvan BiH Nisu završili srednju školu Imaju univerzitetsku/sveučilišnu diplomu Ne zna (ne čitati) Ne želi odgovoriti (ne čitati)</p> <p>Svi Većina Neki Pojedini Nijedan</p>
DM3	<p>Molim Vas da razmislite o svojim poznanicima - pod poznanicima mislim na ljude koje poznajete po imenu i sa kojima ste možda pili kafu/kavu ili ste sa njima popričali nekom prilikom, ali nisu Vaši bliski prijatelji. Kada u toku dana izađete iz kuće/stana, da li postoji mogućnost da sretnete svoje poznanike?</p> <p>Da, uvijek Da, skoro uvijek Da, ponekad Ne, ne često Ne, nikada</p>
DM4	<p>Kada razmišljate o onim poznanicima koje srećete u toku dana – kakav je omjer Vaših poznanika koji su:</p> <p>Su Srbi Su Hrvati Su Bošnjaci Su iz miješanog braka Su druge nacionalnosti od navedenih Su muškog (s)pola Su ženskog (s)pola Žive izvan BiH Nisu završili srednju školu Imaju univerzitetsku/sveučilišnu diplomu Ne zna (ne čitati) Ne želi odgovoriti (ne čitati)</p>

Svi
Većina
Neki
Pojedini
Nijedan

DM5 Koliko često provodite vrijeme sa...

Porodicom/Obitelji/Rodbinom
Komšijama/Susjedima
Bliskim prijateljima
Ljudima vaše nacionalnosti
Ljudima druge nacionalnosti
Ljudima koji vode drugačiji život nego Vi (druge profesije, drugih vrijednosti, finansijskog/socijalnog statusa, ljudima iz drugačije sredine - ruralna/urbana, itd.)
Sa nekim drugim vama važnim grupama (navedite koje!)

Skoro svakodnevno
Nekoliko puta sedmično/tjedno
Nekoliko puta mjesečno
Rijetko
Nikada
Živim sa porodicom/obitelji (ne čitati)
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

DM6 U zadnja tri mjeseca, koliko puta ste pozvali sljedeće osobe da dođu u Vašu kuću/stan na ručak, večeru, kafu/kavu ili nekim sličnim povodom?

Članove porodice/Obitelji/Rodbine
Komšije/Susjede
Kolege/koleginice sa posla
Bliske prijatelje
Ljude vaše nacionalnosti
Ljude druge nacionalnosti
Ljudima koji vode drugačiji život nego Vi (druge profesije, drugih vrijednosti, finansijskog/socijalnog statusa, ljudima iz drugačije sredine - ruralna/urbana, itd.)
Članove neke druge vama važne grupe (navedite koje!)

Skoro svakodnevno
Nekoliko puta sedmično/tjedno
Nekoliko puta mjesečno
Rijetko
Nikada
Živim sa porodicom/obitelji (ne čitati)
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

DM7 Prosječno, koliko često ste u kontaktu sa prijateljima ili porodicom/obitelji koji ne žive u BiH putem telefona, e-maila ili putem pošte?

Skoro svakodnevno
Nekoliko puta sedmično/tjedno
Nekoliko puta mjesečno
Rijetko
Nikada
Živim sa porodicom/obitelji (ne čitati)
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

R1 U posljednja tri mjeseca, da li ste besplatno obavili bilo koju od sljedećih aktivnosti za rodbinu ili bliskog prijatelja?

Kuhanje, čišćenje, pranje veša, rad u bašti/vrtu, kupovinu namirnica ili druge rutinske poslove u domaćinstvu / kućanstvu

Čuvanje djece, briga o djeci ili nekom ko je bolestan ili slab
Pisanje pisama, prevođenje, ispunjavanje formulara, plaćanje računa ili prevoz nekoga
Pomaganje pri žetvi/vršidbi ili građenju
Nešto drugo? (navedite šta!)

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

R2 U posljednja tri mjeseca, da li ste besplatno obavili bilo koju od sljedećih aktivnosti za nekog/netkog s kim niste rodbinski povezani ili niste bliski prijatelji?

Kuhanje, čišćenje, pranje veša, rad u bašti/vrtu, kupovinu namirnica ili druge rutinske poslove u domaćinstvu / kućanstvu
Čuvanje djece, briga o djeci ili nekom ko je bolestan ili slab
Pisanje pisama, prevođenje, ispunjavanje formulara, plaćanje računa ili prevoz nekoga
Pomaganje pri žetvi/vršidbi ili građenju
Nešto drugo? (navedite šta!)

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

R3 U posljednja tri mjeseca, da li Vam je neko/netko od rodbine ili bliskih prijatelja besplatno obavio bilo koju od sljedećih aktivnosti?

Kuhanje, čišćenje, pranje veša, rad u bašti/vrtu, kupovinu namirnica ili druge rutinske poslove u domaćinstvu / kućanstvu
Čuvanje djece, briga o djeci ili nekom ko je bolestan ili slab
Pisanje pisama, prevođenje, ispunjavanje formulara, plaćanje računa ili prevoz nekoga
Pomaganje pri žetvi/vršidbi ili građenju
Nešto drugo? (navedite šta!)

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

R4 U posljednja tri mjeseca, da li Vam je neko/netko s kim niste rodbinski povezani ili niste bliski prijatelj besplatno obavio bilo koju od sljedećih aktivnosti?

Kuhanje, čišćenje, pranje veša, rad u bašti/vrtu, kupovinu namirnica ili druge rutinske poslove u domaćinstvu / kućanstvu
Čuvanje djece, briga o djeci ili nekom ko je bolestan ili slab
Pisanje pisama, prevođenje, ispunjavanje formulara, plaćanje računa ili prevoz nekoga
Pomaganje pri žetvi/vršidbi ili građenju
Nešto drugo? (navedite šta!)

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

R5 U posljednja tri mjeseca koliko ste često dali ili posudili novac nekoj od sljedećih osoba...

Porodici/Obitelji/Rodbini
Komšijama/Susjedima
Kolegama/kolegicama sa posla
Bliskim prijateljima
Nekom/ netkom drugom (navedite kome!)

Skoro svakodnevno
Nekoliko puta sedmično/tjedno

Nekoliko puta mjesečno
Rijetko
Nikada
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

R6 U posljednja tri mjeseca koliko ste često dobili ili posudili novac od neke od sljedećih osoba...

Porodici/Obitelji/Rodbini
Komšijama/Susjedima
Kolegama/kolegicama sa posla
Bliskim prijateljima
Nekom/ netkom drugom (navedite kome!)

Skoro svakodnevno
Nekoliko puta sedmično/tjedno
Nekoliko puta mjesečno
Rijetko
Nikada
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

R7 Od koga biste dobili podršku u svakoj od sljedećih situacija? Za svaku situaciju, izaberite Vama najvažniju osobu.

Ukoliko biste trebali pomoć oko kućanstva/ domaćinstva kada ste bolesni
Ukoliko biste trebali savjet o ozbiljnom ličnom/ osobnom ili porodičnom/obiteljskom pitanju
Ukoliko biste se osjećali malo depresivno i želite s nekim razgovarati
Ukoliko biste trebali hitno prikupiti 1000 KM

Član porodice/Obitelj
Radni kolega/kolegica
Bliski prijatelj/prijateljica
Komšija/Susjed
Neko drugi (navedite ko/tko!)
Nitko
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

T1 Sa kojom izjavom se najviše slažete?:

a) „Većini ljudi se može vjerovati“
b) „Mora se biti oprezan u odnosima sa ljudima“

Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

T2 Ljudi imaju različita mišljenja o različitim grupama ljudi. Da li mislite da možete vjerovati: svima, većini, nekima ili nikome u sljedećim grupama ljudi?:

Porodici/Obitelji/Rodbini
Komšijama/Susjedima
Bliskim prijateljima
Ljudima vaše nacionalnosti
Ljudima druge nacionalnosti
Ljudima koji vode drugačiji život nego Vi (druge profesije, drugih vrijednosti, finansijskg/socijalnog statusa, ljudima iz drugačije sredine - ruralna/urbana, itd.)

Svima
Većini
Nekim
Nikome
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

T3

Pročitacu Vam nekoliko izjava i molim vas da kažete u kojoj mjeri se slažete ili ne slažete sa njima:

„Većina ljudi bi lagala kada bi imali koristi od toga“
 „Ako Vam ispadne novčanik, neko/netko ko to vidi će Vam ga vratiti“
 „Ljudi su spremni da iskoriste one sa kojima rade“
 „Ako imate problem, obično ima neko ko će Vam pomoći“

Jako se slažem
 Donekle se slažem
 Donekle se ne slažem
 U velikoj mjeri se ne slažem
 Ne zna (ne čitati)
 Ne želi odgovoriti (ne čitati)

E1

Zanima nas kako osobe posmatraju sebe vezano za nacionalnost. Prvo, možete li mi reći sa kojom od sljedećih nacionalnosti se najviše poistovjećujete?

Bošnjak/Bošnjakinja
 Srbin/Srpkinja
 Hrvat/Hrvatica
 Neka druga (navedite koja):
 Nijedna
 Ne zna (ne čitati)
 Ne želi odgovoriti (ne čitati)

E2

U slučaju da je ispitanik odgovorio pod 1, 2 ili 3 na prethodno pitanje
Koja od sljedećih izjava najbolje opisuje kako se Vi osjećate?

Kao XX, ne kao Bosanac i Hercegovac
 Više kao XX, nego kao Bosanac i Hercegovac
 Pojednako kao XX, i Bosanac i Hercegovac
 Više kao Bosanac i Hercegovac, nego kao XX
 Kao Bosanac i Hercegovac, ne kao XX
 Ne zna (ne čitati)
 Ne želi odgovoriti (ne čitati)

E3

Koja je Vaša religija? Ukoliko ne želite odgovori, molim Vas da mi kažete.

Rimokatolik
 Pravoslavni kršćanin/hrišćanin
 Drugi Kršćanin/Hrišćanin
 Musliman
 Jevrej
 Ateist
 Neka druga (navedite koja!)
 Ne zna (ne čitati)
 Ne želi odgovoriti (ne čitati)

E4

Ukoliko izuzmemo vjenčanja, sahrane/dženaze i ostale bitne vjerske događaje (npr. Bajram, Božić, Uskrs ili neki drugi specifični sveti dan), koliko često prisustvujete religijskim službama?

Više od jednom sedmično/tjedno
 Jednom sedmično/tjedno
 Jednom ili dva puta mjesečno
 Nekoliko puta godišnje
 Jednom godišnje
 Rijetko od jednom godišnje
 Nikada
 Ne zna (ne čitati)
 Ne želi odgovoriti (ne čitati)

S1

U komšiluku/susjedstvu gdje sada živite, da li je vaša nacionalna/etnička grupa većinska, manjinska ili je ujednačena?

Većinska

Manjinska
Ujednačena
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

S2 Koliko jako osjećate pripadnost Vašem trenutnom komšiluku/susjedstvu?

Vrlo jako
Prilično jako
Ne prilično jako
Nimalo
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

S3 Koliko je Vama lično/osobno danas važno ono što se desilo u ratu od 1992. godine do 1995. godine, odnosno koliko taj rat ima uticaja na vaš svakodnevni život danas?

Veoma bitno, nikada to neću zaboraviti
Bitno, ali nastojim da živim najbolje što mogu i pored toga što se desilo
Pokušavam da to zaboravim
Nije mi bitno, niti ima više uticaja/utjecaja na mene
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

S4 U svim državama ponekad postoje tenzije između društvenih grupa. Prema Vašem mišljenju, koliko postoji tenzija između svake od sljedećih grupa u BiH?

Siromašnih i bogatih ljudi
Uprave i radnika
Muškaraca i žena
Ljudi iz urbanih i ruralnih (seoskih) sredina
Starih ljudi i mladih ljudi
Različitih nacionalnih i etničkih grupa

Puno tenzija
Određene tenzije
Nema tenzija
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

F1 Da li ste član (aktivni ili pasivni) bilo kakve asocijacije (udruženja/udruge), timova ili klubova sljedećeg tipa?

Sportskog, umjetničkog, folklornog, lovačkog, ribolovačkog udruženja ili drugih sličnih udruženja
Političke stranke
Sindikata
Religijske/vjerske dobrotvorne organizacije / asocijacije (udruženja / udruge)
Ženske, građanske, studentske, penzionerske / umirovljeničke ili ekološke asocijacije (udruženja / udruge), odnosno nevladine organizacije
Asocijacije (udruženje/udruga) veterana/ invalida / građanskih žrtava rata
Asocijacije (udruga/udruženje) raseljenih osoba / povratnika
Organa (udruga / udruženje) mjesne zajednice
Neki drugi klub ili grupa koje se redovno/redovito sastaju

Da, aktivan
Da, pasivan
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

**F1a Ako jeste
Navedite naziv udruženja**

.....
VP1 Da li ste registrovani za glasanje/glasovanje na izborima?

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

VP2 Da li ste glasali/glasovali na upravo održanim lokalnim izborima od 05.10.2008. godine?

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

**VP3 Ako jeste
Za koju stranku ili nezavisnog kandidata ste glasali/glasovali?**

Narodna Bošnjačka stranka
Pokret za promjene BiH
Zavičajni socijaldemokrati - Mile Mirčeta
Penzionerska stranka RS i Narodna demokratska stranka
Nezavisna demokratska stranka
Kongresna narodna stranka zaštite prava boraca i građana
SNSD - Milorad Dodik
Demokrati BiH
SDS
Narodna stranka Radom za boljitak
DNS
Hrvatska stranka prava BiH Đapić-Jurišić
Srpska radikalna stranka RS
Stranka za BiH
Socijalistička partija
Hrvatska narodna zajednica
SDP
Bosansko-hercegovačka stranka prava
HDZ 1990
Naša stranka
Srpska radikalna stranka dr. Vojislav Šešelj
Evropska ekološka stranka E-5
Liberalno-demokratska stranka BiH – LDS
SDA
Zeleni BiH
BOSS
Građanska demokratska stranka BiH
SDU BiH
PDP RS
DSS - Demokratska stranka Srpske
Nova snaga Srpske prof.dr. Petar Kunić
BiH slobodni demokrati
Demokratska stranka invalida BiH
Stranka penzionera/umirovljenika BiH
Pokret mladih BiH
Bosansko-podrinjska narodna stranka
HDZ BiH
BPS Sefer Halilović
Demokratska narodna zajednica BiH DNZ BiH
Demokratski pokret Srpske
Other
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

VP4 Sada ću Vam postaviti nekoliko pitanja o Vašem učešću u politici i lokalnim pitanjima. U posljednjih godinu dana da li ste kontaktirali bilo koju osobu koja je navedena na sljedećoj listi?

Člana državnog parlamenta
Člana entitetskog parlamenta
Člana kantonalnog parlamenta

Člana opštinske/općinske vlasti
Člana odbora lokalne mjesne zajednica
Nekog drugog izabranog funkcionera/dužnosnika (navedite koga)

VP5

Ako jeste

Ako jeste, koji su bili sve razlozi od ovih koji su dole navedeni zbog kojih ste kontaktirali tu/te osobu/osobe?

Kao dio mog posla
Radi apliciranja / podnošenja zahtjeva za dozvolu / licence ili druge dokumente
Radi ulaganja žalbe na uslugu
Radi ulaganja žalbe na odluku
Radi dijeljenja informacija / skretanja pažnje na specifični problem
Radi dobijanja informacija
Radi ličnih/osobnih razloga
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

VP6

Da li je/su osoba/osobe koju/koje ste kontaktirali, bila/bile jedna od sledećih osoba:

Poznanik
Komšija/susjed
Bliski prijatelj/ prijateljica
Član porodice/obitelji/rodbine
Nisam poznavao/la osobu/osobe koju/koje sam kontaktirao/la
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

V1

U posljednjih godinu dana, da li ste volontirali u organizaciji, asocijaciji (udruženju/udruzi) ili religijskoj grupi, posao koji ste radili po Vašem slobodnom izboru i za koji niste bili plaćeni? Npr. ovo može uključivati pružanje usluga djeci ili starijim osobama, distribuciju/prenošenje informacija, pomaganje u organizaciji posebnih događaja, izložbi ili festivala?

Nijednom
Rijetko (nekoliko puta)
Često (barem jednom mjesečno)
Redovno (nekoliko puta mjesečno)
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

V2

Ako jeste

Koja je glavna korist koju Vi dobijate prilikom volonterskog rada?

Druženje, uživanje u aktivnosti, provođenje slobodnog vremena
Rađenje nečeg dobrog za zajednicu / društvo
Razvijanje samopouzdanja
Sticanje radnog iskustva
Učenje/sticanje novih vještina i/ili znanja
Povezivanje sa uticajnim/utjecajnim osobama
Dobijanje zaposlenja
Nikakva korist
Nešto drugo (navedite šta!)
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

V3

Prema Vašem mišljenju, koji je glavni razlog zbog kojeg mnogo osoba u BiH ne volontira?

Nemaju vremena/nedostatak vremena
Nisu pozivani da volontiraju
Nemaju prave vještine/znanja
Volontiranje nije plaćeno
Volontiranje nema uticaja/utjecaja / ne mijenja ništa
Pritisak zajednice da se ne volontira
Volontiranje je/može biti iskorištavanje radne snage
Nedostatak informacija o prilikama/mogućnostima za volonterski rad

Nešto drugo (navedite šta)
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D20a Da li ste trenutno zaposleni?

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D20 Kako ste pronašli svoj trenutni posao?

Kontaktirao/la sam javnu službu zapošljavanja
Kontaktirao/la sam privatnu agenciju za zapošljavanje
Kontaktirao/la sa poslodavca direktno
Pitao članove porodice/obitelji i rodbinu o poslu
Pitao bliske prijatelje o poslu
Pregledavao obavještenja/oglasne u novinama, na internetu, itd
Dao/la obavještenje/oglas u novine, na internet, itd
Radio test, intervju ili ispit da bih dobio/la posao
Radio/la kao volonter
Neki drugi metod (navedite koji)
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

J1 Da li trenutno tražite posao (čak iako imate posao)?

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

J2 Koliko dugo tražite posao?

_____ (godina) _____ (mjeseci)

J3 Ako ne**Koji je glavni razlog zbog kojeg trenutno ne tražite posao?**

Zadovoljan/Zadovoljna sam sa svojim sadašnjim poslom
Našao/la sam posao i počinjem uskoro raditi
Čekam poziv da se vratim na starom radno mjesto
Vjerujem da nema posla
Preteško/predaleko je putovati gdje ima posla
Brinem se za djecu, diskvalificirane odrasle osobe, starije osobe
Ostali lični/osobni i porodični/obiteljski razlozi
Student sam/učenik ili pripravnik
Penzionisan/a / umirovljen/a sam
Lična/osobna bolesti ili invalidnost
Drugi izvori prihoda
Neki drugi razlozi (navedite koji!)
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

J4a Da li ste ikada tražili posao?

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

J4 Koju od sljedećih metoda koristite/ste koristili kada tražite/ste tražili zaposlenje?

Kontaktirao/la sam javnu službu zapošljavanja
Kontaktirao/la sam privatnu agenciju za zapošljavanje

Kontaktirao/la sa poslodavca direktno
Pitao članove porodice/obitelji i rodbinu o poslu
Pitao bliske prijatelje o poslu
Pregledavao obavještenja/oglas u novinama, na internetu, itd
Dao/la obavještenje/oglas u novine, na internet, itd
Radio test, intervju ili ispit da bih dobio/la posao
Radio/la kao volonter
Neki drugi metod (navedite koji!)

Da, koristio/la sam
Ne, nisam koristio/la
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

J5 Da li ste ikada razmišljali o radu u inostranstvu?

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

J6 Da li ste ikada pokušali naći posao u inostranstvu?

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

J7 Prema Vašem mišljenju, koliko je korisno imati "štelu" za...

Dobijanje posla
Dobijanje vize
Mogućnost pristupa vlastima (npr. policija, sudije, itd.)
Mogućnost pristupa uslugama (npr. kataster, registracija, itd.)
Dobijanje bolje zdravstvene zaštite
Upisivanje u školu ili fakultet
Uvijek korisno
Ponekad korisno
Povremeno korisno
Nikada nije korisno
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

A1 Prilikom Vaše zadnje posjete doktoru/ljekaru ili medicinskom specijalisti, do koje mjere je svaki od sljedećih faktora, bio otežavajući za Vas?

Udaljenost do ordinacije/doma zdravlja/bolnice/kliničkog centra
Predugo čekanje na termin pregleda
Vrijeme provedeno čekajući doktora/ljekara u vrijeme zakazanog termina
Zvanični troškovi posjete doktoru/ljekaru
Nezvanični troškovi posjete doktoru/ljekaru (npr. mito, pokloni)
Nemogućnost pregleda kod doktora kojeg želim vidjeti zbog mog porijekla
Vrijeme provedeno čekajući dodatne testove/pregled specijaliste

Veoma otežavajuću
Malo otežavajući
Uopšte/uopće nije bio otežavajući
(Ne može se primijeniti (nikada nije posjetio/la doktora/ljekara)
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

A2 Da li imate zdravstveno osiguranje?

Da
Ne

Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

A3 Ako ne: Zašto nemate zdravstveno osiguranje?

Radim bez ugovora
Ne mogu ga priuštiti
Moj poslodavac ne pruža tu uslugu
Nisam kvalificiran
Nešto drugo (navedite šta!)
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

A4 Ako jeste: Na osnovu čega imate zdravstveno osiguranje? Da li ste ...

Osigurani od strane/preko drugog člana porodice/obitelji
Osigurani preko vašeg poslodavca
Osigurani preko državnog programa osiguranja
Osigurani direktno preko privatnog osiguravatelja
Nešto drugo (navedite šta!)
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

AE1 Da li ste pohađali bilo kakvu vrstu edukacije ili treninga/kursa u posljednje četiri sedmice/tjedna?

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

AE2 Nakon kraja školovanja, da li ste pohađali bilo kakvu dodatnu obuku ili trening/kurs?

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

**AE3 Ako da
Koja je/je bila vrsta obuke ili trening/kursa? Ako ste pohađali više od jednog kursa/training, koje je vrste bio najbitniji kurs/obuka/training koji/koju ste pohađali?**

Generalna edukacija
Kurs kompjutera/kompjutora
Kurs stranog jezika
Trening/kurs vezan za profesiju
Kulturni ili kurs vezan za vaše hobije
Nešto drugo (navedite šta!)
Ne mogu se sjetiti

AE4 Kako ste saznali za kurs(eve) koje ste pohađali?

Gledao/la obavještenja/oglase u novinama, na internetu, itd.
Od članova porodice/obitelji i rodbine
Od bliskih prijatelja
Od poznanika
Neki drugi način (navedite koji):
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

L1 U vašoj opštini/općini, koji je glavni problem u pružanju sljedećih javnih usluga?

Zdravstvene usluge
Obrazovni sistem
Javni prevoz

Ceste i mostovi
Društvena pomoć (npr. primanja na osnovu nezaposlenja/penzija/mirovina)
Služba zapošljavanja
Policija i javna sigurnost
Prikupljanje smeća i čišćenje ulica
Udomljavanje raseljenih osoba i povratnika
Snadbijevanje vodom i kanalizacija
Izdavanje zvaničnih dokumenata

Uopšte/uopće ne postoji
Loš kvalitet
Visoke cijene
Loše stanje infrastrukture
Korupcija (mito, privatne veze)
Diskriminacije (neki građani su u neravnopravnom položaju zbog njihove nacionalnosti, (s)pola, pripadnosti, društvenoj pozadini, itd.)
Generalno nema problema
Nešto drugo (navedite šta!)
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

L3 Koliko Vam ukupno vremena treba da odete i vratite se sa posla ili iz škole koristeći Vaš uobičajeni način transporta?

_____ minuta

Ne može se primijeniti

D1 (S)pol

Muški
Ženski

D2 Možete li reći koje ste godine rođeni?

Godina _____

Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D3 Koji je Vaš bračni status?

Samac (nikada se nije ženio/udavala)
Oženjen/Udata
Živi sa partnerom
Rastavljeni/Razvedeni
Udovac/Udovica

Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D4 Generalno, kako biste ocijenili svoje zdravlje, kao...

Odlično
Vrlo dobro
Dobro
Osrednje
Loše
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D5 Da li imate bilo kakve dugotrajne bolesti ili poteškoću koja ograničava Vaše aktivnosti na bilo koji način? Pod dugotrajnim, mislim na bilo koje oboljenje/poteškoću koje je trajalo duži period i izgledno je da će se nastaviti..

Da
Ne

Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D6 Koliko dugo godina živite u ovom komšiluku/susjedstvu?

_____ godina

Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D7 Da li ste u toku konflikta od 1992. godine do 1995. godine, bili protjerani? Pod pojmom protjerani, mislim na odlazak ili napuštanje Vaše kuće/stana kako bi izbjegli nasilje.

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D8 Kada ste protjerani, gdje ste otišli?

Unutar ovog BiH entiteta
U drugi entitet unutar BiH
Unutar teritorije bivše Jugoslavije
U inostranstvo, van teritorije bivše Jugoslavije
Negde drugo (navedite gde):
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D9 Da li ste se vratili da živite u selo/ komšiluk/susjedstvo odakle ste otišli ili ne?

Vratio/la se
Nije se vratio/la
Neka druga situacija (navedite šta):
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D10 Da li ste registrovani kao raseljena osoba?

Da
Ne
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D11 Možete li reći koji je Vaš najviši stepen/stupanj završenog obrazovanja?

Bez škole
1-3 razreda osnovne škole
4-7/8 razreda osnovne škole
Završena osnovna škola
Završena srednja škola (2-3 godine)
Završena srednja škola (4 godine)
Završena gimnazija
Završen fakultet
Postdiplomski studij (magisterij ili doktorat)
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D12 Koliko ste imali godina kada ste završili školovanje?

_____ godina

D13 Koji je glavni razlog zbog kojeg niste nastavili školovanje na tom nivou?

Pronašao/la sam posao
Nedostatak dokumentacije

Oženio/udala se / Oformio/la porodicu/obitelj
 Nisam bio/la zainteresovan/na za nastavak školovanja
 Nisam položio/la prijemni ispit
 Nisam bio/la u mogućnosti priuštiti nastavak školovanja (takse, transport)
 Udaljenost od škole
 Morao/la raditi zbog prihoda
 Vjerujem da je moje obrazovanje dovoljno
 Nešto drugo (navedite šta!)

D14 Šta od sljedećeg najbolje opisuje Vaš trenutni radni status?

Zaposlen/na na puno radno vrijeme (stalno, ne povremeno zaposlenje)
 Zaposlen/na na pola radnog vremena (stalno, ne povremeno zaposlenje)
 Povremeno zaposlen/na (kad god je mogućnost zaposlenja)
 Samozaposlen/Privatnik
 Nezaposlen/na
 Penzionisan/na/Umirovljen/na
 Brinem se o kući/Domaćica/Kućanica
 Nesposoban/na za rad (onespobljen)
 Učenik/Student
 Nešto drugo (navedite šta):
 Ne zna (ne čitati)
 Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D15 Šta od sljedećeg najbolje opisuje poziciju na kojoj trenutno radite ili na kojoj ste radili na Vašem zadnjem poslu?

Vlasnik/suvlasnik sa zaposlenicima/ Poslodavac
 Rukovodilac
 Poljoprivrednik na vlastitom posjedu sa zaposlenicima
 Vlasnik/suvlasnik bez zaposlenika/Samozaposlen
 Poljoprivrednik na vlastitom posjedu bez zaposlenika
 Rad za poslodavca
 (Ne može se primjeniti na člana domaćinstva/nikada nije radio/la)
 Ne zna (ne čitati)
 Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D16 U kojoj od sljedećih područja ste/ste bili zaposleni na Vašem trenutnom ili zadnjem radnom mjestu?

Državna (javna) služba
 Državno preduzeće
 Preduzeće u privatnom sektoru
 Organizacija civilnog društva
 Lokalna vlada
 Internacionalna organizacija
 Internacionalna kompanija
 Proizvodnja ili uslužne djelatnosti
 Rad u nečijoj kući/stanu
 Rad za sebe/samozaposlen

Ne zna (Ne čitati)
 Ne želi odgovoriti (Ne čitati)

D17 Šta od sljedećeg najbolje opisuje Vaše zanimanje na vašem trenutno ili na Vašem zadnjem poslu?

Tradicionalna profesionalna zanimanja: doktor (medicinski), računovođa, pravnik/advokat, građevinski/mašinski inženjer (obično sa završenim fakultetom).
 Stariji rukovodioci ili administratori: finansijski rukovodilac, izvršni direktori (obično odgovorni za planiranje, organizaciju i koordinaciju, i finansije)
 Srednji ili mali rukovodioci: uredski rukovodilac, bankovni rukovodilac, prodajni rukovodilac, vlasnik privatne kompanije (sa zaposlenima), policajac, vojni oficir (narednik ili viši čin)
 Nova profesionalna zanimanja: prosvjetno lice (učitelj/nastavnik/vaspitač), medicinski praktičar/medicinska sestra, fizioterapeut, socijalni radnik, softverski dizajner
 Poljoprivrenik sa vlastitom zemljom (iznajmljenom, podjelom profita ili posjedovanom)
 Administrativna i posrednička zanimanja: sekretarica/tajnica, lični/osobni asistent, administrativni radnik,

radnik u pozivnom centru.
 Tehnička i zanatska zanimanja: automehaničar, instalater, inspektor, vodoinstalater, štampar, alatničar, električar, vozovođa.
 Polurutinska manuelna i uslužna zanimanja: radnik u pošti/poštar, mašinski operator, zaštitar/radnik obezbjeđenja, vojnik (ispod čina narednika), domar, prodajni asistent.
 Rutinska manuelna i uslužna zanimanja: čistač, portir, pakovalac, kurir, nadničar (manuelni radnik), konobar/ica, osoblje kafića
 Poljoprivrednik bez vlastite zemlje
 Nešto drugo (navedite šta):
 Ne zna (ne čitati)
 Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D18 Da li imate ugovor na neodređeno vrijeme ili na određeno vrijeme?

Da
 Ne
 Ne zna (ne čitati)
 Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D19 Da li ste prijavljeni na Birou za zapošljavanje?

Da
 Ne
 Ne zna (ne čitati)
 Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D20 Koliko ljudi živi u ovom domaćinstvu uključujući i Vas? Podstanari i gosti se takođe ubrajaju ukoliko borave u domaćinstvu minimalno šest mjeseci i ukoliko peru svoje veš/rublje i/ili jedu/objeduju sa ostatkom porodice/obitelji.

 Ne zna (ne čitati)
 Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D21 U koju od sljedećih kategorija pripada neto prihod Vaše domaćinstva/kućanstva?

Bez prihoda
 Do 100 KM
 101 – 300 KM
 301 – 500 KM
 501 – 700 KM
 701 – 900 KM
 901 – 1100 KM
 1101 – 1300 KM
 1301 – 1500 KM
 1501 – 2000 KM
 2001 – 2500 KM
 2501 – 3000 KM
 3001 i više
 Ne zna (ne čitati)
 Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D22 Koji od sljedećih izvora prihoda su izvori prihoda Vašeg domaćinstva/kućanstva?

Zarada od posla
 Zarada od samozaposlenja
 Prodaja hrane koju mi proizvodimo
 Penzija/mirovina
 Nadoknada za nezaposlene
 Nadoknada za invalidnost/bolest ili nesposobnost za rad
 Ostale nadoknade države
 Dividende od štednje ili ulaganja
 Stipendija ili studentski kredit
 Novčana pomoć od porodice/obitelji/prijatelja iz BiH

Novčana pomoć od porodice/obitelji/prijatelja iz inostranstva
Razmjena dobara i usluga (bez upotrebe novca)
Nešto drugo (navedite šta):
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D23 Koji izvor prihoda je najvažniji za Vaše domaćinstvo/kućanstvo? Pod najvažnijim mislimo na ono koje najviše doprinosi vašem domaćinstvu/kućanstvu.

Zarada od posla
Zarada od samozaposlenja
Prodaja hrane koju mi proizvodimo
Penzija/mirovina
Nadoknada za nezaposlene
Nadoknada za invalidnost/bolest ili nesposobnost za rad
Ostale nadoknade države
Dividende od štednje ili ulaganja
Stipendija ili studentski kredit
Novčana pomoć od porodice/obitelji/prijatelja iz BiH
Novčana pomoć od porodice/obitelji/prijatelja iz inostranstva
Razmjena dobara i usluga (bez upotrebe novca)
Nešto drugo (navedite šta):
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D24 Koji od sljedećih opisa je najbliži Vašim osjećajima o prihodima Vaše domaćinstva/kućanstva?

Živimo komforno sa sadašnjim prihodima
Preživljavamo sa sadašnjim prihodima
Teško sa sadašnjim prihodima
Izuzetno teško sa sadašnjim prihodima
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D25 Šta od sljedećeg najbolje opisuje Vaš smještaj?

Naš, bez hipoteke (npr. bez ikakvih kredita)
Naš, sa hipotekom
Podstanari, plaćamo iznajmljivanje privatnom iznajmljivaču
Živimo u društvenom/ dobrovoljnom/opštinskom/općinskom smještaju
Imamo besplatan smještaj
Nešto drugo (navedite šta):
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D26 Na ovoj kartici su navedene neke stvari koje mnoge osobe ne mogu priuštiti, čak i ako ih željeli. Za svaku od sljedećih stvari na ovoj kartici, možete li mi reći da li ih Vaše domaćinstvo/kućanstvo može priuštiti ukoliko bi to želeli?

Održavanje kuće/stana dovoljno toplim
Plaćanje jednonedeljnog godišnjeg odmora van kuće (isključujući boravak kod rodbine)
Zamjena bilo kojeg istrošenog namještaja
Obrok sa mesom, piletinom ili ribom svaki drugi dan ukoliko to želimo
Kupovina nove, a ne second-hand, odjeće
Pozivanje prijatelja ili porodice/obitelji na piće ili obrok barem jednom mjesečno

Da, možemo ih priuštiti ukoliko želimo
Ne, ne možemo ih priuštiti
Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)

D27 Da li u Vašem domaćinstvu/kućanstvu ima djece mlađih od 16 godina starosti?

Da
Ne

D27a

Ne zna (ne čitati)
Ne želi odgovoriti (ne čitati)Ako da, koliko?

Literatura

Allen, K. 2000. „Social Capital within the Urban Small-firm sector in Developing Countries: A Form of Modern Organization or a Reason for Economic Backwardness“. Predstavljeno na Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium, osma konferencija Međunarodnog udruženja za istraživanje zajedničkih dobara (International Association for the Study of Common Property). Bloomington, IN. view 30 July 2009. <<http://dlc.dlib.indiana.edu/archive/00001006/>>.

BHAS, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku FBiH, Republički zavod za statistiku RS. 2008a. Anketa o radnoj snazi 2008. Sarajevo.

BHAS, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2008b. Tematski bilten 2008. Sarajevo.

BHAS, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. 2007. Anketa o potrošnji domaćinstava 2007: Siromaštvo i uslovi života. Sarajevo.

Bruegel, I. 2006. „Social Capital, Diversity and Education Policy“. Families & Social Capital ESRC Research Group London South Bank University. avgust 2006. Od 10. avgusta 2009. <<http://www.lsbu.ac.uk/families/publications/SCDiversityEdu28.8.06.pdf>>.

Bullain, N. i R. Tofstisova. 2004. A Comparative Analysis of European Policies and Practices of NGO – Government Cooperation, Final Report. European Center for Not-for-Profit Law.

Canadian Policy Research Initiative. 2005. Social Capital as a Public Policy Tool: Project Report. od 10. avgusta 2009. <http://www.policyresearch.gc.ca/doclib/SC_Synthesis_E.pdf>.

Centralna banka Bosne i Hercegovine. 2008. Godisnji izvještaj Centralne Banke BiH. Od 1. septembra 2009 i 12 avgusta 2009, <http://www.cbbh.ba/files/godisnji_izvjestaji/2008/cbbh_annual_report_2008_bs.pdf>.

Cole, E., Epper, E. and K. Kinzelbach. 2008. Public Oversight of the Security Sector: a Handbook for Civil Society Organizations. Razvojni program Ujedinjenih nacija, Bratislava. Na web stranici Regionalnog centra UNDP-a u Bratislavi. <<http://europeandcis.undp.org/home/list/publications>>.

Coleman, J. 1988. „Social Capital in the Creation of Human Capital“. The American Journal of Sociology. Vol. 94.

Colletta, N. and J. Cullen. 2000. Violent Conflict and the Transformation of Social Capital: Lessons from Cambodia, Rwanda, Guatemala, and Somalia. Svjetska banka, Vašington. Od 10. avgusta 2009. <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/08/14/000094946_00072405363423/Rendered/PDF/multi_page.pdf>.

Komisija Evropske zajednice. 2008. Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine za 2008 (Bosnia and Herzegovina 2008 Progress Report). Radni dokument osoblja Komisije, SEC(2008) 2693 final. Od 10. avgusta 2009. <http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key_documents/reports_nov_2008/bosnia_herzegovina_progress_report_en.pdf>.

Vijeće Evropske unije. 2004. Joint Report by the Commission and the Council on Social Inclusion, 5. mart 2004. Od 30. jula 2009. <http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf>.

DeFilippis, J. 2001. „The Myth of Social Capital in Community Development“. Housing Policy Development. Vol. 12, broj. 4.

Delhey, J. i K. Newton. 2005. „Predicting Cross-national Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism“ u European Sociological Review, Vol.21, broj.4, 311-327.

DEP, Direkcija za ekonomsko planiranje Vijeća ministara Bosne i Hercegovine. 2009. Bosnia and Herzegovina Economic Trends: Annual Report 2008. Viewed 10 August 2009. <http://www.dep.gov.ba/dwnld/BIHET_2008_eng.pdf>.

- Džumhur, J. 2008. „Pregled političkog učešća žena“. Prezentiran na okruglom stolu UNDP-a BiH na temu „Žene i vlast“, Sarajevo, 11. novembra 2008. Od 5. avgusta 2009. <<http://europeandcis.undp.org/gender/show/50222692-F203-1EE9-B9DE8F45C7E87E83>>.
- EC-DGESE, Opća uprava Evropske komisije za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti. 2007. Social Cohesion, Trust and Participation: Social Capital, Social Policy and Social Cohesion in the European Union and Candidate Countries - 2007. Izveštaj o monitoringu koji je pripremio European Observatory on the Social Situation. Od 10. avgusta 2009, <http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_situation/2007_mon_rep_soc_cap.pdf>.
- Eurofound, Evropska fondacija za poboljšanje životnih i radnih uslova. Istraživanje o kvaliteti života. Od 20. avgusta 2009. <<http://www.eurofound.europa.eu/>>.
- Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija Vijeća Evrope). 2005. Opinion on the constitutional situation in Bosnia and Herzegovina and the powers of the High Representative. CLD-AD (2005) 004. Viewed 10 August 2009. <[http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD\(2005\)004-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD(2005)004-e.pdf)>.
- EU, Evropska unija. 2009. Civil Society: Contributions to the development of the strategy on establishment of an enabling environment for civil society development in Bosnia & Herzegovina. Sarajevo.
- Field, J. 2003. Social Capital. Routledge, London.
- Fukuyama, F. 2002. „Social Capital and Development: the Coming Agenda“. SAIS Review, Vol. XXII, broj. 1 (zima-proljeće), str. 23-37.
- Fukuyama, F. 1996. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. Free Press, Njujork.
- Fukuyama, F. 1991. „Social Capital and Civil Society“. IMF Conference on Second Generation Reforms. Od 30. jula 2009. Sa <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>>.
- Granovetter, M. S. 1973. „The Strength of Weak Ties“. The American Journal of Sociology, Vol. 78, broj. 6.
- Håkansson, P. i S. Hargreaves. 2004. Trust in Transition: Generalised Trust in Bosnia and Herzegovina. Balkans Analysis Group, Sarajevo. Od 30. jula 2009. <<http://www.balkansanalysis.org/reports/trust-in-transition.pdf>>.
- IBHI, Nezavisni biro za humanitarna pitanja. 2009. 118 Million Steps to Cooperation, Government allocations for the Non-Governmental sector in Bosnia and Herzegovina in 2008. Sarajevo.
- ILO i Vijeće Evrope, Međunarodna organizacija rada i Vijeće Evrope (CoE). 2009. Employment Policy Review, Bosnia & Herzegovina. Vijeće Evrope. Od 20. avgusta 2009. <http://www.ilo.org/public/english/region/eurpro/budapest/download/empl/crep_bosnia.pdf>.
- Međunarodna krizna grupa. 2009. Nedovršena tranzicija Bosne: između Dejtona i Evrope. izvještaj Međunarodne krizne grupe broj 198. Od 10. avgusta 2009. <<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=5978>>.
- Međunarodni monetarni fond. 2009. Bosnia and Herzegovina: Request for Stand-by Arrangement. Izvještaj Ureda MMF-a za BiH broj. 09/226, juli 2009. Od 10 avgusta 2009. <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr09226.pdf>>.
- Kadić, D. 2009. Civil Society in Bosnia and Herzegovina. Trialog, Brisel.
- Keefer, P. i S. Knack. 1997. „Does social capital have an economic payoff? A cross country investigation“. The Quarterly Journal of Economics, Vol. 112, str. 1251-88.
- Lemarchand, R. i K. Legg. 1972. „Political Clientelism and Development: A Preliminary Analysis“. Comparative Politics, Vol. 4, broj. 2 (januar), str. 149-178.
- LSE, London School of Economics, Centre for Civil Society - web stranica, uvod, „What is Civil Society?“. Od 15. jula 2009. <http://www.lse.ac.uk/collections/CCS/what_is_civil_society.htm>.
- Milcher, S. i A. Ivanov. 2008. „Human Development Insights“. HDR Network, broj 16. Od 30. jula 2009. <http://hdr.undp.org/en/media/hdinsights_jan2008.pdf>.
- ONS, United Kingdom Office of National Statistics, 2001, „Social Capital: A review of the literature“, Social Analysis and Reporting Division.
- Perri 6. 1997. Escaping Poverty: From safety nets to networks of opportunity. Demos, London. Od 3. avgusta 2009.
- Pickering, P. 2007. Peacebuilding in the Balkans: The View from the Groundfloor. Cornell University Press, Ithaca.

Portes, A. 1998. „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Society“. *Annual Review of Sociology*, Vol. 24, str.1-24.

Powell, S. (u pripremi). *Volunteerism in Southeastern Europe and the Commonwealth of Independent States: its contribution to development*. Promente Social Research, Sarajevo.

Putnam, R. D. 2007. „E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century“, The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 30.

Putnam, R. D. 2001. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, Njujork.

Putnam, R. D. 1994. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton NJ.

Rij van, C. 2008. *The milk road to development and reconciliation: A case study of the dairy supply chain in Srebrenica*. UNDP Srebrenica.

Rosenberg, D. 2008. *Regional Human Development Report - nacrt projektnog dokumenta*. Razvojni program Ujedinjenih nacija, RBEC, Bratislava.

Salaj, B. 2009. *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini / Sozialer Zusammenhalt in Bosnien und Herzegowina*. Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo. Od 30. jula 2009. Iz digitalne biblioteke Friedrich Ebert Stiftung.

Schuller, T., Baron, S. and J. Field. 2000. „Social Capital: A Review and Critique“ in Baron, S., Field, J. and T. Schuller (eds.), *Social Capital, critical perspectives*. Oxford University Press, Oksford.

Sejfića, I. 2008. *Historical Preconditions and Current Development of Civil Associations in BiH*. Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo. Od 30. jula 2009. Iz digitalne biblioteke Friedrich Ebert Stiftung.

Državni ured za statistiku Norveške. 2007. „Survey of level of living, Organisation activity: Many members, fewer active“. Od 31. avgusta 2009. <http://www.ssb.no/orgakt_en/>.

Državni ured za statistiku Švedske, (Vogel, J. Amnå, E., Munck, I. and L. Häll). 2003. „Associational life in Sweden: General Welfare, Social Capital, Training in Democracy“. Stockholm.

Tonkiss, F. 2003. „Trust, Social Capital and Economy“, in Tonkiss et al. (ur.), *Trust and Civil Society*. Palgrave, Hampshire.

Townsend, P. 1979. *Poverty in the United Kingdom*. Penguin Books, Harmondsworth.

Transparency International. 2007. *National Integrity System Stud, Bosnia and Herzegovina*. Od 13. avgusta 2009. <http://www.ti-bih.org/documents/20-02-2007/National_Integrity_System_Study_2007.pdf>.

Transparency International. 2004. *2004 Corruption Perceptions Index*. Transparency International, Berlin. Viewed 05 August 2009. <http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi>.

UI Haq, M. na web stranici Ureda za izvještaje o humanom razvoju Razvojnog programa Ujedinjenih nacija. Viewed 30 July 2009. <<http://hdr.undp.org/en/humandev>>.

UN, Tim Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini. 2008. *Bosnia and Herzegovina: Common Country Assessment*. Ujedinjene nacije, Sarajevo.

UNDP, Razvojni program Ujedinjenih nacija. 2009. *Human Development Report 2009, „Measuring inequality: Gender-related Development Index (GDI) and Gender Empowerment Measure (GEM)“*. UNDP, Njujork. Od 30 jula 2009. <http://hdr.undp.org/en/statistics/indices/gdi_gem>.

UNDP, Razvojni program Ujedinjenih nacija. 2008. *Human Development Report 2007/2008: Fighting climate change: Human solidarity in a divided world*. UNDP, New York. Viewed 10 August 2009. <http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_EN_Complete.pdf>.

UNDP, Razvojni program Ujedinjenih nacija. 2007a. *2007 Nacionalni izvještaj o humanom razvoju za 2007. godin: Socijalna uključenost*. UNDP, Sarajevo.

UNDP, Razvojni program Ujedinjenih nacija. 2007b. *Penziona reforma i sistemi socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini*. UNDP, Sarajevo.

UNDP & ORI, Razvojni program Ujedinjenih nacija & Oxford Research International. 2007. *Glas tihe većine*. UNDP, Sarajevo.

UNDP, Razvojni program Ujedinjenih nacija 2005. *Sistem ranog upozoravanja: tranzicijska pravda*. UNDP, Sarajevo.

UNDP, Razvojni program Ujedinjenih nacija. 2004. „Dairy Cattle Sub-sector Development project in the Srebrenica Region Project Document“. Septembar 2004. UNDP, Srebrenica.

UNDP i LSE, Razvojni program Ujedinjenih nacija i London School of Economics and Political Science. 2009. „The regional impact of the global economic crisis“ in Development in Transition No.13. Od 10. avgusta 2009. <http://www.developmentandtransition.net/uploads/issuesAttachments/25/DT.13_English_FINAL.pdf>.

UNHCR, Ured visokog komesara Ujedinjenih nacija za izbjeglice. 2009a. Internally Displaced Persons and Returnees in Bosnia and Herzegovina. UNHCR Bosnia and Herzegovina, Sarajevo.

UNHCR, Ured visokog komesara Ujedinjenih nacija za izbjeglice. 2009b. Displaced People in Collective Centres in Bosnia and Herzegovina: The Search for Durable Solutions Continues. Sarajevo (u pripremi).

USAID, Američka agencija za međunarodni razvoj. 2009. 2008 NGO Sustainability Index: for Central and Eastern Europe and Eurasia, 12. izdanje, Juni 2009. Biro USAID-a za Evropu i Euroaziju, Ured za demokratiju, upravu i društvenu tranziciju. Od 5. avgusta 2009. <http://198.76.84.6/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2008/bosnia_herzegovina.pdf>.

Svjetska banka. 2009. Doing Business: Measuring Business Regulations. Od 30. jula 2009. http://www.doingbusiness.org/Documents/FullReport/2009/DB_2009_English.pdf.

Svjetska banka. 2002a. Studija institucija lokalnog nivoa i društvenog kapitala, Vol. 1. Svjetska banka, Sarajevo.

Svjetska banka, Radni dokument o ekološki i društveno održivom razvoju. 2002b. Bosna i Hercegovina: Studija institucija na lokalnom nivou i društvenog kapitala: nalazi i preporuke, Vol. 2. Juni 2002.

Žeravčić, G. 2008. Analiza institucionalne suradnje između vladinog i nevladinog sektora u BiH. Kronauer Consulting, Sarajevo. Dodatak 1, „Sporazum Vijeća ministara o saradnji s civilnim društvom u Bosni i Hercegovini“. Od 20. avgusta 2009. <<http://www.europa.ba/files/docs/publications/en/analiza-en.pdf>>.



UNDP Bosna i Hercegovina

Maršala Tita 48
71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
Tel: +387 (33) 563 800, 801
Fax: +387(33) 552 330
www.undp.ba